

GROOT ROTTERDAMS ATELIER ONDERZOEK

resultaten

Annejet Gosselink
Elisa Matse
Katta Rasche
Jette Schneider
Sander van Wettum

© AtelierUnie Rotterdam
Rotterdam, Februari 2026

2025

De AtelierUnie Rotterdam

De AUR vertegenwoordigt de perspectieven en behoeften van creatieven in de Rotterdamse atelierproblematiek. Opgericht door o.a. TimeWindow en GRAW, zijn wij aanspreekpunt voor de community: we verzamelen verhalen en data, organiseren bijeenkomsten en adviseren beleidsmakers over cultuur en werkplekken. www.atelierunierotterdam.nl

Dank

Dit onderzoek is geïnitieerd door de AtelierUnie Rotterdam. Het is het tweede onderzoek in rij, dat de we over dit onderwerp verrichten.

Voor deze editie hebben wij professionele onderzoekers aangetrokken om het onderzoek uit te voeren, te analyseren en de wetenschappelijke kwaliteit te waarborgen. De AtelierUnie Rotterdam heeft onafhankelijk gehandeld en stond open voor uitwisseling met belanghebbenden zoals de gemeente Rotterdam, SKAR en CBK.

De Gemeente Rotterdam, CBK, en SKAR steunen dit initiaief op afstand, het platform dat wij geven om de perspectieven van creatieven te verzamelen. Wij willen alle respondenten en deelnemers bedanken voor hun bijdrage.

namens **AtelierUnie Rotterdam**

Annejet Gosselink (Groot Rotterdams Atelier Weekend - GRAW)

Elisa Matse (onafhankelijke onderzoekster & strategisch adviseur)

Jette Schneider (TimeWindow)

Katta Rasche (onafhankelijke onderzoekster & grafisch kunstenaar)

Sander van Wettum (fotograaf)

INHOUDSOPGAVE

ROTTERDAM IN CONTEXT	5
ONDERZOEKSOPZET	8
KWANTITATIEVE FASE	8
Onderzoeksmethode	8
Populatie en steekproef	8
Dataverzameling en analyse	9
KWALITATIEVE FASE	10
Onderzoeksmethode	10
Steekproef	10
Dataverzameling en analyse	11
Ethische overwegingen	11
LEESWIJZER	12
DEFINITIES	13
DEMOGRAFISCHE GEGEVENS	16
Steekproefverdeling	16
Overige kenmerken van de steekproef	18
Representativiteit kwantitatief steekproef	21
Representativiteit kwalitatief steekproef	21
RESULTATEN	22
KWALITEIT VAN DE HUIDIGE WERKRUIMTES	22
Types creatieve werkruimtes	22
Kenmerken van huidige creatieve werkruimtes	23
Mate van tevredenheid over huidige creatieve werkruimtes	25
Betaalbaarheid in kwalitatieve sessies	30
TIJDELIJKHEID	32
Permanentie en Tijdelijkheid	32
Schommelende accommodatie	34
Tijdelijkheid en efficiëntie	35
Tijdelijkheid in kwalitatieve sessies	38
BEHOEFTES	41

Op zoek naar creatieve werkruimtes	41
Zoekstrategieën	43
Gewenste criteria voor werkruimtes: zoekenden zonder werkruimte	45
Criteria voor creatieve werkruimtes: zoekenden zonder werkruimte	47
Gewenste criteria voor creatieve werkruimtes: zoekenden met werkruimte	49
Criteria voor creatieve werkruimtes: zoekenden met werkruimte	52
Professionaliteit en pluriformiteit in kwalitatieve sessies	54
BINDING AAN DE STAD	57
Lokale hechting	57
Lokale betrokkenheid	58
Spreiding	60
Lokale betrokkenheid en zichtbaarheid in kwalitatieve sessies	69
CONCLUSIE	71
Kwaliteit en kwantiteit van huidige werkruimtes	71
Behoeftes binnen de groep creatieven	72
Betaalbaarheid als harde grens	73
Tijdelijkheid als norm, onzekerheid als probleem	74
Binding en spreiding	75
BEPERKINGEN VAN HET ONDERZOEK	77
Samenstelling van de steekproef	77
Beschrijvende statistieken	78
Diepgang van kwalitatief deel	78
Structurele verankering van participatie	78
AANBEVELINGEN	79
A. Monitor en borg een divers en permanent aanbod aan creatieve werkruimte	81
B. Breid het ruimtebeleid uit en benut collectieve kracht	81
C. Vergroot zekerheid en maak betaalbaarheid leidend	82
D. Veranker creatieven structureel in gebiedsontwikkeling	83
EN HOE NU VERDER	85
Gebruik data	85
Noodzaak vervolgstappen	85
BIBLIOGRAFIE	86

ROTTERDAM IN CONTEXT

Stedelijke omstandigheden

Creatieve werkruimtes bevinden zich vaak in aangepaste oude gebouwen die niet beschikken over de faciliteiten die vereist zijn voor woonfuncties (Meiers, 2019). Veel panden die in Rotterdam zijn omgevormd tot creatieve werkruimtes zijn eigendom van de gemeente, Stichting Kunstaccommodatie Rotterdam (SKAR), vastgoedbedrijven of commerciële en particuliere verhuurders.

De toegankelijke en betaalbare werkruimtes waarvoor Rotterdam ooit bekend stond (Bik Van der Pol, 2011), nemen echter in aantal af (Gemeenteraad van Rotterdam, 2024). Deze ontwikkeling hangt deels samen met de landelijke invoering van de *Wet Markt en Overheid*, de *Woningwet* 2015 en de verhuurderheffing in 2013 (Kraaijeveld et al., 2020). Deze wetten hebben geleid tot een afname van het sociale vastgoed in handen van gemeenten en woningcorporaties en hebben de ontwikkeling van nieuwe betaalbare creatieve werkruimtes bemoeilijkt (Kraaijeveld et al., 2020).

Het totale aantal huidige werkruimtes in Rotterdam is niet bekend vanwege de verschillende overeenkomsten op basis waarvan kunstenaars ruimte gebruiken. Dat gezegd hebbende, namen in 2024 103 ateliercomplexen en 712 creatieven deel aan de vijfde editie van het Groot Rotterdams Atelier Weekend (Groot Rotterdams Atelier Weekend [GRAW], 2024a; Groot Rotterdams Atelier Weekend [GRAW], 2024b). De ateliercomplexen die deelnamen aan het GRAW 2024 zijn verspreid over de hele stad Rotterdam, met een relatief hoge concentratie in het gebied Noord (Groot Rotterdams Atelier Weekend [GRAW], 2024d). Volgens GRAW zijn sindsdien 12 locaties verdwenen als gevolg van sloop, renovatie, brand, herontwikkeling of verkoop, en zullen er in 2026 nog eens 3 locaties verdwijnen. In totaal boden deze locaties creatieve werkruimtes voor naar schatting 600 creatieven.

Stijgende vastgoedprijzen

Daarnaast wordt beschikbare grond steeds schaarser (Schmidt, 2023/2024) en zijn de vastgoedprijzen zodanig gestegen dat het voor vastgoedeigenaren lucratiever is geworden om herontwikkelde panden aan te bieden tegen commerciële prijzen die voor creatieven onbetaalbaar zijn (SKAR, 2020). Dit proces wordt versterkt door pogingen van de gemeente om de woningcrisis te bestrijden door gemeentelijk vastgoed te verkopen voor herontwikkeling tot woonruimte (SKAR, 2020). Zowel de Gemeenteraad van Rotterdam (2024) als SKAR (2020) erkennen het tekort aan creatieve werkruimtes en verwachten dat de kloof tussen vraag en aanbod tot 2030 verder zal toenemen.

Stedelijke beleidsmodellen

Vanwege de omvang van de creatieve sector in Nederland hebben lokale overheden verschillende modellen ontwikkeld om creatieve werkruimtes te beheren. Het meest voorkomende en stabiele bestuurlijke model in Nederland is het atelierbeheerstichtingmodel (Kraaijeveld et al., 2020), dat ook in Rotterdam wordt toegepast. Dit houdt in dat een stichting een directe subsidierelatie heeft met de gemeente en bemiddelt tussen gemeente, vastgoedeigenaren en creatieve makers. In Rotterdam is SKAR aangewezen samenwerkingspartner voor het beheer, de ontwikkeling en de verdeling van ateliers en broedplaatsen.

Rotterdams beleid voor creatieve werkruimtes

Rotterdam is een van de vier steden in Nederland met een specifiek beleidsdocument over creatieve werkruimtes (Boswinkel, 2020). Het eerste *atelier- en broedplaatsbeleid* verscheen in 2017 en de meest recente *Uitvoeringsnota ateliers en broedplaatsen 2023–2030: Werkruimte voor creatieven* werd gepubliceerd in 2024 (Gemeenteraad van Rotterdam, 2024). Deze nota beschrijft de praktische stappen en concrete maatregelen die nodig zijn om de gestelde doelen te bereiken.

Beleidsdoelen gemeente

De gemeente heeft drie doelen geformuleerd. Ten eerste wil zij het totale oppervlak aan creatieve werkruimtes uitbreiden van de huidige 67.500 m² naar 100.000 m² bruto vloeroppervlak in 2030. Ten tweede richt het beleid zich op het verbeteren van de betaalbaarheid van werkruimtes, waarbij SKAR een gedifferentieerd huurtarievenstelsel toepast dat aansluit bij zowel het type werkruimte als de professionele fase van creatieven. Daarbij wordt ook ingezet op verduurzaming van panden om de impact van stijgende energiekosten te beperken. Ten derde streeft de gemeente ernaar dat meer creatieve werkruimtes bijdragen aan stedelijke ontwikkeling, bijvoorbeeld via avondprogramma's, culturele initiatieven voor de buurt of publiek toegankelijke groene ruimtes.

Meerwaarde creatieve ruimtes voor de stad

SKAR liet, samen met zusterorganisaties in andere Nederlandse steden, onderzoek doen naar de meerwaarde van creatieve bedrijfsruimtes. Daaruit bleek dat elke euro die SKAR in vastgoed investeert, gemiddeld 24 euro aan bestedingen en waardestijging genereert, en 11 euro winst oplevert voor de gemeente door de werkgelegenheid die deze ruimtes creëren (RebelGroup, 2020; SKAR, 2020). Deze opbrengsten zijn berekend over een gebruiksperiode van vijftien jaar (RebelGroup, 2020), maar creatieve werkruimtes blijven niet altijd zo lang bestaan. Net als in andere steden ontstaan veel werkruimtes in Rotterdam in panden die zich in een overgangsfase tussen gebruik en sloop bevinden.

Tijdelijkheid

De tijdelijke herbestemming van oude gebouwen is lucratief voor ontwikkelaars en verhuurders, omdat ze relatief eenvoudig kunnen worden aangepast tot creatieve werkruimtes (Meier, 2019), wat inkomsten oplevert voor een (on)bepaalde periode. Het voordeel hiervan is dat leegstaande panden efficiënt benut worden (Gemeenteraad van Rotterdam, 2024), maar voor huurders brengt het onzekerheid met zich mee over de toekomst van hun werkruimte. Hoewel de gemeenteraad (2024) meer zekerheid wil bieden via langere huurcontracten of eigendom, benadrukt zij ook de potentiële kansen die in tijdelijkheid besloten liggen, al worden die in de *Uitvoeringsnota* niet concreet uitgewerkt.

Gentrificatie

Creatieve bedrijfsruimtes dragen economisch bij aan hun omgeving door de stijging van vastgoedwaarden (RebelGroup, 2020). De immateriële waarde die zij genereren zoals een hogere leefkwaliteit (SKAR, 2020), sociale cohesie en de democratisering van kunst en cultuur (Bishop, 2012) onderstreept echter het belang dat creatieve ondernemingen in herontwikkelde gebieden kunnen blijven. Hoewel Rotterdam gentrificatie omarmt als vorm van stedelijke ontwikkeling (Doucet et al., 2011), wil de gemeente onderzoeken hoe groepen met een laag economisch kapitaal waaronder de creatieve makers die vaak de aanzet geven tot wijkvernieuwing behouden kunnen blijven in buurten nadat de economische waarde ervan is gestegen (Gemeenteraad van Rotterdam, 2024).

ONDERZOEKSOPZET

KWANTITATIEVE FASE

Onderzoeksmethode

Om de huidige situatie rond creatieve werkruimtes in Rotterdam te onderzoeken, is gekozen voor een kwantitatieve benadering. De gestandaardiseerde methode van enquêteonderzoek maakt het mogelijk om grote hoeveelheden data te verwerken voor een brede populatie en daarmee sociale verschijnselen op macroniveau in kaart te brengen. Het onderzoeksinstrument bestond uit een vragenlijst waarmee de gegevens zijn verzameld die in het vervolg worden gepresenteerd. Daarnaast bouwt dit kwantitatieve onderzoek voort op het gelijknamige enquêteonderzoek dat in 2020 werd uitgevoerd, waardoor het huidige onderzoek de vorm heeft van een cohortstudie.

Populatie en steekproef

De eenheden van analyse in dit onderzoek zijn creatieven die in Rotterdam gevestigd zijn en die een werkruimte hebben of op zoek zijn naar een werkruimte. Het is berucht moeilijk om exacte en actuele cijfers te geven over de populatie van kunstenaars, makers en creatieve werkenden binnen de creatieve en culturele industrie (CCI). De CCI bestaat uit drie subsectoren: Kunst & Cultureel Erfgoed, Media & Entertainment en Creatieve Zakelijke Diensten. In het eerste kwartaal van 2024 telde de CCI in Nederland volgens het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS, 2024b) 165.900 werkenden (exclusief stagiaires). Dit aantal omvat echter ook disciplines die voor dit onderzoek niet relevant zijn, omdat zij geen gebruik maken van de type creatieve werkruimtes die hier worden onderzocht.

De Uitvoeringsnota ateliers en broedplaatsen 2023–2030 (Gemeenteraad van Rotterdam, 2024) richt zich op een selectie van deze subsectoren, namelijk: podiumkunsten, beeldende kunst, overige kunsten en erfgoed (binnen Kunst & Cultureel Erfgoed), film (binnen Media) en architectuur en design (binnen Creatieve Zakelijke Diensten) (p.7). De steekproef in dit onderzoek omvat dus creatieven uit deze disciplines. Sectoren zoals reisorganisaties en boekingsbureaus, musea en monumentenzorg, uitgeverijen, tv- en radiobedrijven, en PR- en communicatiebureaus zijn buiten beschouwing gelaten bij het bepalen van de populatieomvang.

Het meest recente cijfer over creatieve werkenden in Rotterdam stamt uit 2022, op basis waarvan de huidige populatiegrootte is geschat. In 2022 waren er in het hele land 235.850 mensen werkzaam in de geselecteerde subsectoren en disciplines van de CI (CBS, 2024b), terwijl Rotterdam 14.186 werknemers in deze disciplines telde (Rutten, et al., 2023), wat neerkomt op 6% van het nationale aandeel. Rutten en collega's (2023) constateerden bovendien dat de CCI in Rotterdam tussen 2021 en 2022 met 4,1%

groeide in werkgelegenheid. Als men uitgaat van eenzelfde groeipercentage tussen 2023 en 2024, kan worden geschat dat er in 2024 circa 14.963 creatieven werkzaam zijn binnen de geselecteerde disciplines van de CCI in Rotterdam. Dat komt neer op ongeveer 2,25% van het totale aantal inwoners van de stad (CBS, 2024a).

Daarnaast werkt 61% van de creatieven in deze disciplines als zelfstandige zonder personeel (zzp'er) (CBS, 2024b). Toegepast op het lokale niveau betekent dit dat er naar schatting 9.060 zelfstandige creatieven actief zijn binnen de geselecteerde subsectoren in Rotterdam. Deze groep is van bijzonder belang, aangezien dit onderzoek zich richt op de tevredenheid en behoeften van creatieve werkruimtes in de stad. Juist deze zelfstandige creatieven hebben vaak behoefte aan een eigen werkruimte waar zij hun (artistieke) praktijk kunnen uitvoeren en zich professioneel kunnen ontplooiën (Bain, 2004; Meiers, 2020; Sjöholm, 2013).

Samenvattend kan worden gesteld dat er in 2024 naar schatting 14.963 creatieven werkzaam zijn in Rotterdam binnen de relevante disciplines van de CCI, **waarvan 9.060 zelfstandigen**.

Om respondenten te bereiken, is gebruikgemaakt van een clustersteekproefstrategie, aangezien de populatie niet eenduidig is af te bakenen. Toegang tot de respondenten verliep via de AtelierUnie Rotterdam (AUR). De vijf hoofdclusters van deze strategie bestonden uit het netwerk van de AUR zelf, het persoonlijke netwerk van de initiatiefnemers, en de creatieve werkenden die geregistreerd staan bij het Centrum Beeldende Kunst (CBK), Stichting Kunstaccommodatie Rotterdam (SKAR), TimeWindow en het Groot Rotterdams Atelier Weekend (GRAW). Daarnaast hebben diverse instellingen, organisaties en creatieve initiatieven hun sociale media kanalen ingezet om creatieve werkenden in Rotterdam op te roepen tot deelname. De communicatie met respondenten, ook via de verschillende clusters, verliep rechtstreeks via de AUR, waarmee de onafhankelijke aard van dit onderzoek werd benadrukt.

Dataverzameling en analyse

De gegevensverzameling vond plaats in september 2024. De vragenlijst was online beschikbaar en kon gedurende drie weken worden ingevuld. De vragenlijst werd een week voor het *Groot Rotterdams Atelier Weekend 2024* geopend en twee weken daarna gesloten. Deze periode werd strategisch gekozen om de zichtbaarheid en daarmee de deelname te vergroten. Visuele promotie tijdens het evenement en herinneringsmails aan de benaderde clusters stimuleerden de deelname halverwege de looptijd. De antwoorden en de *response rate* werden regelmatig gecontroleerd door het onderzoeksteam. Nadat de online vragenlijst was gesloten, werden de antwoorden opgeschoond voor verdere statistische analyse met SPSS (IBM) en Microsoft Excel.

KWALITATIEVE FASE

Onderzoeksmethode

Er werd een vervolgonderzoek opgezet om specifieke thema's uit het enquêteonderzoek op microniveau verder te onderzoeken. Het nomothetische karakter van de enquête belemmerde het verzamelen van diepgaande inzichten in complexe ervaringen. Deze thema's vroegen om een idiografische en dus kwalitatieve benadering om de impact op en nuances tussen individuele ervaringen te kunnen vatten (Bryman, 2012, p. 399). In dit stadium hebben we ook vragen opgenomen en behandeld die relevant zijn voor de Gemeente Rotterdam, SKAR en CBK.

Gegevens werden verzameld via face-to-face groepsinterviews. Deze semi-gestructureerde groepsgesprekken boden de deelnemers enerzijds de ruimte om te bespreken wat zij belangrijk vinden en gaven daarmee aanvullende betekenis aan de data. Anderzijds werd de interviewleidraad opgesteld op basis van concepten en vragen die voortkwamen uit de enquêteresultaten met als doel de kwantitatieve bevindingen te verdiepen en aan te vullen.

Hoewel deze fase van het onderzoek niet bedoeld is om de bevindingen te generaliseren naar de gehele populatie, biedt een interviewgids een basis voor vergelijkbaarheid tussen deelnemers en overdraagbaarheid voor toekomstig onderzoek.

Steekproef

Aangezien deze fase gericht was op het verdiepend begrijpen van geselecteerde thema's en de perspectieven van respondenten daarop, werd een doelgerichte steekproefbenadering gehanteerd bij de selectie van de deelnemers. De deelnemers dienden een inhoudelijk diverse groep van creatieven te vormen en de verdeling van de kwantitatieve steekproef te weerspiegelen op relevante kenmerken zoals leeftijd, gender, discipline, spreiding en opleidingsachtergrond, inclusief autodidacten. Dit maakt het mogelijk te spreken van een inhoudelijk representatieve groep deelnemers, die inzicht biedt in de breedte van ervaringen, behoeften en opvattingen onder creatieven in Rotterdam.

De meeste deelnemers in deze fase hadden in de enquête aangegeven bereid te zijn hun antwoorden verder toe te lichten. De steekproef bestond uit 17 in Rotterdam gevestigde creatieven uit verschillende disciplines en met uiteenlopende achtergronden. Enkele deelnemers namen niet deel aan de enquête, maar werden via de netwerken van AUR-leden op de hoogte gebracht van dit (onderzoeks)deel. Hoewel deze steekproef niet representatief is voor de gehele populatie, vult zij de

representatieve steekproef van het eerdere kwantitatieve onderzoek aan en verdiept zij specifieke thema's die in het vervolg van dit rapport verder worden besproken.

Dataverzameling en analyse

De deelnemers werden op basis van hun kenmerken (heterogeniteit) en voorkeur in zes groepen verdeeld om een van de onderwerpen uit de enquête (kwaliteit en kwantiteit, organisatiemodellen, betaalbaarheid en tijdelijkheid) meer in detail te bespreken (homogeniteit). Er werden altijd twee groepen tegelijk geïnterviewd, begeleid door één onderzoeker en één lid van de AUR om aantekeningen te maken en de tijd in de gaten te houden. De interviews vonden plaats op 27 juni in repetitieruimtes bij TimeWindow en elk groepsinterview duurde ongeveer 90 minuten. De interviews werden opgenomen, woordelijk uitgeschreven en vervolgens geanonimiseerd. De gegevens werden gelijktijdig en iteratief verzameld en geanalyseerd met behulp van een inductieve benadering.

De tweede fase van dit onderzoek had tot doel om thema's die in de kwantitatieve analyse slechts beperkt konden worden onderzocht, verder te verdiepen door middel van zes groepsgesprekken met Rotterdamse creatieven. De gesprekken boden inzicht in de dagelijkse realiteit van de creatieven en de structurele condities waaronder zij werken. Vier hoofdthema's kwamen naar voren: de verwevenheid van werkruimtes met **professionaliteit en pluriformiteit**, hun **betaalbaarheid**, de **tijdelijkheid** van huisvesting en het belang van **lokale betrokkenheid en zichtbaarheid**.

Ethische overwegingen

Deelname was vrijwillig en alle deelnemers hebben voorafgaand aan het interview een toestemmingsformulier gelezen en ondertekend waarin vertrouwelijkheid en anonimiteit werden vermeld om het onderzoek en de deelnemers te beschermen tegen sociale schade. De namen van de geïnterviewden zijn geanonimiseerd, tenzij anders aangegeven door de personen zelf, om de vertrouwelijkheid te waarborgen en te voorkomen dat zij geïdentificeerd zouden worden. Hierdoor konden de deelnemers vrijuit over hun ervaringen praten en werd de validiteit gewaarborgd. De interviews werden afgenomen door onderzoekers die werden ondersteund door AUR-leden die vanwege hun uitgebreide kennis van creatieve werkruimtes in Rotterdam als extra deskundigen optraden. Door bekende gezichten bij de sessies te introduceren, werd de sfeer informeel en konden de onderzoekers wellicht meer vertrouwen wekken. Men zou kunnen stellen dat de deelnemers door hun aanwezigheid naar bepaalde onderwerpen zijn gestuurd, maar gezien hun rol als communicatiekanaal tijdens het wervingsproces lijkt hun betrokkenheid en belang vanaf het begin transparant te zijn geweest.

LEESWIJZER

Statistische significantie

Dit onderzoek maakt voornamelijk gebruik van *descriptieve* statistiek. Deze vorm van statistische analyse wordt gebruikt om trends binnen een steekproef te beschrijven. Ze zijn echter beperkt tot die specifieke steekproef. Soms maakt dit onderzoek ook gebruik van *inferentiële* statistiek. Met zogenaamde significantietoetsen kan worden bepaald of een gevonden verschil niet slechts toeval is binnen onze steekproef, maar ook echt een patroon in de werkelijkheid toont. Met andere woorden: een resultaat in de steekproef kan worden doorgetrokken naar de (bredere) populatie.

Bijvoorbeeld wanneer kenmerken tussen verschillende typen werkruimtes zijn vergeleken en een verschil statistisch significant bleek, kan dit verschil als werkelijk bestaand in de populatie worden beschouwd. Het betekent niet dat het effect groot of belangrijk is, alleen dat het betrouwbaar is. Als een resultaat niet statistisch significant is, blijft onzeker of het patroon echt bestaat in de grotere groep buiten de respondenten van de enquête.

Perspectief

Bij het lezen van dit rapport is het belangrijk om te onthouden dat de gegevens rechtstreeks afkomstig zijn van creatieven zelf. Prijzen, kenmerken en beoordelingen zijn door de respondenten zelf gerapporteerd, wat betekent dat de validiteit van de gegevens deels afhangt van wat zij weten en zich herinneren. Vooral kwaliteitsbeoordelingen weerspiegelen hun eigen ervaringen en tevredenheid. Kortom: de bevindingen vertegenwoordigen het perspectief van creatieven en moeten door hun bril worden geïnterpreteerd (bijvoorbeeld “respondenten melden dat...”). Maar dit betekent niet dat de gegevens ongeldig zijn. Patronen die veel respondenten onafhankelijk van elkaar melden, geven inzicht in gedeelde ervaringen, wat betekent dat individuele fouten elkaar grotendeels compenseren.

DEFINITIES

Creatieve werkruimte

'Creatieve werkruimtes' is een brede term voor ruimtes waarin creatieven hun artistieke praktijk kunnen ontwikkelen, hun diensten kunnen uitvoeren en/of de producten kunnen maken die ze aanbieden. SKAR (2020) hanteert de term "ateliers en creatieve werkplekken", die we hebben afgekort tot 'creatieve werkruimtes' omwille van de inclusiviteit, vanwege het ongedefinieerde begrip van creatieven en hun activiteiten. Het omvat ateliers, studio's, broedplaatsen, repetitieruimtes, werkplaatsen of andere faciliteiten. Creatieve werkruimtes zijn dus grotendeels synoniem met 'ateliers en broedplaatsen' zoals die in het Nederlandse politieke discours worden gebruikt (Mulder & Cohn, 2021), maar aangezien 'ateliers' voornamelijk worden geassocieerd met beeldende kunst en 'broedplaatsen' een specifiek model zijn voor interdisciplinaire samenwerking en innovatie binnen de Nederlandse CI, zal in dit document voortaan de term 'creatieve werkruimtes' worden gebruikt om alle vormen van werkruimtes voor creatieven aan te duiden, ongeacht hun organisatiemodel.

Creatieven

Zoals vermeld in het hoofdstuk over de steekproef en de populatie, richt het beleid van Rotterdam zich op een specifieke groep binnen de creatieve sector van de stad. Werknemers in deze groep worden doorgaans aangeduid als kunstenaars, maar dat komt niet altijd overeen met hoe zij zichzelf identificeren. Daarom ontstond de wens om een bredere term te gebruiken die kunstenaars als een van de verschillende groepen creatieve werknemers omvat. De overkoepelende term die voor dit onderzoek is gekozen, is 'creatieven', waarmee mensen uit een groot aantal disciplines met autonome, commerciële en sociale praktijken worden bedoeld. In haar beleidsdocumenten spreekt de Gemeente Rotterdam (2024) ook over 'creatieven', terwijl SKAR (2020) de term 'kunstenaars/creatieven' gebruikt. In de presentatie van de gesprekken met individuele creatieven worden de termen gebruikt waarmee zij zichzelf identificeren.

SKAR werkruimte

SKAR biedt werkruimtes en studio's aan kunstenaars, ontwerpers en creatieve ondernemers in Rotterdam. Met tientallen panden verspreid over de stad biedt SKAR werkruimtes aan meer dan 900 creatieven. De organisatie ziet vastgoed als een middel om kunst en creativiteit toegankelijk te houden en streeft daarom naar betaalbare huurprijzen.

De SKAR-norm is het maximale bedrag per m² per jaar dat SKAR rekent voor betaalbare ateliers voor autonome creatieven. De huidige norm ligt op € 64,30 per m² per jaar, exclusief servicekosten (Van De Wal, 2024). Deze norm bepaalt de basis-huur voor de

meeste ateliers. Door stijgende energieprijzen staat ook deze norm onder druk. Voor gebruikers die meer draagkracht hebben hanteert SKAR hogere categorieën, zoals SKAR-plus en SKAR-top.

Broedplaatsen

Een **broedplaats** wordt traditioneel gedefinieerd als een vaak van bovenaf geïnitieerde georganiseerde omgeving waarin creatieve professionals elk hun eigen werkruimte hebben. In dit conventionele beeld bestaat een broedplaats vooral uit een gebouw met meerdere individuele ateliers of studio's waar creatieven zelfstandig kunnen werken.

Tegenwoordig verschuift deze betekenis. Steeds vaker wordt de term broedplaats ook gebruikt als een gedeelde omgeving met gemeenschappelijke ruimtes en gezamenlijke faciliteiten. Hier zoeken creatieven elkaar op, omdat ontmoeting, verbinding en samenwerking en de wens tot kruisbestuiving tussen disciplines meer wordt nagestreefd.

Aangezien bestaande broedplaatsen niet altijd op deze manier zijn ingericht en de term zowel traditionele als nieuwe vormen kan omvatten, is het soms niet duidelijk wat iemand precies bedoelt wanneer de term 'broedplaats' wordt gebruikt.

De respondenten die in deze enquête benoemen dat zij een ruimte in een broedplaats gebruiken, betreft creatieven bij PlaceBased en creatieven in broedplaatsen in eigendom. Er is een kleine overlap met de categorie kunstenaarscollectieven.

Anti-kraak

Een **anti-kraak-werkruimte** is een tijdelijke, goedkope werkruimte die gebruikt mag worden om leegstand te voorkomen. De gebruiker (maker, ondernemer of bewoner) krijgt geen huurcontract, maar een bruikleen- of gebruiksovereenkomst. Daardoor gelden flexibele, vaak zeer korte opzegtermijnen, beperkte rechten en lage kosten. Het doel is het pand bewoond of in gebruik te houden totdat er een definitieve bestemming of ontwikkeling volgt.

Koop / eigendom

Een **koop-werkruimte** is een werkruimte waarvan de gebruiker het eigendom heeft (gekocht heeft) in plaats van huurt. De koper bezit het vastgoed (of het appartementsrecht) en is daarmee zelf verantwoordelijk voor onderhoud, investeringen en vaste lasten. De ruimte is permanent beschikbaar voor eigen gebruik, verhuur of doorverkoop en biedt daarmee meer zekerheid en waardevastheid dan huren.

Aan huis

Een **werkruijnte aan huis** betreft een aparte ruimte in de woning die specifiek is ingericht voor de artistieke praktijk. Deze ruimtes bieden nabijheid, maar zijn ook gebonden aan de fysieke kaders van de woning. Soms werd een werkruijnte aan huis door de respondenten als 'koop' gerapporteerd, omdat het hele huis/appartement hun eigendom is.

Kunstenaarscollectief

Onder een **kunstenaarscollectief** vallen binnen dit onderzoek de locaties die meerdere kunstenaars door een samenwerkingsverband bindt aan een gedeelde locatie. Alle kunstenaars hebben hun eigen werkpraktijk, maar bundelen krachten om gezamenlijk activiteiten of projecten binnen de gedeelde locatie te organiseren.

Commerciële / particuliere verhuurder

Dit zijn werkruijntes die worden verhuurd door **commerciële of particuliere** vastgoedeigenaren. De huurprijzen worden marktconform vastgesteld en contractvoorwaarden verschillen per verhuurder. Anti-kraak wordt ook vaak georganiseerd door commerciële leegstandsbeheerders. Het onderscheid zit vooral in doel en contractvorm, waardoor marktconforme regels, zekerheid en continuïteit worden gegarandeerd.

DEMOGRAFISCHE GEGEVENS

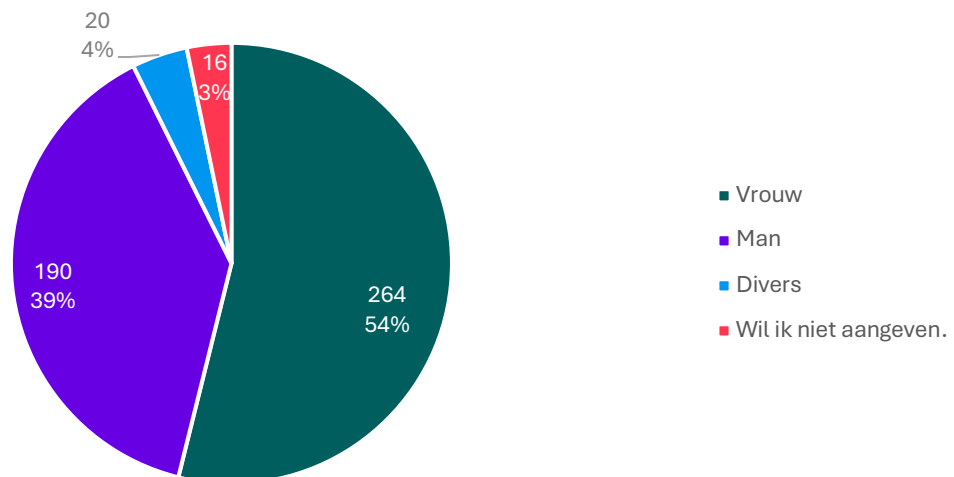
Steekproefverdeling

Er werden reacties verzameld van 501 deelnemers, waarvan er 490 bruikbaar zijn en deze steekproef (n) vormen. Met een geschatte populatiegrootte van 9.060 (N) vertegenwoordigt deze steekproef 5% van de populatie.

Vrouwen vormen de meerderheid (53,9%; n=490) en mannen maken slechts 38,8% van deze steekproef uit. De leeftijd van de respondenten varieert van 22 tot 79 jaar en de gemiddelde leeftijd is 44,51 jaar.

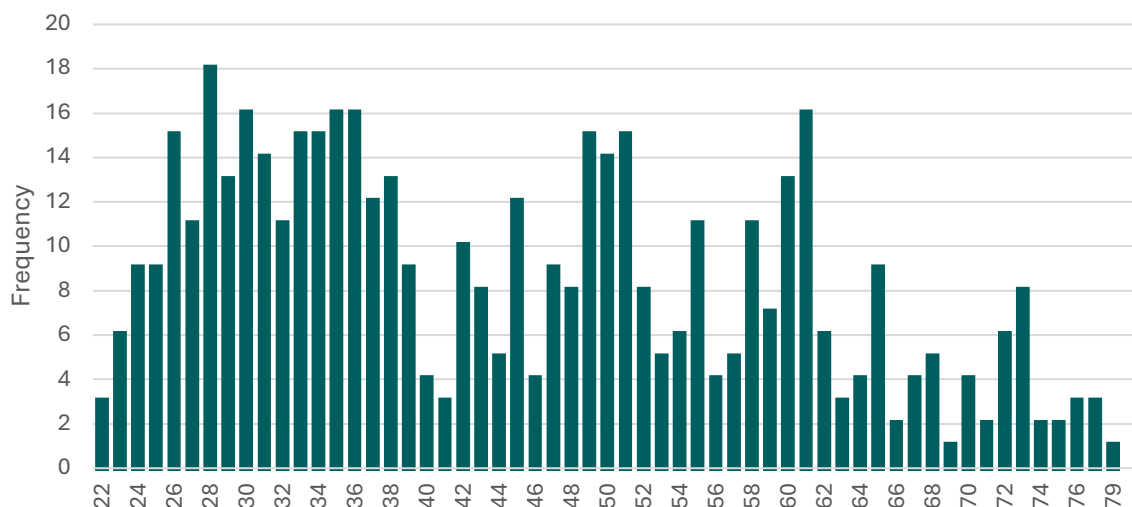
Gender

n=490

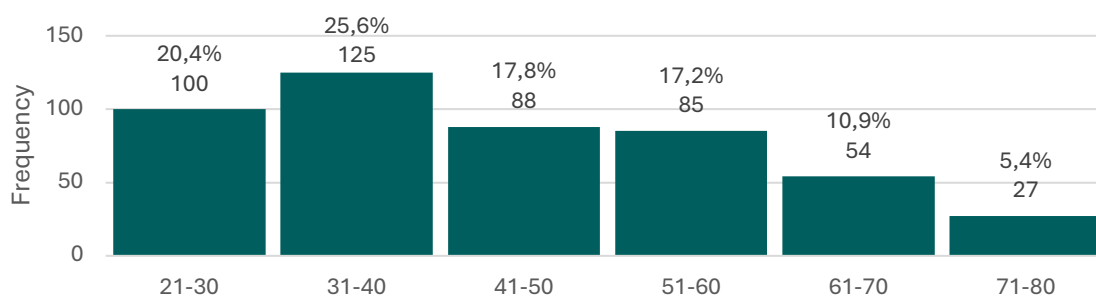
Leeftijd

n=490

Leeftijd in groepen

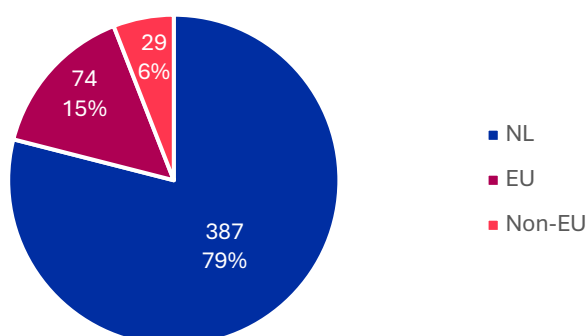
n=490

In deze steekproef heeft 79% van de respondenten de Nederlandse nationaliteit, 5,9% een niet-EU-nationaliteit en 5,9% een EU-nationaliteit. 82% van alle respondenten heeft een diploma behaald in het voortgezet onderwijs op het gebied van kunst.

Nationaliteit

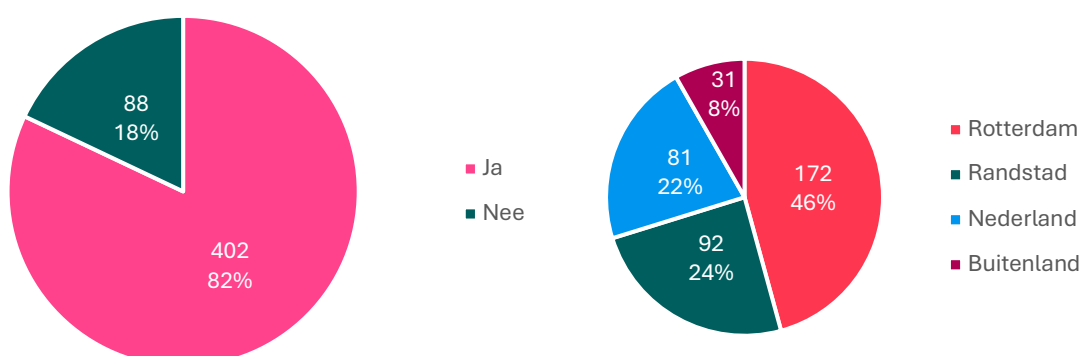
n=490

Diploma van een creatieve opleiding en de locatie* van de instelling

n=490

n=376 (402, 26 missing)

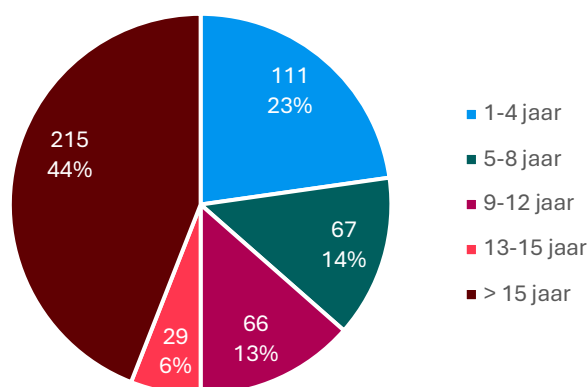
*De respondenten gaven aan aan welk instituut zij zijn afgestudeerd, op basis waarvan deze indeling naar locatie is gemaakt.

Overige kenmerken van de steekproef

In de steekproef van de hier gepresenteerde studie (n=490) werkt het merendeel van de creatieven als autonome beeldend kunstenaar (74,2%), fotograaf (9,8%), film-/video-/toegepaste mediakunstenaar (9,0%) en grafisch ontwerper (8,8%). De meeste creatieven hebben een diploma behaald in een kunst-, ontwerp- of technische opleiding (82%) en werken al meer dan 15 jaar in de creatieve sector (43,9%).

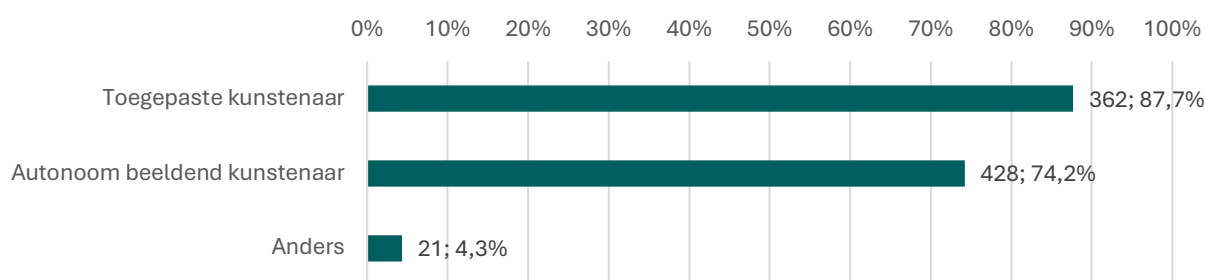
Ervaring in de creatieve industrie

n=488 (490, 2 missing)

Artistieke discipline onderverdeeld in autonome en toegepaste kunst

n= 488 (490, 2 missing)

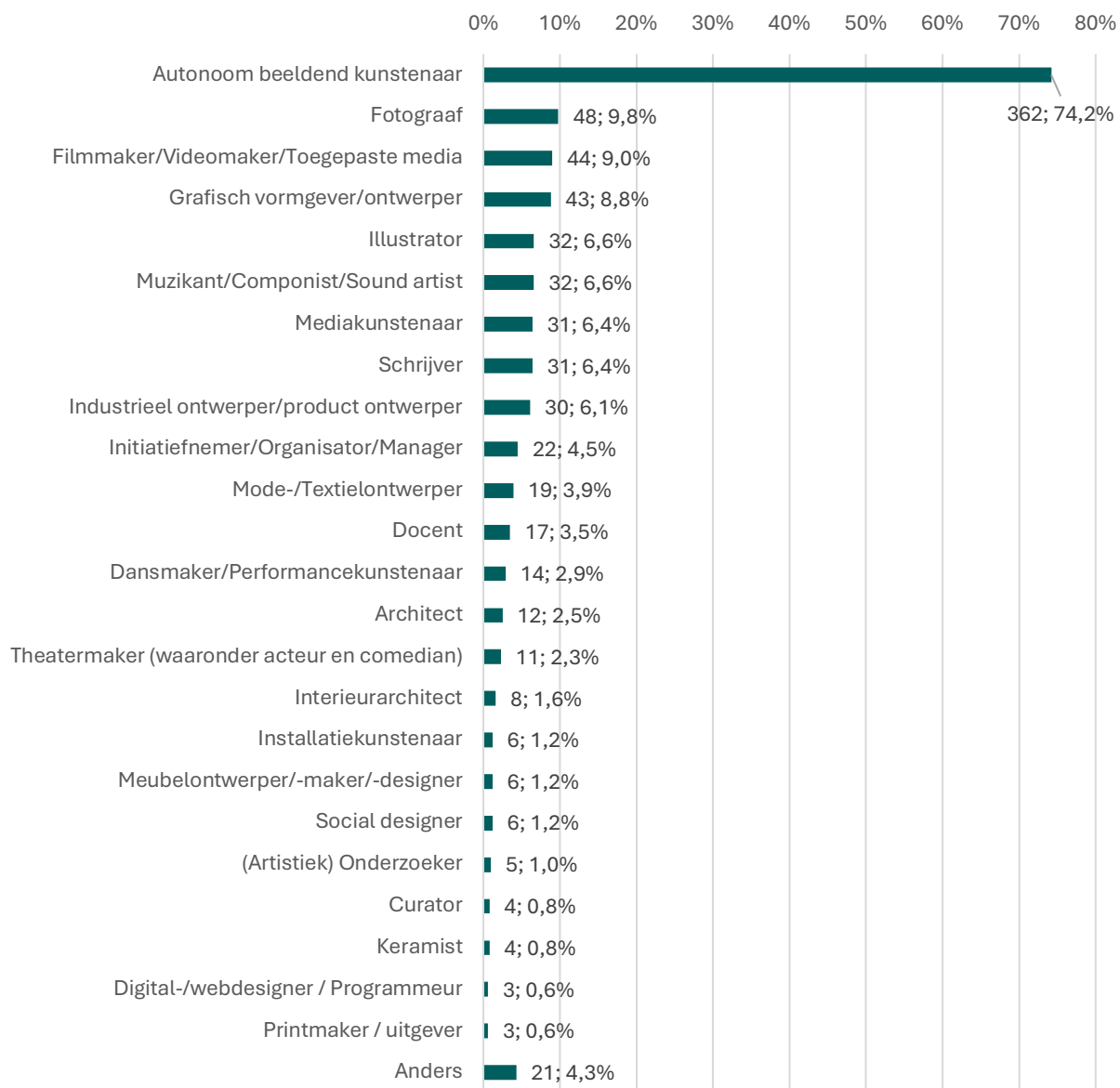

Deze vraag liet meerdere antwoorden toe, omdat creatieven vaak verschillende diensten aanbieden en de grenzen tussen disciplines vaag zijn. De indeling in autonome en toegepaste kunst is enigszins problematisch, maar toont dat kunstenaars vaak ook toegepaste projecten uitvoeren om rond te komen: kunstenaars zijn creatieven, maar creatieven zijn niet altijd kunstenaars. Dit is relevant voor de latere bespreking van bestaanszekerheid en betaalbaarheid. De volgende grafiek laat zien dat sommige disciplines als ‘toegepast’ zijn aangeduid, terwijl ze ook autonoom kunnen worden beoefend.

Artistieke discipline in detail

De volgende categorieën kunstdisciplines zijn afkomstig uit de enquête van 2020 en komen overeen met de hierboven uitgewerkte geselecteerde populatie. Deze disciplines werden als antwoordopties aan de respondenten voorgelegd. De inzendingen in de open categorie werden verder gegroepeerd en gecategoriseerd (bijv. initiatiefnemer/organisator/manager, sociaal ontwerper, keramist, enz.) of gebruikt om reeds bestaande categorieën uit te breiden (bijv. muzikant + componist en geluidskunstenaars).

n = 488 (490, 2 missing)

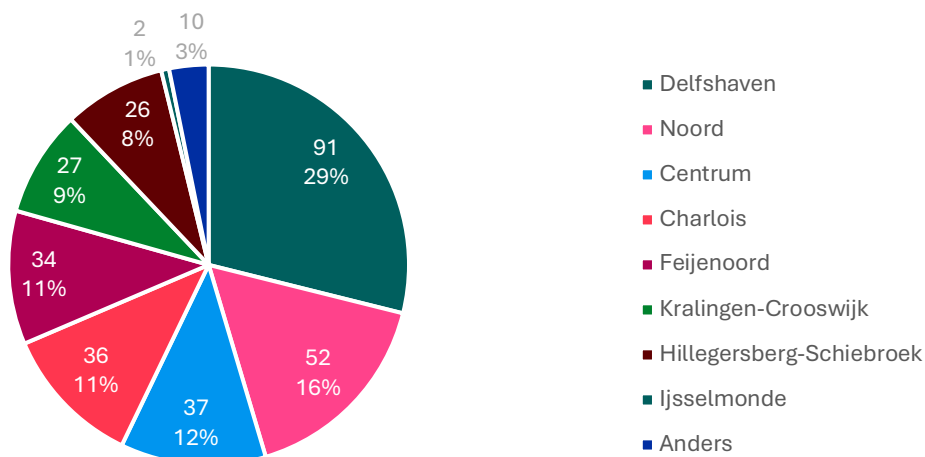
Waar zijn respondenten gehuisvest?

De respondenten die aangeven momenteel een werkruimte te hebben, wonen voornamelijk in Delfshaven. Ook de meeste creatieve werkruimtes van respondenten in deze steekproef bevinden zich in Delfshaven.

Waar wonen degenen die momenteel een creatieve werkruimte in Rotterdam hebben?

Respondenten die momenteel in Rotterdam een werkruimte hebben en wonen

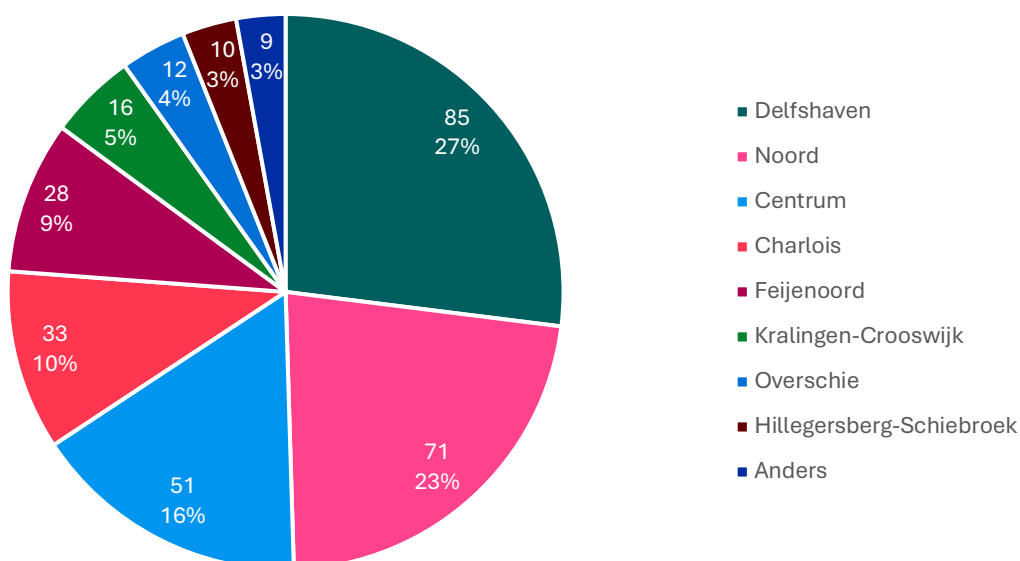
n= 352

Waar hebben ze hun creatieve werkruimtes?

Respondenten die momenteel een werkruimte hebben in Rotterdam en wonen

n= 352

Werkruimtes buiten Rotterdam

De creatieve werkruimtes van de respondenten die (in Rotterdam werken en/of wonen en) aangeven momenteel een werkruimte buiten Rotterdam te hebben, liggen voornamelijk in Schiedam. Bijna de helft van deze mensen met werkruimte buiten de stad woont in Rotterdam (5), het andere deel heeft niet aangegeven waar ze wonen (6).

Schiedam	6	Dordrecht	1	Utrecht	1
Den Haag	1	Hellevoetsluis	1	Vlaardingen	1

Representativiteit kwantitatief steekproef

De steekproef is representatief voor de populatie op basis van de vergelijking met de beschikbare gegevens over de nationale bevolkingsspreiding die worden gepresenteerd in de *Tabellenset Kunstenaarsmonitor 2021* (Gielen, 2021). De representativiteit van de steekproef werd beoordeeld op basis van geslacht, leeftijd, opleidingsniveau en migratieachtergrond. Hieruit bleek dat vrouwen oververtegenwoordigd zijn in deze steekproef. Vrouwen vormen de meerderheid en mannen maken slechts 38,8% van deze steekproef uit, terwijl in de steekproef van Gielen (2021) mannen in de meerderheid waren (mannen = 53,6%; vrouwen = 45,53%; n=235.000). Wat leeftijd betreft, komt deze steekproef overeen met de nationale verdeling en vormt de grootste groep die tussen 25 en 35 jaar oud is (29,6%). Men zou kunnen stellen dat de jongste groep ondervertegenwoordigd is, maar de minimumleeftijd voor deelname aan deze enquête was 18 jaar, waardoor de omvang van de jongste groep automatisch kleiner werd. Bovendien komt de verdeling van het opleidingsniveau (secundair kunstonderwijs) en de migratieachtergrond in de steekproef overeen met de verdeling in de nationale bevolkingssteekproef.

Representativiteit kwalitatief steekproef

Voor het kwalitatieve onderzoek is gekozen voor een doelgerichte, inhoudelijk diverse steekproef. De groep weerspiegelt de spreiding en diversiteit van de kwantitatieve steekproef op relevante kenmerken zoals leeftijd, gender, discipline, spreiding en opleidingsachtergrond waaronder autodidacten. Hierdoor kunnen we spreken van een inhoudelijk representatieve deelnemersgroep, die zicht biedt op de breedte van ervaringen, behoeften en opvattingen onder creatieven in Rotterdam.

RESULTATEN

KWALITEIT VAN DE HUIDIGE WERKRUIMTES

In dit hoofdstuk wordt de waargenomen kwaliteit van de huidige werkruimtes beoordeeld. Kwaliteit is subjectief en hangt nauw samen met voorkeuren. Om het algemene kwaliteitsniveau van de huidige werkruimtes vast te stellen, werd aan respondenten die momenteel een werkruimte hebben, gevraagd naar de (ruimtelijke) kenmerken en hun tevredenheid daarover.

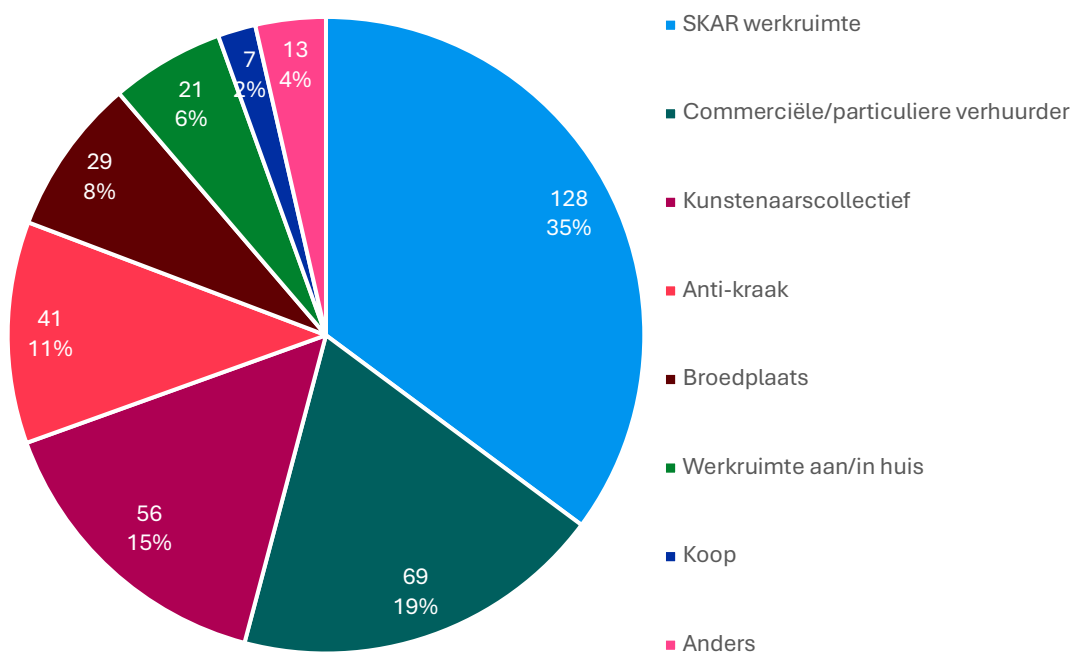
Betaalbaarheid speelt een belangrijke rol in de tevredenheid over ruimtes. De kwaliteitsbeoordeling wordt daarom gevolgd door een discussie over betaalbaarheid in relatie tot werkruimtes in gesprek met individuele creatieven.

Types creatieve werkruimtes

Van de hele steekproef geeft 74% van de respondenten (n=490) aan momenteel over een creatieve werkruimte te beschikken. Van die 364 respondenten huurt het grootste deel (35,2%) hun ruimte via SKAR en huurt de op één na grootste groep hun ruimte van commerciële/particuliere verhuurders (19,0%).

Welke type werkruimte is op hun situatie het meest van toepassing?

Respondenten die momenteel een werkruimte hebben in en buiten Rotterdam
n= 364

Vergelijking met enquêteonderzoek 2020

Het percentage respondenten dat momenteel over een (eigen of gedeelde) creatieve werkruimte beschikt (74%) is vergelijkbaar met de bevindingen van dit onderzoek uit 2020 (70%; n=369), echter verschilt de verdeling van de typen creatieve werkruimtes onderling. De meest ingrijpende veranderingen doen zich voor in het percentage SKAR-werkruimtes, dat in de steekproef is gestegen van 21,9% in 2020 naar 35,3% in 2024. Het percentage anti-kraakwerkruimtes is daarentegen gedaald van 20,8% in 2020 naar 11,3% in de voorliggende steekproef. Broedplaats en kunstenaarscollectief was in 2020 als één categorie geteld (15%), wat toegepast op deze steekproef neerkomt op 23,4% in 2024 (Broedplaats 8,0% en kunstenaarscollectief 15,4%) en dus ook een relevante groei laat zien.

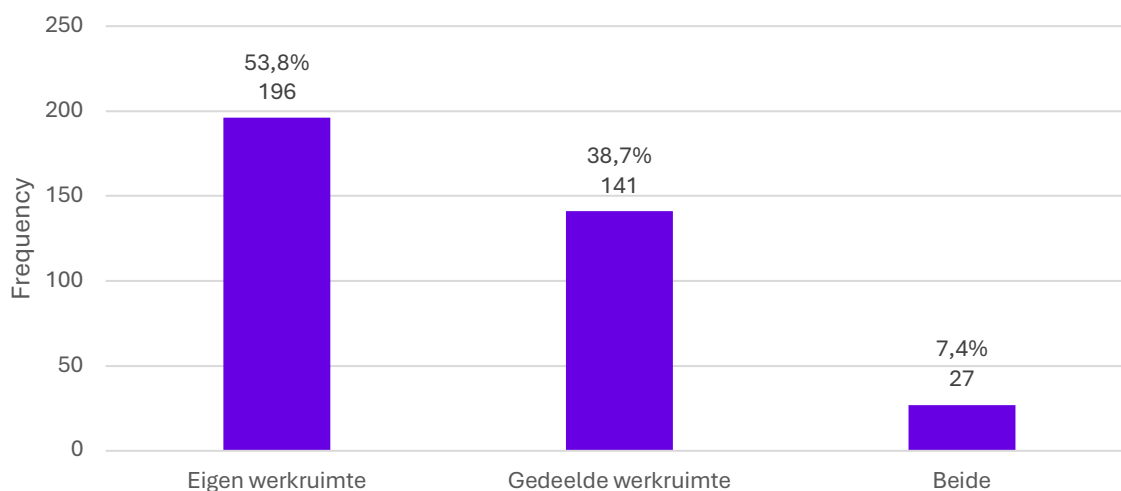
Kenmerken van huidige creatieve werkruimtes

De ruimtelijke kenmerken (grootte, prijs, gedeeld of privé) van de bovengenoemde typen werkruimtes werden verzameld. In de steekproef van respondenten die momenteel over een werkruimte beschikken (n=364) heeft de meerderheid een eigen werkruimte (53,8%), neemt deze in de meeste gevallen een oppervlakte in beslag van 20-40 m² (32,4%) en vermelden ze hiervoor €161-€400 per maand (mediaan=300) te betalen.

Hebben ze een eigen werkruimte en/of delen ze de ruimte met anderen?

Respondenten die momenteel een werkruimte hebben in en buiten Rotterdam

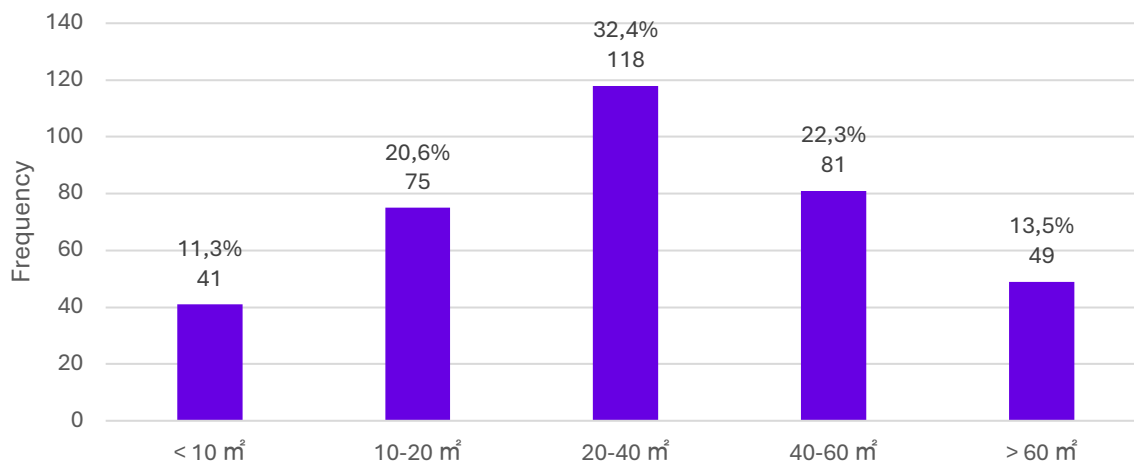
n= 364

Hoeveel m² zijn hun huidige persoonlijke werkruimte?

Respondenten die momenteel een werkruimte hebben in en buiten Rotterdam

n= 364

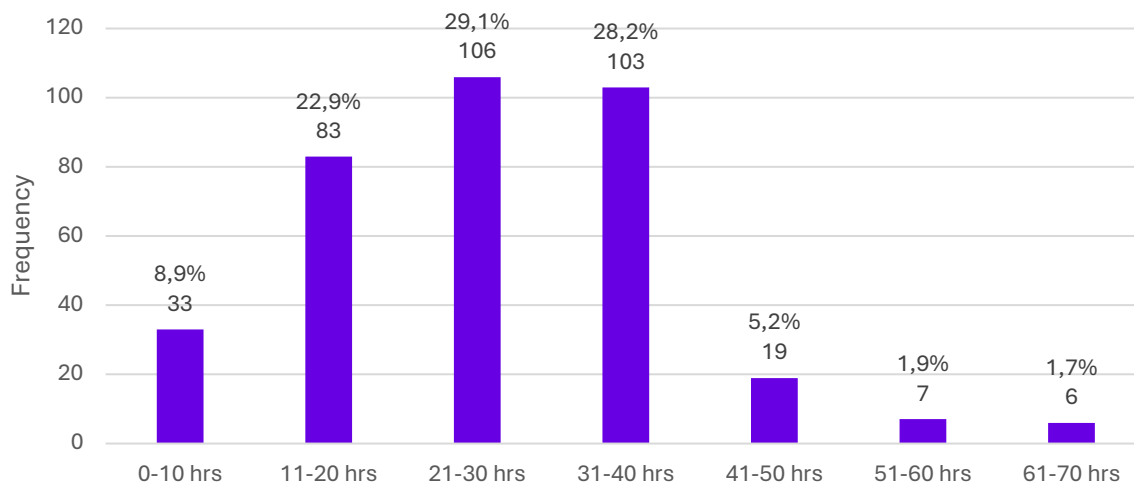

Hoeveel uren per week besteden ze gemiddeld aan hun praktijk in je werkruimte?

Dit was een **open vraag** en op basis van de antwoorden werden de volgende marges gedefinieerd om de gegevens te visualiseren. Het grootste deel van de respondenten werkt tussen de 21 en 40 uur per week in hun atelier, oftewel een grote deeltijd tot fulltimebaan.

Respondenten die momenteel een werkruimte hebben in en buiten Rotterdam

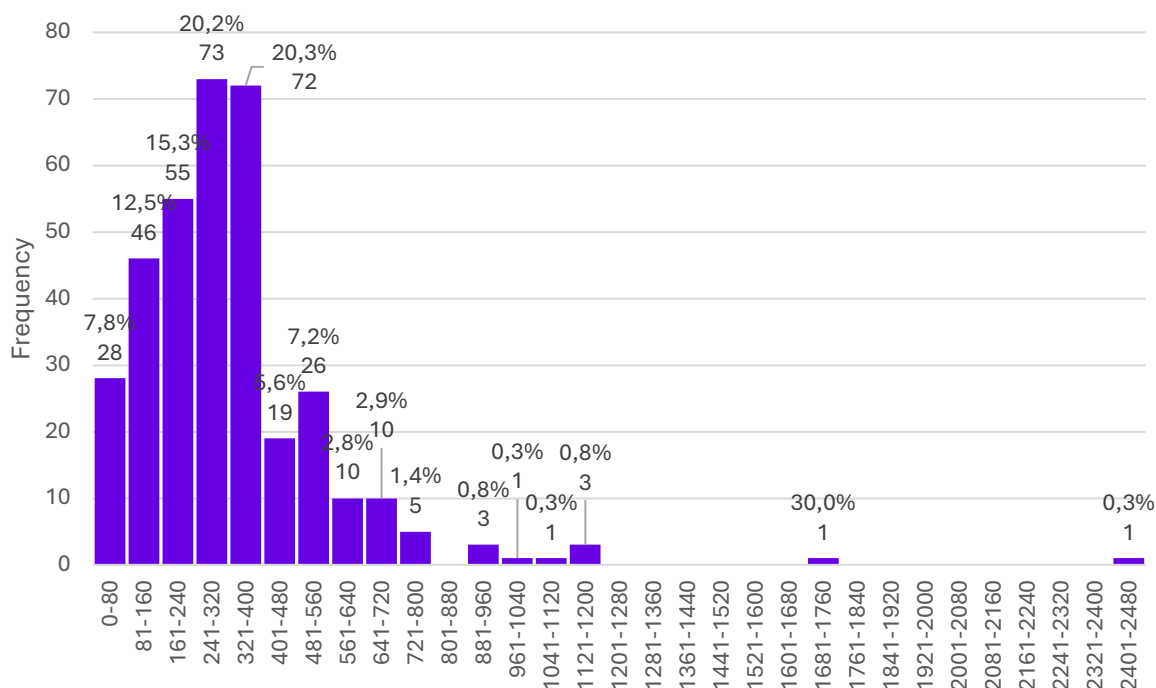
n= 357 (364, 7 missing)

Hoeveel betalen ze per maand voor hun deel?

Dit was een **open vraag** en op basis van de antwoorden werden de volgende marges gedefinieerd om de gegevens te visualiseren. Het grootste deel van de respondenten geeft aan tussen 241-400€ per maand te betalen voor (het deel van) de werkruimte waarover zij zelf beschikken. In de meeste gevallen gaat het om all-in bedragen, maar de samenstelling van de kosten verschilt per aanbieder. De gerapporteerde bedragen weerspiegelen daarmee de ervaren maandelijkse lasten van de respondenten.

Respondenten die momenteel een werkruimte hebben in en buiten Rotterdam
n=353 (364, 11 missing)

Bij het vergelijken van de gemiddelde prijs die respondenten aangeven te betalen in relatie tot de verschillende typen werkruimtes, werd duidelijk dat het enige statistisch significante verschil tussen SKAR-werkruimtes en Anti-kraak ligt: **Anti-kraak is aanzienlijk goedkoper in vergelijking met SKAR-werkruimtes in de populatie.**

Vergelijking met enquêteonderzoek 2020

De meerderheid in de steekproef van 2020 had ook een ruimte van 20-40 m² en betaalde tussen de € 80 en € 320 per maand (n=260). Terwijl slechts 14% van de respondenten in 2020 meer dan € 320 per maand betaalde, betaalt 43% van de respondenten in 2024 meer dan dat voor hun werkruimte. Deze stijging kan worden toegeschreven aan de stijgende gasprijzen en inflatie, aangezien servicekosten, gas, water, elektriciteit en btw zijn inbegrepen in de huur die de meeste respondenten vandaag de dag aangeven te betalen (75,5%; n=364). In 2020 werd niet gevraagd of de huurprijs excl. of incl. servicekosten was.

Mate van tevredenheid over huidige creatieve werkruimtes

Tevredenheid over de kenmerken van creatieve werkruimtes die tijdens de dataverzameling door respondenten worden gebruikt is onderzocht door middel van subjectieve beoordelingen van de grootte, betaalbaarheid, conditie, veiligheid en de sfeer binnen de creatieve werkruimtes. De tevredenheid werd gemeten met behulp van Likert-schalen (1 = zeer ontevreden; 5 = zeer tevreden).

	1	2	3	4	5		
	Heel ontevreden	Ontevreden	Neutraal	Tevreden	Heel tevreden		
	Grootte	Betaalbaarh	Ligging	Conditie	Veiligheid	Sfeer	Gemid.
Broedplaats	3,48	3,52	3,59	3,24	3,38	4,41	3,60
Kunstenaarscollect.	3,64	3,70	3,93	3,40	3,84	4,16	3,78
SKAR werkruimte	3,87	3,20	3,72	3,25	3,69	3,61	3,56
Commerc./partic.	3,43	3,17	3,90	3,32	3,48	3,41	3,45
Koop	3,71	3,71	4,57	4,33	4,29	3,57	4,03
Anti-kraak	3,49	3,66	3,85	3,27	3,32	3,12	3,45
Aan huis	3,33	3,86	4,81	4,00	4,19	2,05	3,71
Gemiddelde	3,56	3,55	4,05	3,54	3,74	3,48	3,65

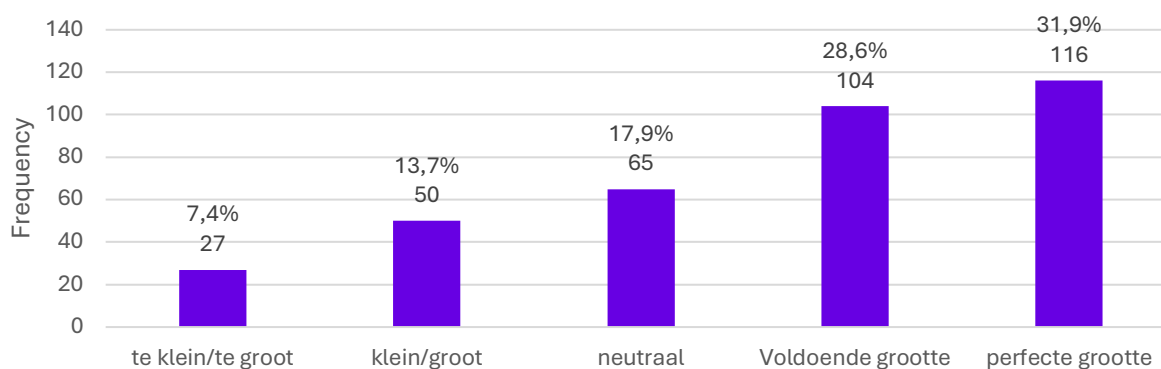
Belangrijk hierbij te vermelden is dat deze resultaten gemiddeld genomen geen statistisch significant verschil duiden tussen de typen werkruimtes. Dit betekent dat over de trends die voorkomen in de steekproef niet met zekerheid is te zeggen of zij ook voorkomen in de werkelijkheid.

Desalniettemin toont de tevredenheid over sfeer wel een opvallend resultaat. Broedplaatsen worden in deze populatie significant hoger beoordeeld op sfeer dan anti-kraak, commerciële/particuliere en SKAR werkruimtes en werkruimte aan huis.

Tevredenheid over de grootte van de creatieve werkruimte

Respondenten die momenteel een werkruimte hebben in en buiten Rotterdam

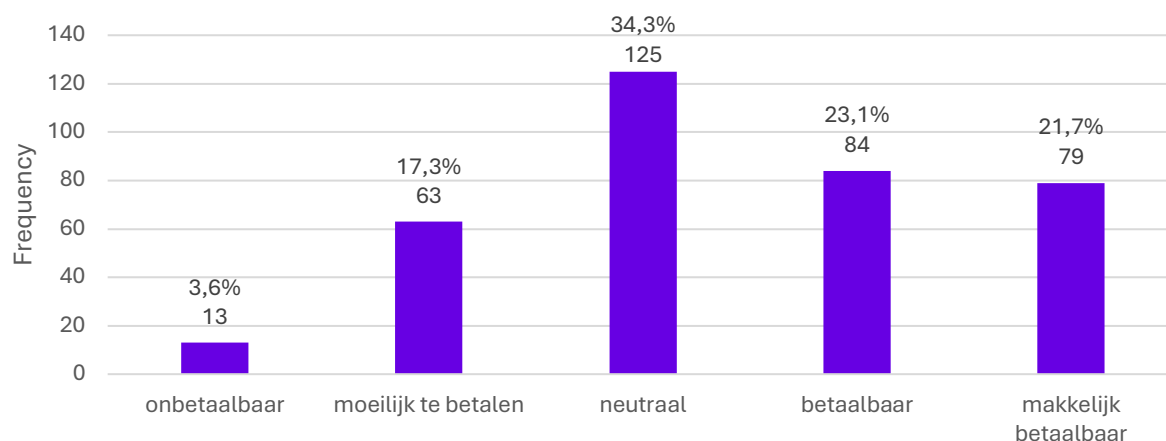
n= 362 (364, 2 missing)

Tevredenheid over de betaalbaarheid van de creatieve werkruimte

Respondenten die momenteel een werkruimte hebben in en buiten Rotterdam

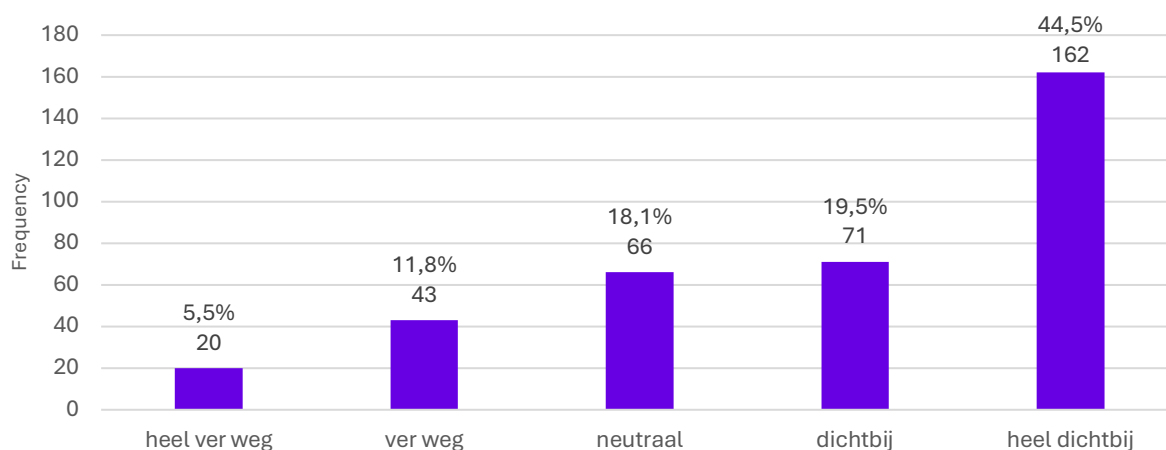
n= 364

Tevredenheid over de ligging van de werkruimte ten opzichte van de woonplaats

Respondenten die momenteel een werkruimte hebben in en buiten Rotterdam

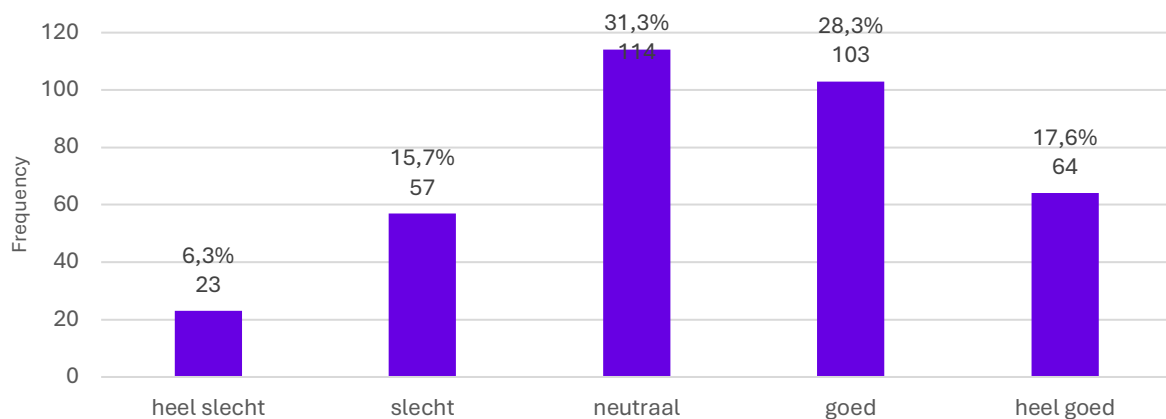
n= 362 (364, 2 missing)

Tevredenheid over de conditie van de creatieve werkruimte

Respondenten die momenteel een werkruimte hebben in en buiten Rotterdam

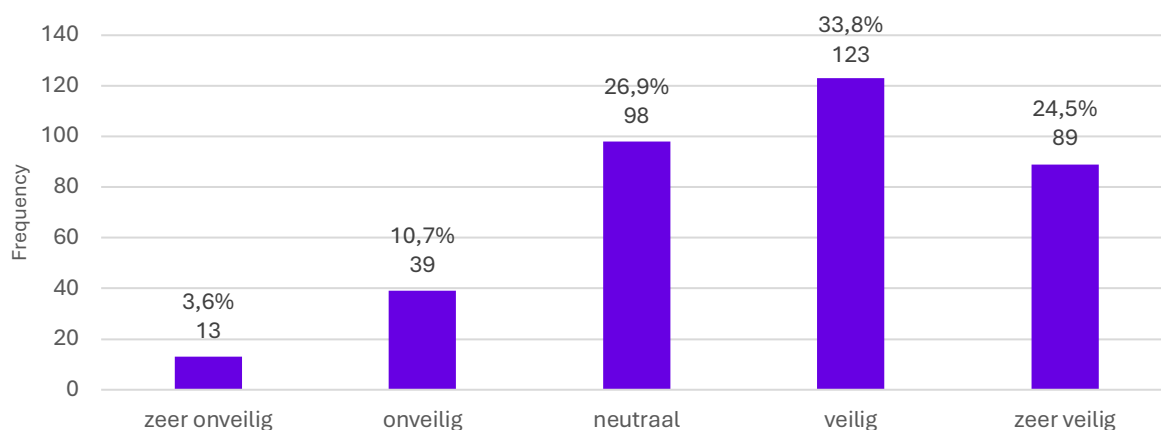
n= 361 (364, 3 missing)

Tevredenheid over de veiligheid van persoonlijk eigendom

Respondenten die momenteel een werkruimte hebben in en buiten Rotterdam

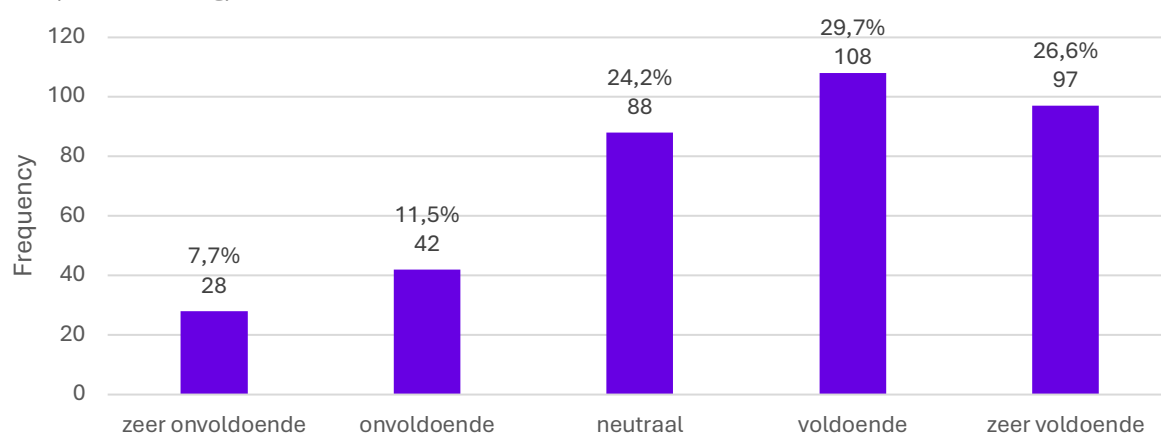
n= 362 (364, 2 missing)

Tevredenheid over de mogelijkheid tot samenwerking/uitwisseling met anderen

Respondenten die momenteel een werkruimte hebben in en buiten Rotterdam

n= 363 (364, 1 missing)

Vergelijking met enquêteonderzoek 2020

Hoewel uit de enquête van 2020 bleek dat men tevreden was over de grootte, betaalbaarheid, locatie en veiligheid, bleek uit het hier gepresenteerde onderzoek dat de gemiddelde tevredenheid over betaalbaarheid, locatie en de collectieve sfeer statistisch significant verschilde van de resultaten in 2020. Statistische tests toonden aan dat de tevredenheid over betaalbaarheid en locatie significant lager was dan in 2020, maar dat de mogelijkheid om samen te werken/ervaringen uit te wisselen met andere creatieven in de werkruimte significant hoger was. De respondenten waren in 2024 relatief even tevreden over de grootte en veiligheid van hun creatieve werkruimtes als in 2020.

Positieve en negatieve factoren van de werkruimtes die invloed hebben op de ontwikkeling van de artistieke praktijk

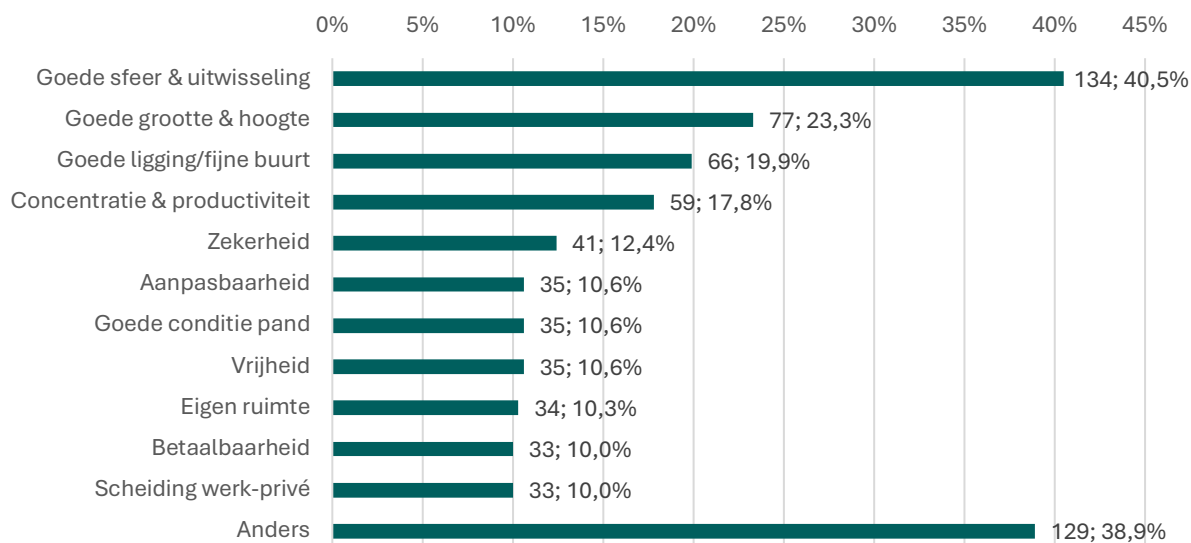
De respondenten konden factoren aangeven die de ontwikkeling van hun artistieke praktijk ten goede komen of juist belemmeren in relatie tot hun creatieve werkruimte.

De **open antwoorden** werden geanalyseerd en in categorieën ingedeeld. De meest prominente factor die volgens de respondenten een **positieve** invloed had op de ontwikkeling van de artistieke praktijk was de **collectieve sfeer** in de werkruimte (40,5%; n=331). De meest prominente factor die een **negatief** effect zou hebben, is het worstelen met de **betaalbaarheid** (29,7%; n=316).

Welke factoren hebben een **positieve** invloed op de artistieke praktijk?

Respondenten die momenteel een werkruimte hebben in en buiten Rotterdam

n= 331 (364, 33 missing)

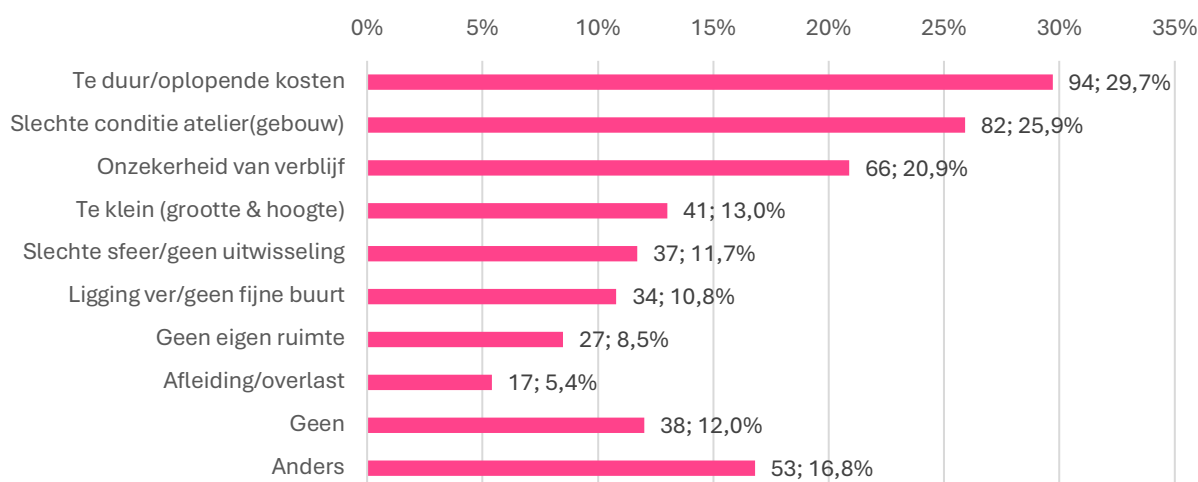

“Anders” bestaat uit goed licht (9,7%; 32), representativiteit (8,2%; 27), specifieke functionaliteiten (bijv. lift in het gebouw, werkruimte op de begane grond, enz.) (6,9%; 23), onmisbaar voor de praktijk (5,1%; 17), professionaliteit (4,5%; 15) en overige (4,5%; 15).

Welke factoren hebben een **negatieve** invloed op de artistieke praktijk?

Respondenten die momenteel een werkruimte hebben in en buiten Rotterdam

n= 316 (364, 48 missing)

“Anders” bestaat uit een gebrek aan goed licht (3,5%; 11), geen/dure aanpasbaarheid (3,2%; 10) en overige (10,1%; 32).

Vergelijking met enquêteonderzoek 2020

De toegenomen tevredenheid over de sfeer sinds 2020 is een bijzonder interessante bevinding, gezien het feit dat de meest prominente factor die in 2024 werd genoemd als positief voor de ontwikkeling van de artistieke praktijk, de collectieve sfeer op de werkruimte was. Dat gezegd hebbende, is de afgenomen tevredenheid over de betaalbaarheid sinds 2020 alarmerend, aangezien de meest prominente factor die werd genoemd als negatief voor de ontwikkeling van de artistieke praktijk, de kwestie van en de worsteling met betaalbaarheid is.

Betaalbaarheid in kwalitatieve sessies

De hoofdbezigheid van veel deelnemers is hun kunstpraktijk. Als gevolg daarvan geeft bijna iedereen aan te leven op of rond het bestaansminimum en niet te kunnen rondkomen van hun kunst, maar eerder van spaargeld of bijbanen. Dit komt overeen met recentelijk onderzoek over het (persoonlijk) inkomen van creatieven, waaruit blijkt dat beeldend kunstenaars gemiddeld 19.000 euro per jaar verdienen (HTH Research & Berenschot, 2025).

Bij het beoordelen van wat een creatieve werkruimte “betaalbaar” maakt, geven meerdere deelnemers aan dat zij in het verleden goedkope woon- of werkruimtes hebben verkregen die zij tot op heden konden behouden. Betaalbaar wonen is voor een groot deel van hen een bewuste keuze. Uit de gesprekken komt naar voren dat de betaalbaarheid van een werkruimte altijd in evenwicht moet zijn met de woonsituatie: een goedkope en/of permanente woning maakt een iets duurdere werkruimte mogelijk en omgekeerd. Een maker (Hedwig, 59; beeldend kunstenaar, grafiek, community art) wijst op een ongelijkheid tussen nieuwkomers en creatieven die soms al 4 of 5 decennia in de stad wonen en nog steeds de prijzen van vroeger betalen, waardoor zij een hoger besteedbaar inkomen overhouden.

Recentelijk kregen veel creatieven te maken met plotseling stijgende huur-, gas- en servicekosten, wat hun precaire situatie verder verergerde. Deelnemers geven aan daardoor steeds afhankelijker te worden van externe instanties voor subsidies, projecten, zichtbaarheid, vergunningen en dergelijke steun. Dan betekent “betaalbaar” in feite niets meer dan aan het eind van de maand quitte spelen:

“(...) je doel is om je vaste lasten zo laag mogelijk te houden, omdat je die veerkracht [nodig] hebt om in slechtere tijden door te kunnen draaien. (...) Het gaat net, maar er moet niks gebeuren.(...) dan ga je [toch liever] de stad uit.” (Wiebe, 50; beeldend kunstenaar met staal en metaal)

De overweging om de stad of zelfs het land te verlaten wanneer er geen betaalbare werkruimtes in de stad meer te vinden zijn, komt in meerdere gesprekken naar voren.

In tijden van financiële nood blijken creatieven bereid om verdere concessies te doen, zoals diensten ruilen tegen huurkorting of extra inkomsten. Deze mogelijkheden komen voor in de vorm van afspraken met medegebruikers, maar ook met verhuurders, zoals SKAR, die klussen aanbiedt tegen huur. Een andere strategie is om de ruimte onder te verhuren of te delen om de kosten te drukken. Hedwig en Wiebe zien dit ook steeds vaker in hun pand of bij collega's en Steffie (keramist) heeft er lang gebruik van gemaakt.

Dit betekent echter niet dat dergelijke compromissen geen invloed zullen hebben op de professionele ontwikkelmogelijkheden. Dit soort compromissen, die tonen dat niet de grenzen van wat wenselijk is, maar wat mogelijk is zijn bereikt, kunnen de professionele ontwikkeling in de weg staan.

Kortom, veel creatieven werken fulltime, maar leven meestal van het salaris van eerdere/nevenbanen. Betaalbaarheid betekent vaak slechts een kostendekkend resultaat. De balans tussen werkruimte en huisvesting is belangrijk en wordt beïnvloed door fluctuerende prijzen. Creatieven hebben alternatieve systemen gevonden en doen concessies om betaalbaarheid na te streven, maar die oplossingen zijn vaak tijdelijk. En soms is tijdelijkheid op zich al een compromis, wat in het volgende hoofdstuk wordt besproken.

TIJDELIJKHEID

In dit hoofdstuk wordt het concept van tijdelijkheid onderzocht. Aangezien het begrip tijdelijkheid breed te interpreteren is, wordt getracht een specifieke tijdsperiode te koppelen aan de concepten van tijdelijkheid en permanentie in relatie tot creatieve werkruimtes. Respondenten die momenteel een werkruimte hebben of recentelijk hebben gehad, beantwoorden verschillende vragen over de afspraken rond hun werkruimte, verhuizingen en dergelijke.

Tijdelijkheid is een gepolariseerd onderwerp. Er wordt soms gesteld dat het ruimte biedt voor experimenten, maar ook dat het instabiliteit creëert en onzekerheid in de hand werkt. Aangezien individuele ervaringen met tijdelijkheid kunnen verschillen, wordt de presentatie van de gegevens gevolgd door een discussie over de gevolgen van tijdelijke werkruimtes in een gesprek met een kleine groep creatieven.

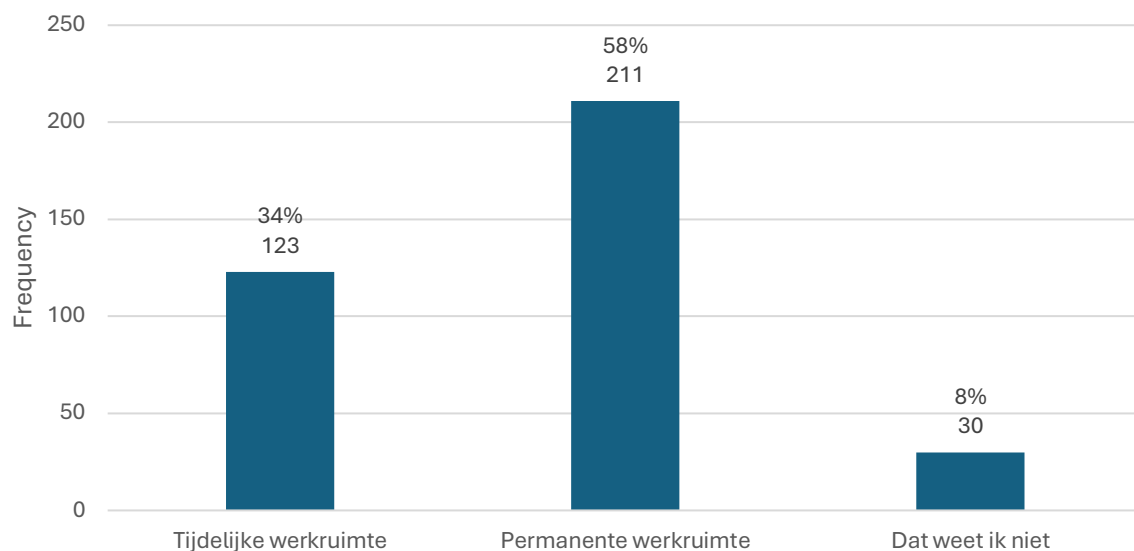
Permanentie en Tijdelijkheid

Hebben ze een tijdelijke of permanente werkruimte?

Van de respondenten die momenteel over een werkplek beschikken (n=364), geeft 58% aan een vaste werkplek te hebben en 33,8% een tijdelijke werkplek (8,2% wist het niet).

Respondenten die momenteel een werkruimte hebben in en buiten Rotterdam

n= 364

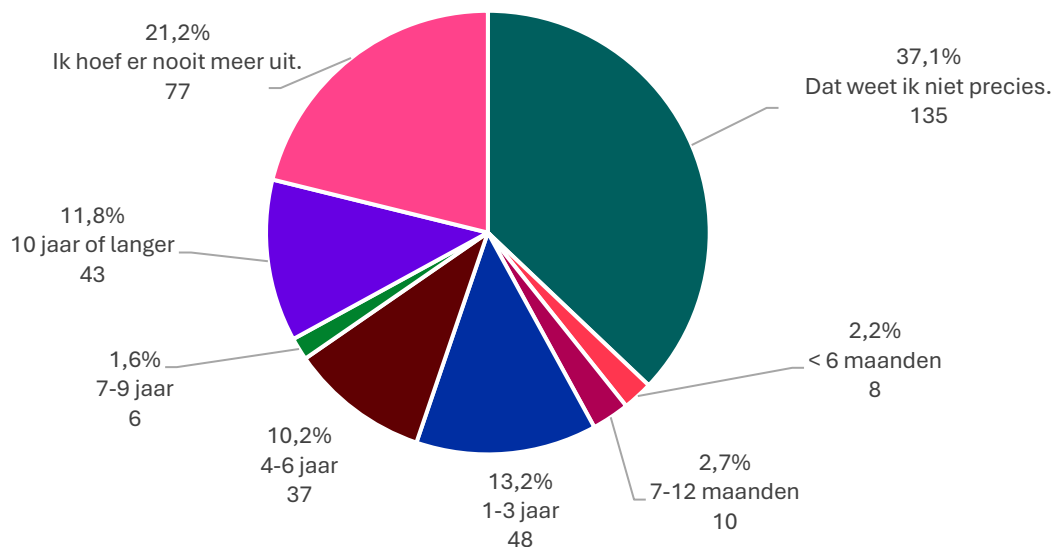

Tijdelijk: je moet op elk moment kunnen vertrekken / Permanent: je kunt zelf bepalen wanneer je vertrekt

Hoe lang kunnen ze hun creatieve werkruimte in totaal gebruiken?

Respondenten die momenteel een werkruimte hebben in en buiten Rotterdam

n= 364

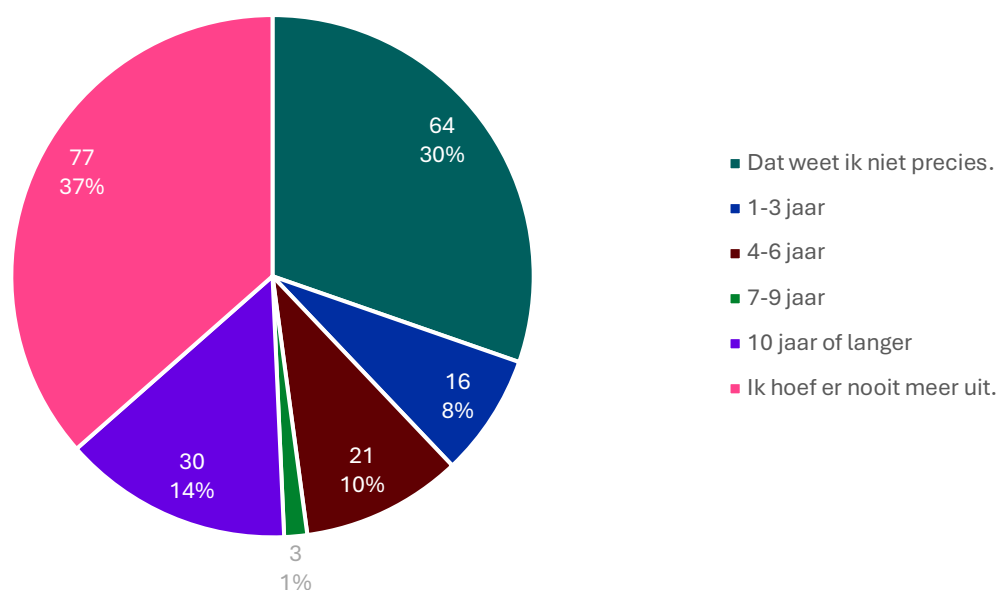

Hoe lang kunnen degene met een **permanente** werkruimte deze in totaal gebruiken?

Wat tijdelijkheid in deze context betekent voor creatieven in Rotterdam werd gemeten met een aanvullende vraag over hoelang zij in de werkruimte mogen blijven. Van degenen die aangeven een permanente werkruimte te hebben (n=211), blijkt 50,7% de ruimte tien jaar of langer of voor onbepaalde tijd te mogen gebruiken. Geen van de respondenten in deze groep geeft aan dat zij de ruimte minder dan een jaar mochten gebruiken. Opvallend is dat van de respondenten die momenteel een “permanente” werkruimte hebben, 30,3% aangeeft niet te weten hoelang ze mogen blijven.

Respondenten die momenteel een ‘permanente’ creatieve werkruimte hebben in en buiten Rotterdam

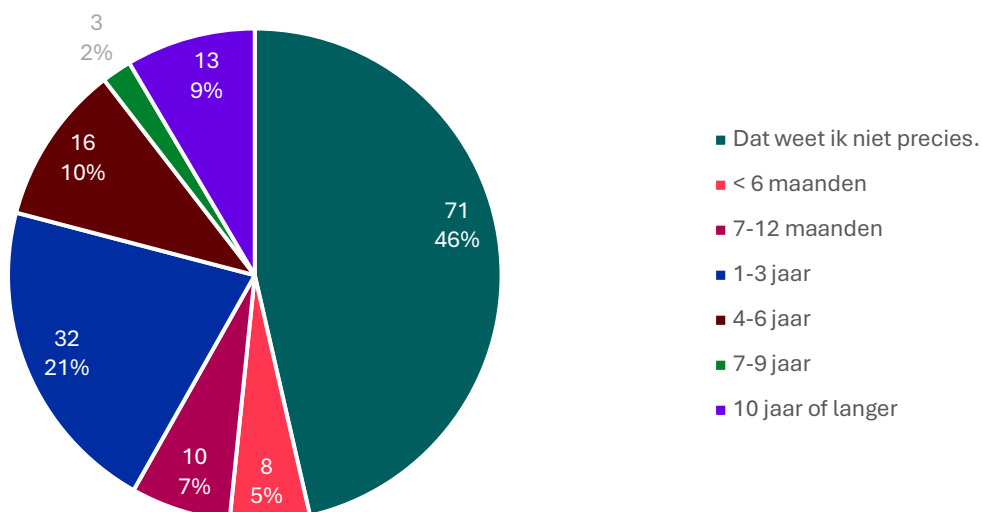
n= 211

Hoe lang kunnen degene met een **tijdelijke** werkruimte deze in totaal gebruiken?

De respondenten die aangeven een tijdelijke werkruimte te hebben, weten overwegend niet hoelang ze de ruimte mogen gebruiken (46,4%) en 20,9% geeft aan 1-3 jaar te mogen blijven (n=153).

Respondenten die momenteel een 'tijdelijke' creatieve werkruimte hebben in en buiten Rotterdam
n= 153

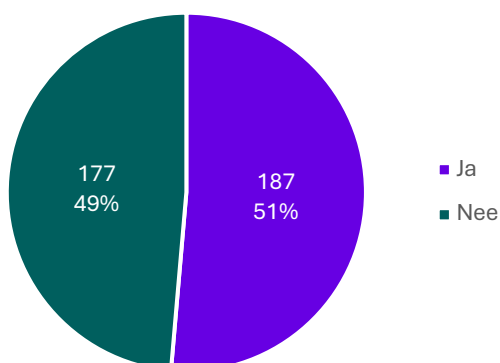

Schommelende accommodatie

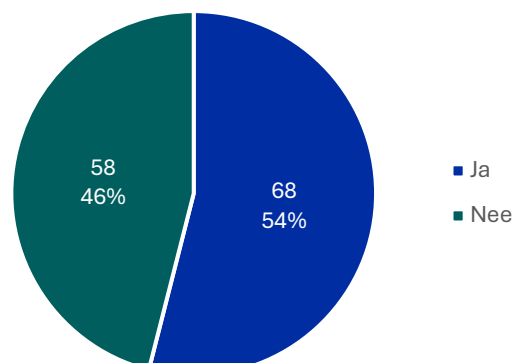
Hoeveel respondenten hebben in de afgelopen 5 jaar hun werkruimte moeten verlaten?

51,4% van de respondenten die momenteel over een werkruimte beschikken (n=364) was in de afgelopen vijf jaar verhuisd (linksonder). 54% van de respondenten die momenteel geen creatieve werkruimte hebben (n=126) geeft aan er in de afgelopen vijf jaar een te zijn kwijtgeraakt (rechtsonder).

Respondenten die momenteel een werkruimte hebben in en buiten Rotterdam
n= 364

Respondenten die momenteel geen werkruimte hebben
n=126

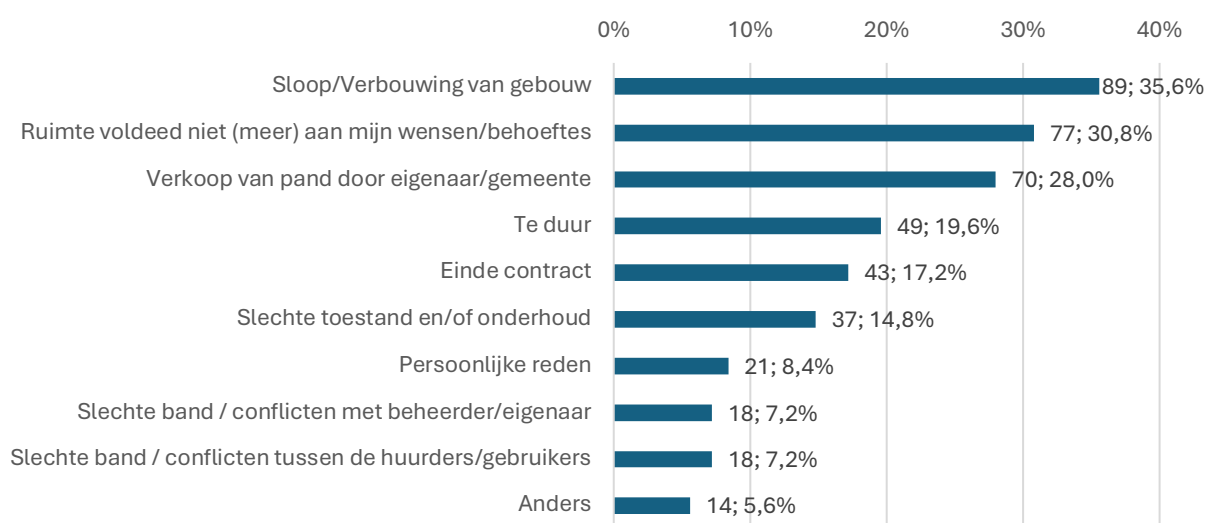

Wat was de reden voor de verhuizing(en) of het verlaten van de ruimte?

De respondenten in beide groepen (momenteel met en zonder werkruimte) die de vorige vraag met “Ja” hebben beantwoord, werd gevraagd naar de reden waarom zij een creatieve werkruimte moesten verlaten. In de huidige steekproef geeft 44,7% aan dat ze één keer in de afgelopen vijf jaar een werkruimte moesten verlaten (modus) (mediaan = 2; n = 250). De meerderheid van deze respondenten geeft sloop of renovatie van het gebouw als reden voor hun verhuizing op (35,6%; n=250).

Respondenten die momenteel een werkruimte hebben, zijn verhuisd of hebben in de afgelopen vijf jaar een werkruimte gehad, ook als ze momenteel geen werkruimte hebben.

n= 250 (255, 5 missing)

Vergelijking met enquêteonderzoek 2020

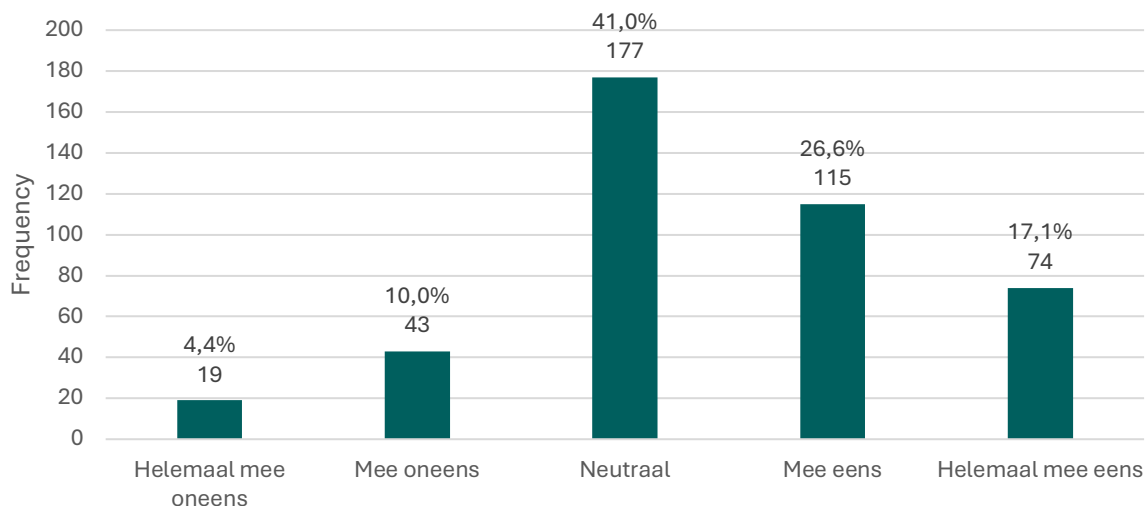
In 2020 had 65% van de respondenten zonder creatieve werkruimte er in de afgelopen vijf jaar wel een gehad (n=83). De belangrijkste reden voor verhuizing was de verkoop van het pand waarin hun werkruimte was gevestigd (65%; n=54).

Tijdelijkheid en efficiëntie

De algemene houding ten opzichte van tijdelijkheid werd onderzocht onder alle deelnemers die momenteel een werkruimte hebben of er in de afgelopen vijf jaar een hebben gehad (n=432). Ze kregen vijf verschillende stellingen voorgelegd en gaven aan of ze het ermee eens of oneens waren op een Likert-schaal (1=helemaal oneens; 5=helemaal eens).

“Het is goed dat Rotterdam verschillende huurcontracten (permanent, langdurig, tijdelijk) kent, want dat vergroot het aanbod van werkruimtes in de stad.”

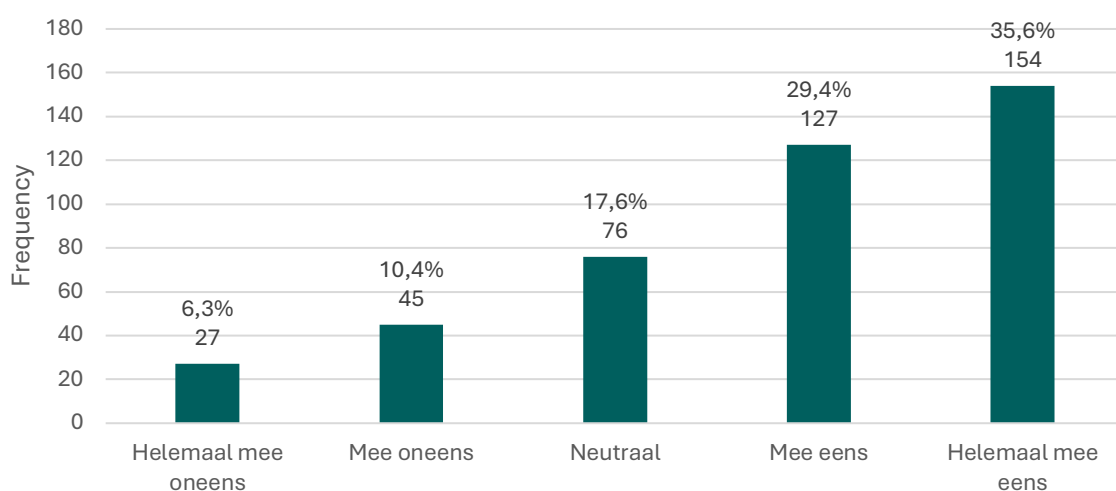
Respondenten die momenteel een werkruimte hebben of er in de afgelopen 5 jaar een hebben gehad
n= 428 (432, 4 missing)

41% van de respondenten in deze steekproef was onbeslist (modus=3) over de eerste stelling, maar meer respondenten zijn het eens dan oneens met deze stelling (44,2%).

“Creatieve werkruimten kunnen efficiënter benut worden: Tijdens de afwezigheid van een huurder/eigenaar dient diegene de ruimte onder te kunnen verhuren aan andere creatieve makers zonder eigen ruimte.”

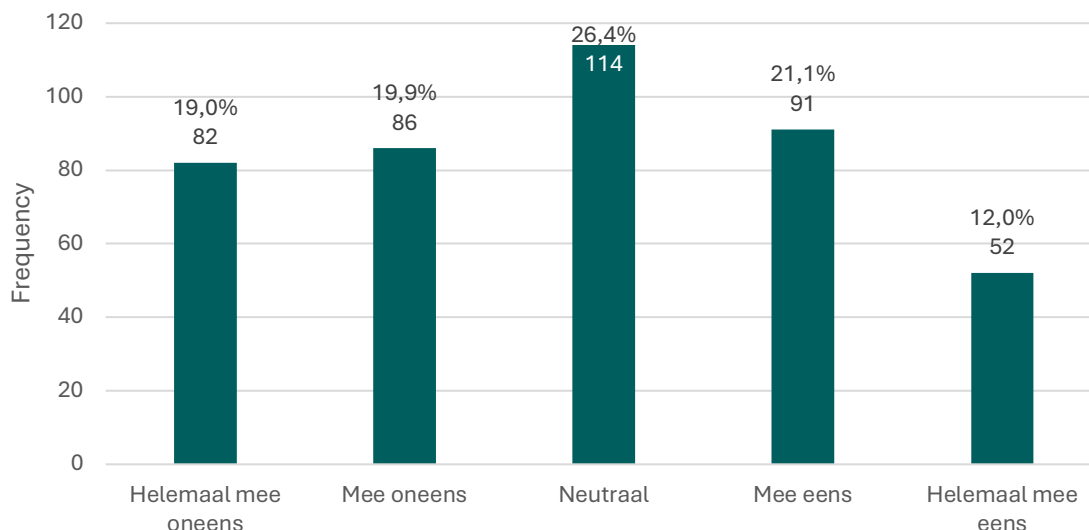
Respondenten die momenteel een werkruimte hebben of er in de afgelopen 5 jaar een hebben gehad
n= 429 (432, 3 missing)

35,6% van de steekproef was het hier volledig mee eens (modus = 5) en de grote meerderheid was het (volledig) eens met deze stelling (65%).

“Verschillende huurtarieven voor starters, professionals en toegepaste creatieve makers is eerlijker.”

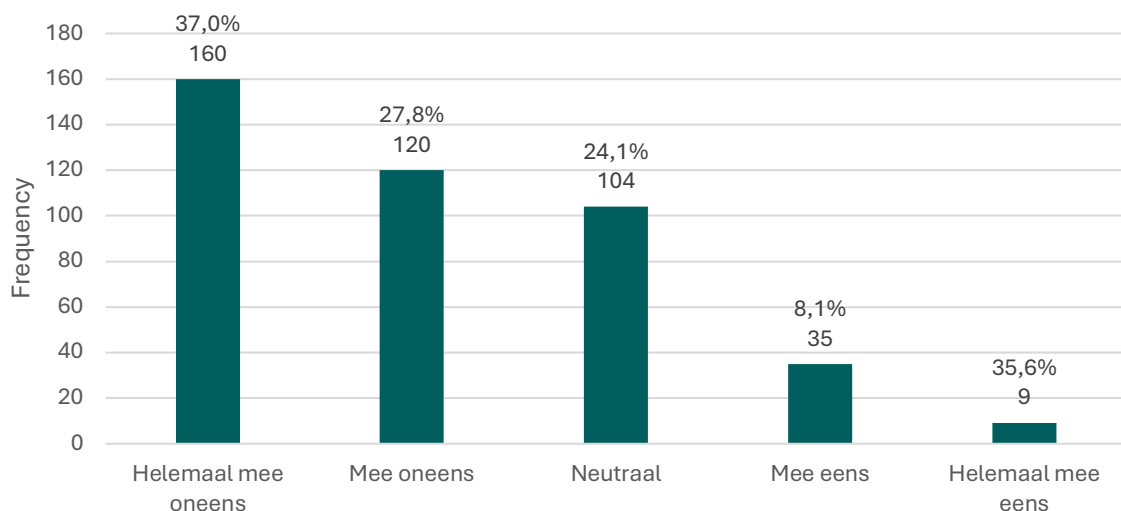
Respondenten die momenteel een werkruimte hebben of er in de afgelopen 5 jaar een hebben gehad
n= 425 (432, 7 missing)

Deze stelling roept gemengde reacties op: respondenten zijn verdeeld en nemen vaker een neutrale dan een uitgesproken positieve (33,1%) of negatieve (39,5%) positie in.

“Na vier jaar beroepspraktijk heeft een creatieve maker een grotere financiële draagkracht.”

Respondenten die momenteel een werkruimte hebben of er in de afgelopen 5 jaar een hebben gehad
n= 428 (432, 4 missing)

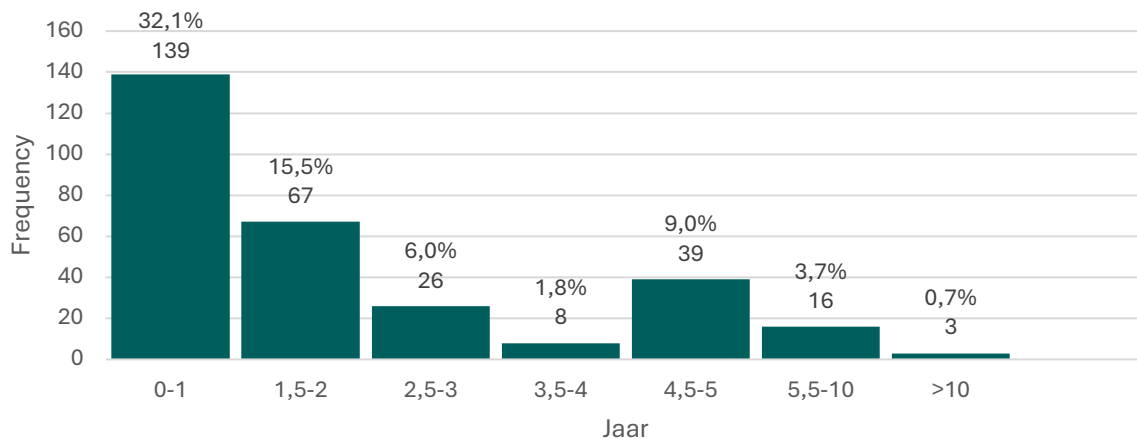

De laatste stelling riep de meest negatieve reacties op: 37% was het er helemaal niet mee eens en in totaal scoorde 65,4% lager dan 3 (neutraal). De kwestie van financiële draagkracht in relatie tot de loopbaan werd verder onderzocht tijdens de kwalitatieve fase. De drastische afwijzing van deze stelling ondersteunt de eerder besproken rol van het bestaansminimum en de afwijking van de standaard carrièreladder.

“Een huurperiode voor minder dan ____ creëert onzekerheid.”

Dit was een **open vraag** en op basis van de antwoorden werden de volgende bereiken afgebakend om de gegevens te visualiseren.

*Respondenten die momenteel een werkruimte hebben of er in de afgelopen 5 jaar een hebben gehad
n=298 (432, 134 missing*)*

Daarnaast werd de respondenten (n=298) gevraagd aan te geven welke huurperiode onzekerheid zou veroorzaken voor de artistieke werksituatie. De antwoorden varieerden van zes maanden tot twintig jaar, maar het gemiddelde antwoord was 2,56 jaar (modus=1 jaar). 44,4% geeft een cijfer tussen 1 en 3 jaar aan.

**Deze vraag werd gewijzigd om een open antwoord mogelijk te maken tijdens de eerste week dat de enquête online was. De eerste 134 antwoorden zijn dus niet meegeteld in de analyse van deze vraag.*

Tijdelijkheid in kwalitatieve sessies

Tijdens de groeps gesprekken wordt duidelijk dat kortlopende huurcontracten met een lage huur worden gekozen uit noodzaak. De financiële korting staat niet in verhouding tot de onzekerheid die het tijdelijke contract met zich meebrengt. Zoals Peter (46; visuele kunstenaar) zegt:

“(...) ik denk dat kunstenaars uiteindelijk (...) niet hun hele carrière in de tijdelijkheid zitten. Ik denk dat niemand dat graag wil. De tijdelijkheid is de concessie voor een lage huur.”

Hoewel sommige deelnemers een vaste werkruimte hebben, wordt tijdelijkheid door de meesten als norm in het huidige aanbod ervaren. Een permanente werkruimte wordt beschouwd als het ideaal dat niet haalbaar lijkt. Volgens Aaron (fashion designer) biedt een permanente plek stabiliteit, rust, vrijheid om te experimenteren, focus te behouden en helpt het om klanten te behouden.

Verschillende deelnemers zijn meerdere keren van werkruimte verhuisd, of staan op het punt hun ruimte te verliezen door verkoop of sloop van het pand. Dit brengt grote financiële en logistieke problemen met zich mee. Grote of breekbare kunstwerken zijn moeilijk te vervoeren, als ze überhaupt in de nieuwe werkruimte passen. Daarnaast is het vervoer van zware apparatuur en materialen, zoals keramiekovens, metaal- of houtvoorraden, enz, ingewikkeld en duur.

Het grootste nadeel dat wordt ervaren bij tijdelijke contracten is de onzekerheid over de duur. De einddatum wordt vaak niet van tevoren vastgesteld en zelfs als die wel formeel vaststaat, ontstaat er vaak onduidelijkheid door verandering of uitstel daarvan:

“Het hangt altijd als een soort van zwaard boven je hoofd natuurlijk. Dat je toch weer weg moet (...) en je weet niet waar je terecht komt. Want dat heeft ook invloed op de tijd of je wel je werk kan uitvoeren of niet. Dus ook weer inkomsten, dus ook weer je huur kan betalen.” (Dorieke, 38; kunstenaar en tattoo artiest)

De angst om te moeten verhuizen belemmert enerzijds de artistieke ontwikkeling en leidt anderzijds tot een gebrek aan investering en verantwoordelijkheid, zowel bij creatieven als verhuurders. Dorieke vertelt dat om die reden het toilet in haar atelierpand lange tijd niet werd gerepareerd, wat nadelig is voor zowel de gebruikers van het pand als hun klanten. Gebrek aan onderhoud tast dus niet alleen het werkklimaat aan, maar maakt ruimtes ook ongeschikt en onbruikbaar voor werkzaamheden.

De tijdelijkheid van werkruimtes heeft ook gevolgen voor de stedelijke culturele infrastructuur. Deelnemers klaagden dat kleine organisaties verdwijnen, waardoor creatieven voortdurend op zoek moeten naar nieuwe partners en locaties en de concurrentie toeneemt. Dit kost tijd, geld en energie en vergroot hun afhankelijkheid van subsidies. Amrita heeft een brede praktijk als curator en organisatorisch duizendpoot: ze is oprichter van een kunstenaars agency, een jaarlijks festival en een kunstbeurs. De kunstbeurs vindt elk jaar op een andere locatie plaats, omdat de gebouwen die zij periodiek huurt elke keer zijn verkocht. Daardoor moet zij steeds nieuwe en andere vergunningen aanvragen. Haar evenementen zijn niet uit eigen keuze “nomaden” geworden. Ze benadrukt dat het lucratiever zou zijn om op één plek te blijven, ook met het oog op het aanhouden van klanten. Na zes jaar kunnen zij zich nu voor het eerst De Doelen als locatie financieel veroorloven, al past het niet helemaal bij het concept. Ook performancekunstenaar Noa legt uit dat die zonder vaste werkruimte aangewezen is op projectmatige repetitieruimtes van grotere en meer gevestigde instellingen zoals Theater Rotterdam, wat “prijzig” is.

Naast het feit dat het veel stress veroorzaakt, kunnen tijdelijke werkruimtes op lange termijn dus juist duurder zijn. Enerzijds is verhuizen duur omdat het logistieke en financiële problemen met zich meebrengt. Anderzijds laten de voorbeelden van Amrita en Noa zien dat, als er geen andere opties zijn, zij moeten vertrouwen op grote instellingen die nauwelijks toegankelijk zijn voor mensen met beperkte financiële middelen.

Kortom, verhuizen veroorzaakt stress en hoge kosten, tijdelijke ruimtes worden verwaarloosd en verdwijnende ruimtes leiden tot afhankelijkheid van grote en dure spelers. Tijdelijkheid is echter niet alleen een kwestie van contractduur, maar vooral van communicatie en voorspelbaarheid. Het creëert structurele kwetsbaarheid voor creatieven die voor het dilemma worden gesteld om een nieuwe ruimte te vinden. Wat creatieven die op zoek zijn naar een (nieuwe) ruimte verlangen of nodig hebben, wordt in het volgende hoofdstuk besproken.

BEHOEFTES

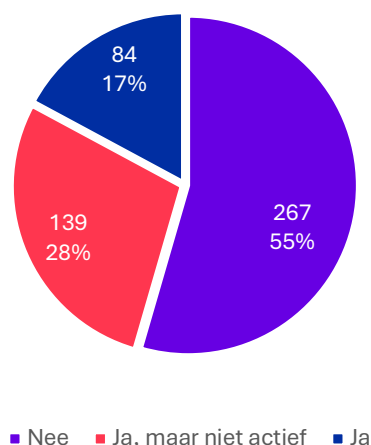
Dit hoofdstuk gaat over de zoektocht naar en de behoefte aan creatieve werkruimtes. Het richt zich op de respondenten die momenteel op zoek zijn naar een (nieuwe) werkruimte en de strategieën en obstakels van hun zoektocht. De behoeftes aan specifieke criteria van creatieve werkruimtes zijn verweven met wensen. Om tot de kern van wat essentieel is te komen, werden aanvullende vragen over criteria gesteld en werd de respondenten gevraagd realistisch te zijn.

Hoewel het belangrijk is om overeenkomsten en tendensen te vinden, variëren de behoeftes vanwege de diversiteit aan disciplines en voorkeuren. Daarom wordt de visualisatie van de gegevens gevolgd door een gesprek over individuele perspectieven op wat nodig is voor de artistieke ontwikkeling en professionalisering in relatie tot werkruimtes.

Op zoek naar creatieve werkruimtes

Hoeveel respondenten zijn momenteel op zoek naar een werkruimte?

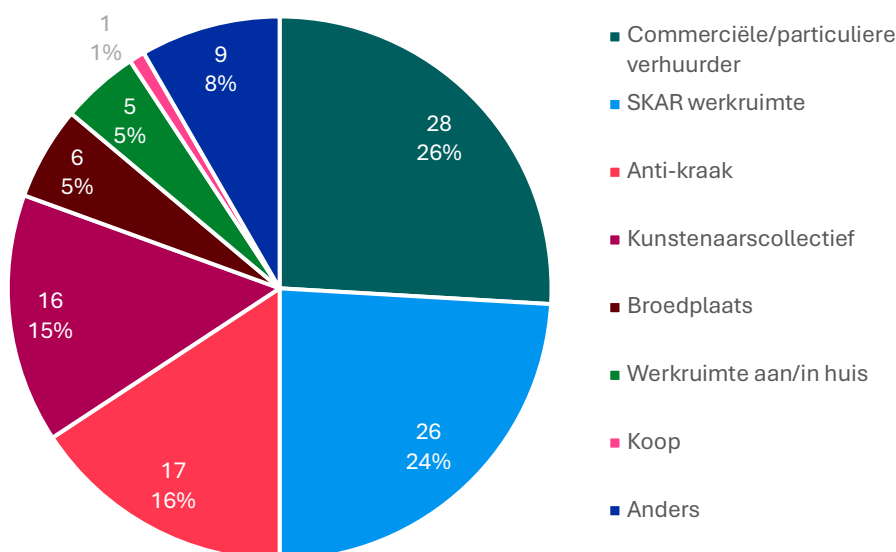
Van de hele steekproef is 45,5% (n=490) van de creatieve makers (actief of passief) op zoek naar een werkruimte en 22% daarvan heeft momenteel een werkruimte. De meeste respondenten met een werkruimte die op zoek zijn naar een nieuwe (n=108) huren hun werkruimte momenteel van een commerciële of particuliere verhuurder (25,9%) of SKAR (24,1%).

Alle respondenten n=490

Waar hebben degene die een nieuwe werkruimte zoeken momenteel hun ruimte?

Respondenten die momenteel een werkruimte hebben en op zoek zijn naar een (nieuwe) werkruimte n=108

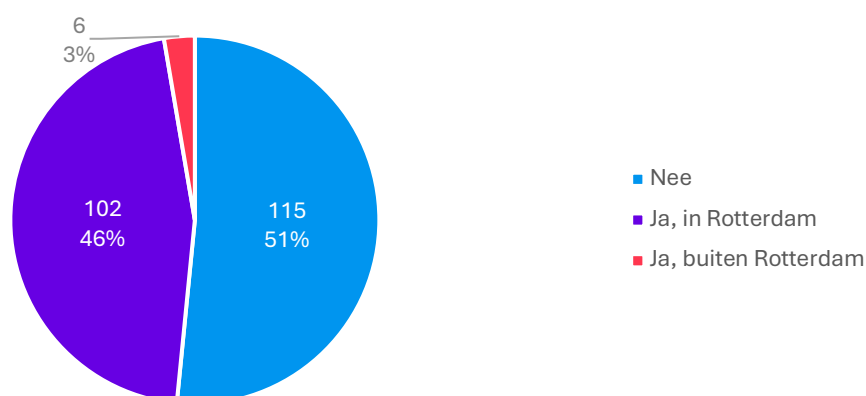
Vergelijking met enquêteonderzoek 2020

In 2020 was het aandeel creatieven dat op zoek was naar een werkruimte veel groter (67,7%; n=369). Ondanks deze daling maakt het nog steeds bijna de helft van de steekproef uit. Het aandeel respondenten dat een werkruimte heeft maar op zoek is naar een nieuwe, is in de hele steekproef ook gedaald van 38,1% in 2020 naar 22% in 2024. In 2020 hadden de meeste van deze respondenten een anti-kraakwerkruimte (29,5%; n=139). Deze verschuiving kan mogelijk ook worden verklaard door sloop, renovatie of verkoop van veel anti-kraakpanden die de afgelopen vijf jaar als creatieve werkruimtes in Rotterdam dienden.

Hoeveel van de zoekenden hebben momenteel een creatieve werkruimte?

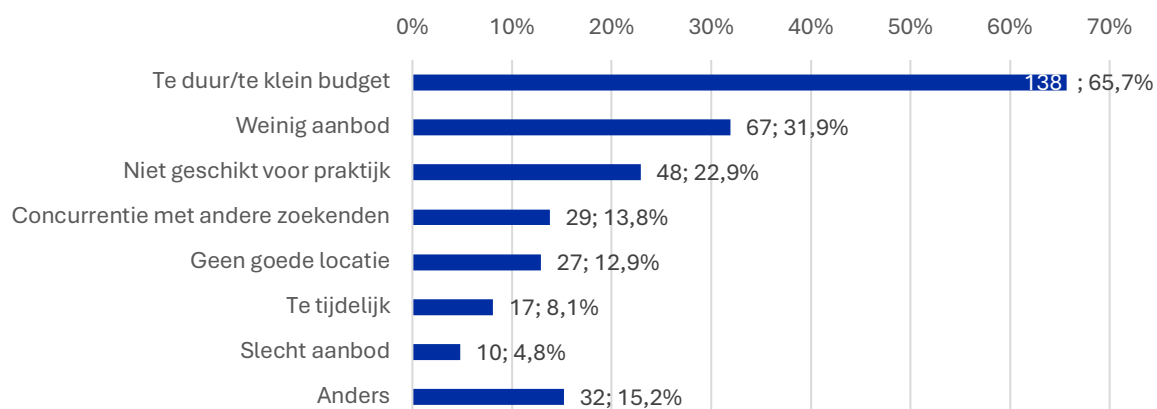
Van de respondenten die op zoek zijn naar een (nieuwe) werkruimte, heeft 48,4% momenteel een werkruimte (binnen en buiten Rotterdam), terwijl 115 respondenten in deze groep momenteel geen werkruimte hebben.

Respondenten die momenteel (passief) op zoek zijn naar een creatieve werkruimte
n=223

Met welke obstakels worden creatieven geconfronteerd bij het zoeken naar een ruimte?

Op de vraag naar de obstakels die de respondenten ondervinden bij hun zoektocht naar een creatieve werkruimte in Rotterdam, geeft 65,7% aan dat het aanbod te duur was en 54,8% had kritiek op het gebrek aan (geschikt) aanbod (n=210). De open antwoorden werden geanalyseerd en in de volgende categorieën ingedeeld.

Respondenten die momenteel (passief) op zoek zijn naar een creatieve werkruimte
n=210 (233, 13 missing)

Vergelijking met enquêteonderzoek 2020

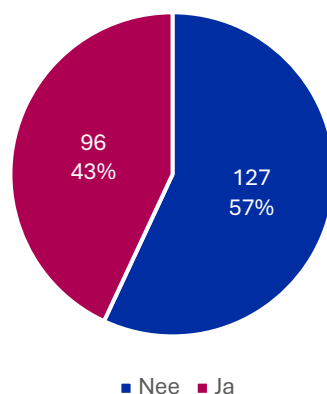
In 2020 vond 49% van de respondenten dat er te weinig aanbod was en 38% vond het aanbod te duur (n=98). Het schaarse aanbod lijkt dus minder betaalbaar te zijn voor creatieve makers die op zoek zijn naar een werkruimte dan vier jaar geleden. Er moet echter worden vermeld dat deze vraag in het huidige onderzoek met meerdere antwoorden per respondent werd gecodeerd, maar in 2020 niet.

Zoekstrategieën

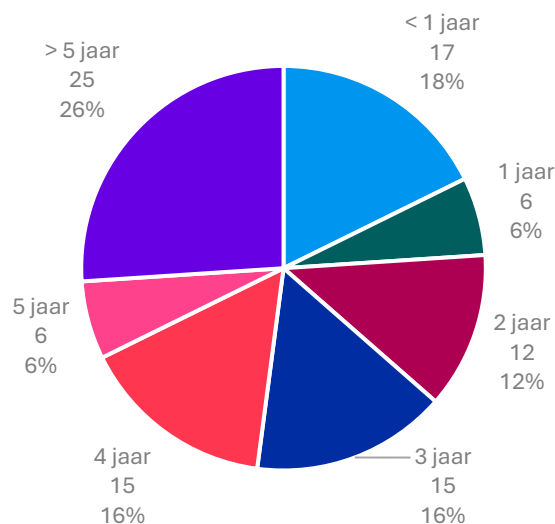
Zijn respondenten op zoek naar een SKAR-werkruimte met als doel een (nieuwe) werkruimte toegewezen te krijgen?

43% van de respondenten die op zoek zijn naar een creatieve werkruimte (n=233) is geregistreerd bij SKAR en de meesten van hen zijn dat al meer dan 5 jaar (26%; n=96).

*Respondenten die momenteel (passief) op zoek zijn naar een creatieve werkruimte
n=223*

Hoe lang zijn ze al bij SKAR geregistreerd?

*Respondenten die momenteel (passief) op zoek zijn en geregistreerd staan bij SKAR
n=96*

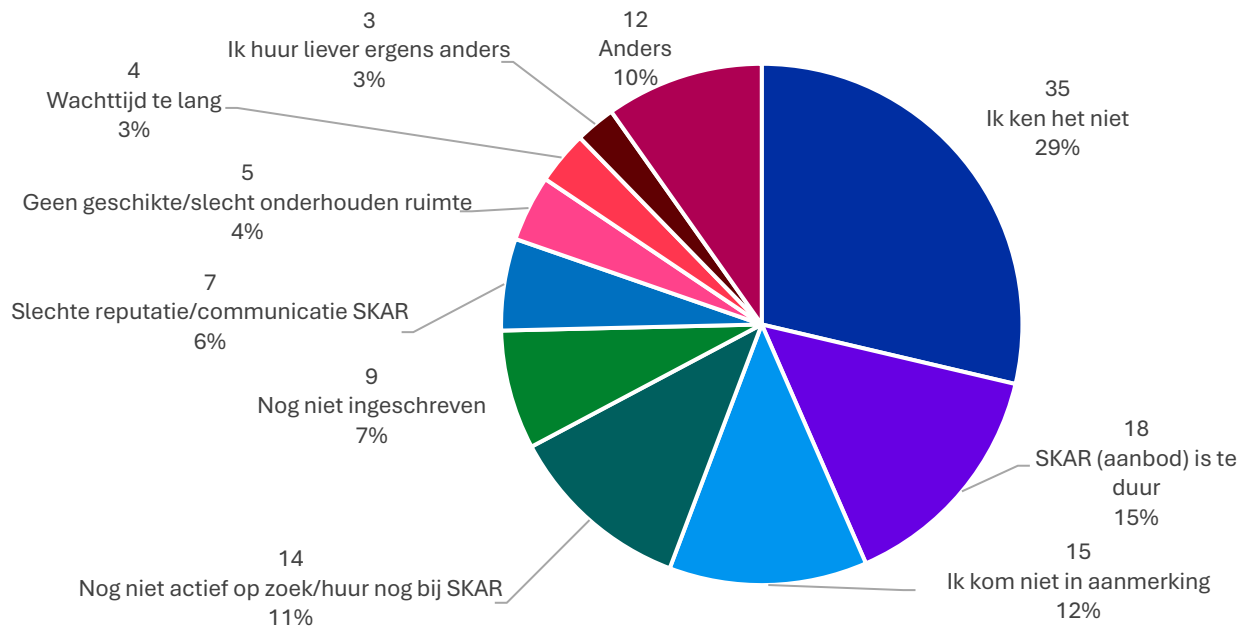

Waarom zijn sommige zoekende niet geregistreerd bij SKAR?

De **open antwoorden** werden geanalyseerd en in de volgende categorieën ingedeeld. Meer dan de helft van de huidige steekproef is niet geregistreerd bij SKAR (57%; n=233). Van deze groep hadden 28,7% nog nooit van SKAR gehoord (n=122). De op één na meest voorkomende reden om niet bij SKAR geregistreerd te zijn, was dat de aanbiedingen te duur waren (14,8%).

Respondenten die momenteel (passief) op zoek zijn naar een creatieve werkruimte en niet geregistreerd zijn bij SKAR

n=122 (127, 5 missing)

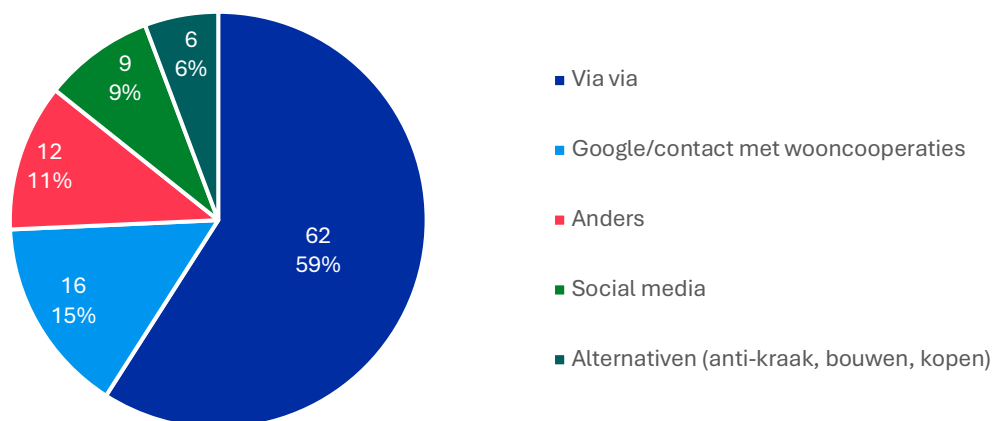

Welke andere strategieën om nieuwe werkruimte te vinden passen respondenten toe?

Van degenen die niet bij SKAR zijn geregistreerd, is de meest gebruikte strategie om via eigen netwerken naar ruimtes te zoeken (56,9%; n=105). Dit was een **open vraag** waaruit de volgende categorieën naar voren kwamen.

Respondenten die momenteel (passief) op zoek zijn en niet geregistreerd zijn bij SKAR

n=105 (127, 22 missing)

Vergelijking met enquêteonderzoek 2020

Deze resultaten wijken weinig af van de bevindingen in 2020, toen 52% van degenen die op zoek waren naar een creatieve werkruimte niet bij SKAR geregistreerd stond ($n=244$). Van deze groep kende 30,2% SKAR niet. De op één na meest voorkomende reden om niet bij SKAR te zijn geregistreerd, was in 2020 en 2024 dezelfde: te duur (ruimte aanbod) (14,8% in 2024 ($n=127$) en 18% in 2020 ($n=127$)).

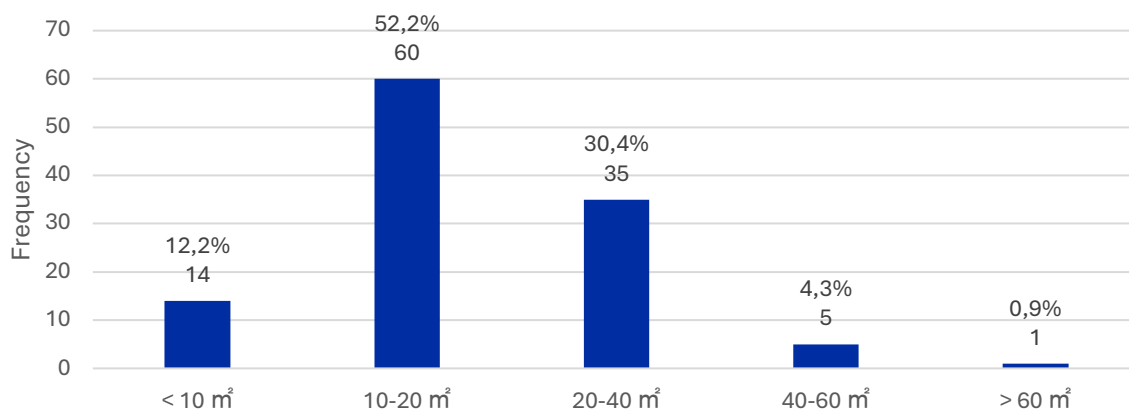
De gerapporteerde periode van registratie bij SKAR tijdens het zoeken naar een creatieve werkruimte verschilt echter, aangezien de meerderheid van de respondenten in 2020 aangaf minder dan een jaar bij SKAR geregistreerd te zijn geweest ($n=117$).

Gewenste criteria voor werkruimtes: zoekenden zonder werkruimte

De voorkeuren van zoekenden respondenten die **momenteel geen werkruimte** hebben betreffen minimaal 10-20 m² (52,2%), voor maximaal 250 euro per maand (mediaan), een eigen ruimte met gedeelde faciliteiten (49,6%) en voor een periode van 1-3 jaar (53,9%; $n=115$). De respondenten werd gevraagd om realistisch te zijn en niet te denken in hun ideale scenario (zoals in het centrum, lage huur, veel ruimte en zonder geluidsoverlast).

Hoeveel m² moet de werkruimte minimaal zijn?

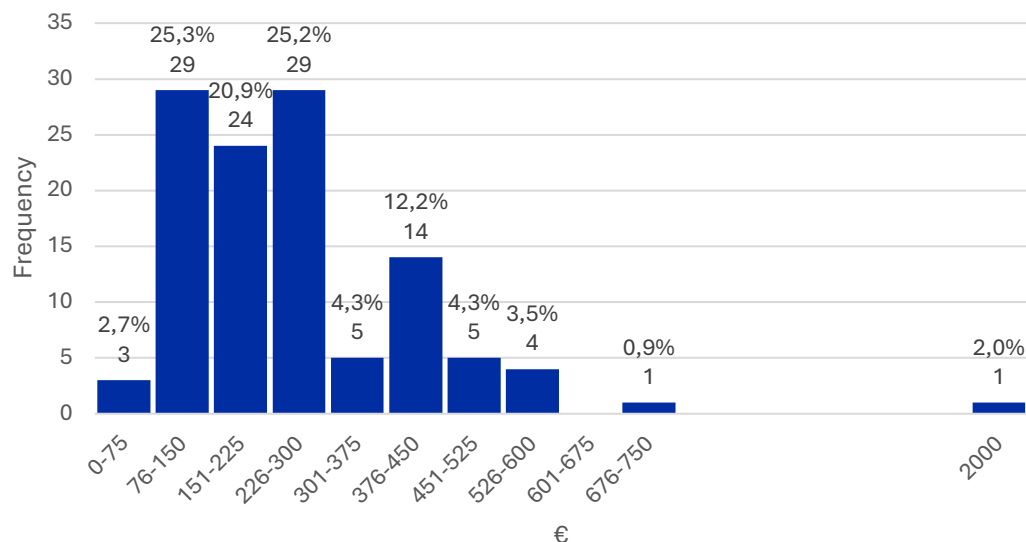
Respondenten momenteel zonder creatieve werkruimte en (passief) op zoek naar een werkruimte
 $n=115$

Wat is de maximale prijs per maand die respondenten bereid zijn om te betalen?

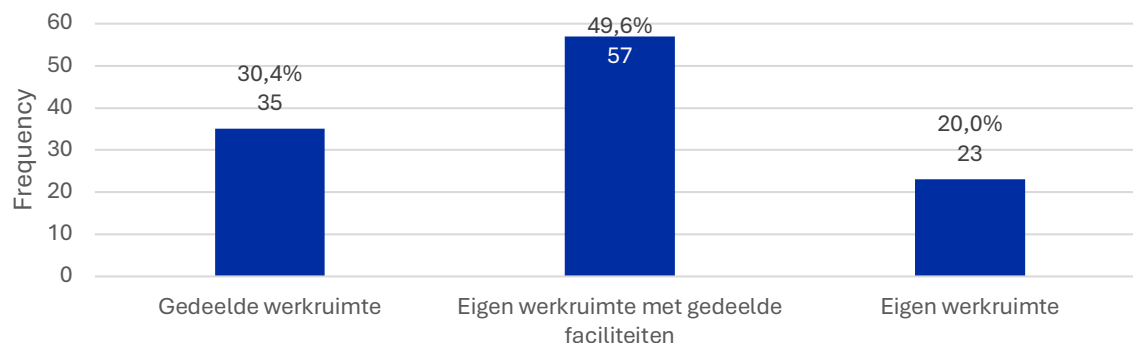
Dit was een **open vraag** en op basis van de antwoorden werden het volgende bereik afgebakend om de gegevens te visualiseren.

Respondenten momenteel zonder creatieve werkruimte en (passief) op zoek naar een werkruimte
n=115

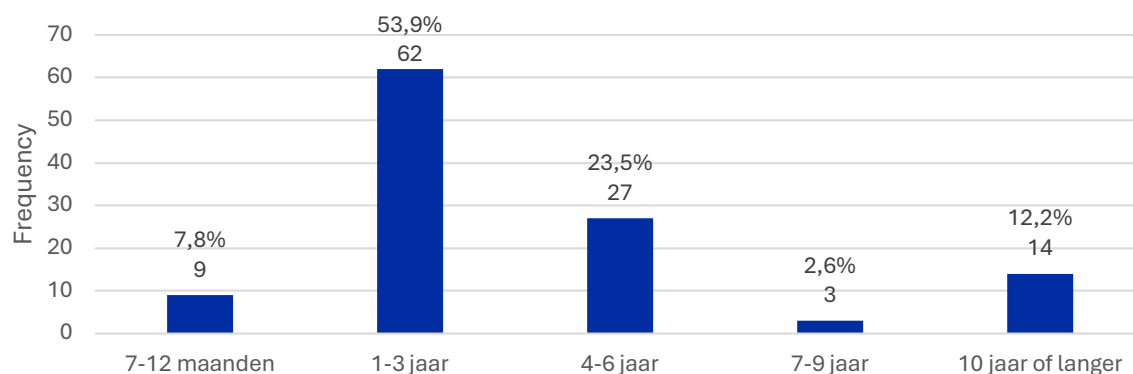
Zijn zij op zoek naar een eigen werkruimte of willen ze graag delen met anderen?

Respondenten momenteel zonder creatieve werkruimte en (passief) op zoek naar een werkruimte
n=115

Voor hoe lang zouden ze een werkruimte willen hebben?

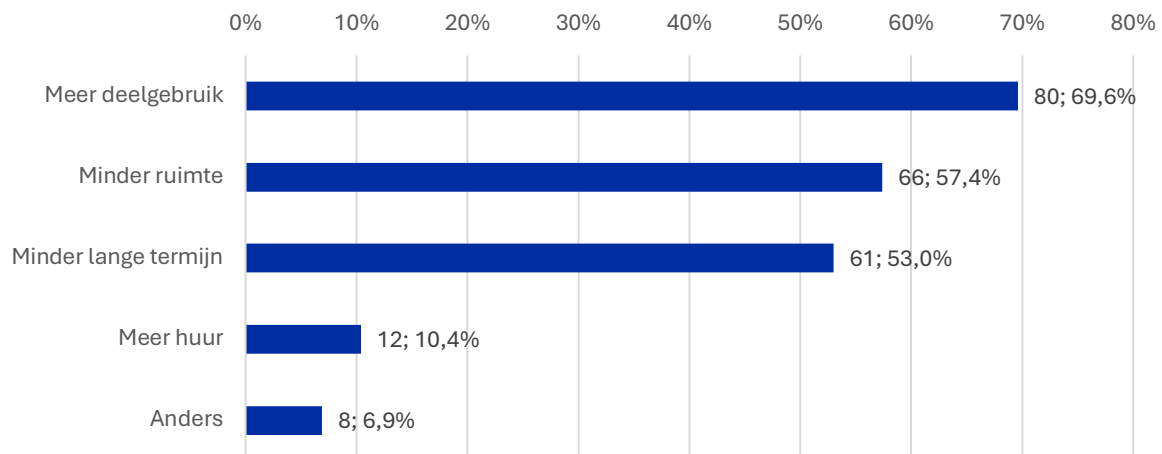
Respondenten momenteel zonder creatieve werkruimte en (passief) op zoek naar een werkruimte
n=115

Welke compromissen zijn ze bereid te sluiten om aan een werkruimte te komen of om deze te kunnen behouden?

Verder werd deze respondenten gevraagd op welke van de bovengenoemde aspecten zij bereid waren compromissen te sluiten om een werkruimte te krijgen.

*Respondenten momenteel zonder creatieve werkruimte en (passief) op zoek naar een werkruimte
n=115*

69,6% zou bereid zijn om het gedeelde gebruik van hun werkruimte te vergroten en 57,4% ziet zich bereid zijn om een werkruimte te gebruiken die kleiner is dan waarvoor zij eerder een voorkeur hadden aangegeven (n=115).

Vergelijking met enquêteonderzoek 2020

In 2020 gaf het merendeel van deze groep respondenten ook de voorkeur aan voor een ruimte van minimaal 10-20 m² voor maximaal 150-225 € per maand. De meeste van deze respondenten waren echter op zoek naar een permanente eigen werkruimte, terwijl een gedeelde ruimte voor 1-3 jaar vandaag de dag 'voldoende' lijkt. Bovendien is het bedrag dat creatieven bereid zijn te betalen sinds 2020 aanzienlijk gestegen.

Criteria voor creatieve werkruimtes: zoekenden zonder werkruimte

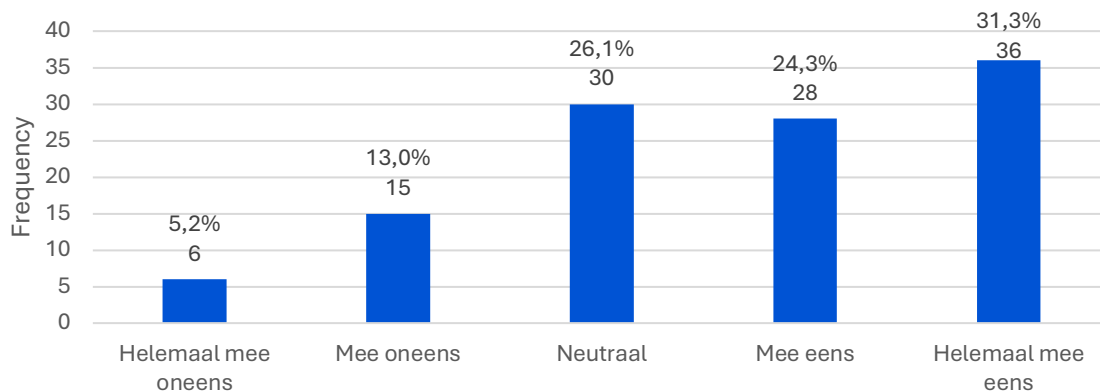
Respondenten die momenteel geen werkruimte hebben en er wel een zoeken (n=115) kregen aanvullende vragen over hun voorkeuren met betrekking tot creatieve werkruimtes. Dit gaven zij aan met gebruik van een Likert-schaal (1 = helemaal oneens; 5 = helemaal eens):

- 55,6% van deze respondenten wil deelnemen aan gemeenschapsprojecten in de buurt (M = 3,63).
- 43,5% is het er helemaal mee eens dat vergaderruimtes, presentatieruimtes en werkplaatsen gemakkelijk te delen moeten zijn (M = 4).

- De houding ten opzichte van de mogelijkheid om hun ruimte (regelmatig) te delen of onder te verhuren om hun kosten te minimaliseren, liep sterk uiteen (M=3).
- 51,8% wil niet in hetzelfde gebouw wonen en werken (M=2,41).

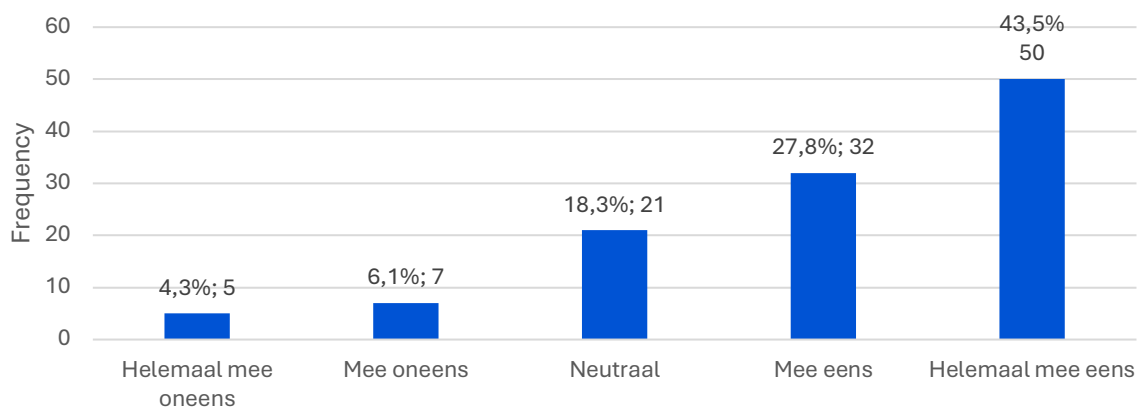
“Ik wil kunnen meewerken aan gemeenschappelijke projecten in de wijk.”

Respondenten momenteel zonder creatieve werkruimte en (passief) op zoek naar een werkruimte
n=115

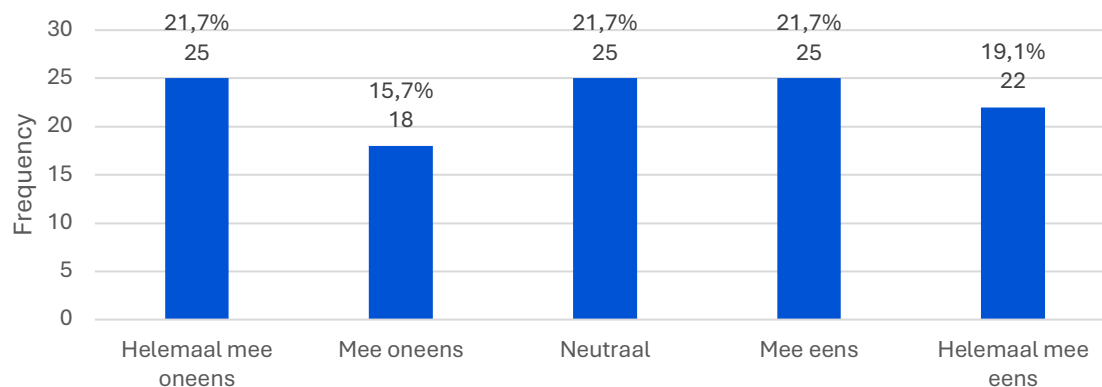
“Het moet makkelijk zijn om ontmoetingsruimtes, presentatieruimtes, gedeelde werkplaatsen (bijv. opnamestudio, lab, houtwerkplaats en machines, etc.) te delen.”

Respondenten momenteel zonder creatieve werkruimte en (passief) op zoek naar een werkruimte
n=115

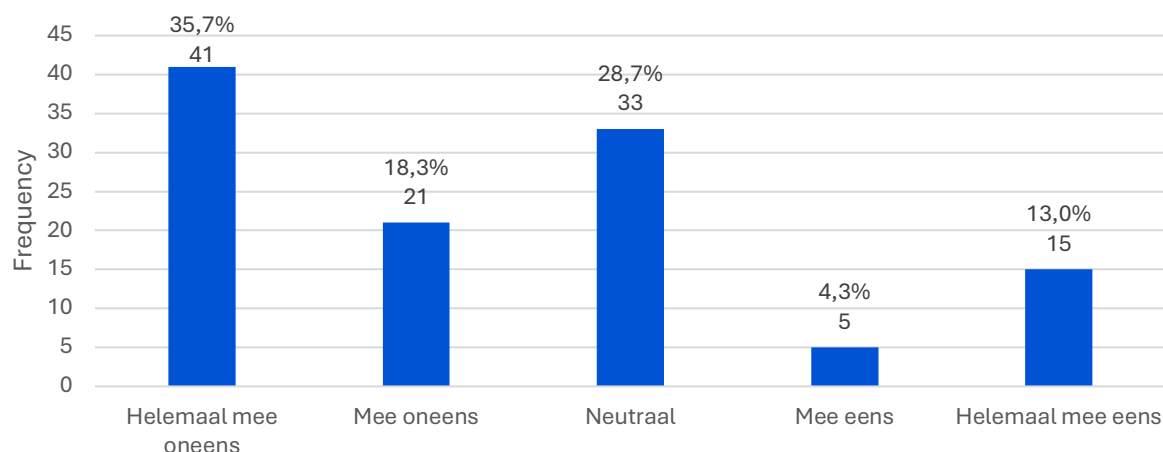
“Ik zou (regelmatig) mijn ruimte willen delen/onderverhuren en daarmee de kosten delen.”

Respondenten momenteel zonder creatieve werkruimte en (passief) op zoek naar een werkruimte
n=115

“Ik wil in hetzelfde pand wonen en werken.”

Respondenten momenteel zonder creatieve werkruimte en (passief) op zoek naar een werkruimte
n=115

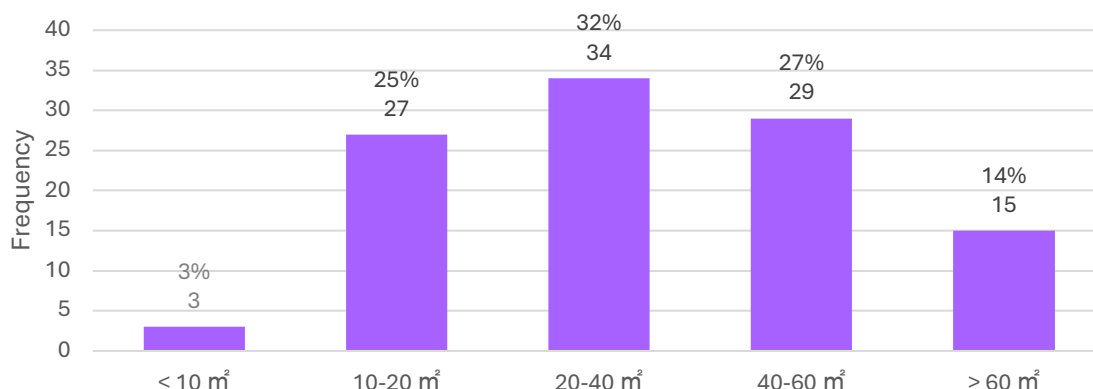

Gewenste criteria voor creatieve werkruimtes: zoekenden met werkruimte

De voorkeuren onder zoekenden respondenten die momenteel wél een werkruimte hebben (n=108), betreft voornamelijk: een ruimte van minimaal 20-40m² (32%) en meer dan 40m² (41%), voor maximaal 350 euro per maand (mediaan), een eigen ruimte (40%) of eigen ruimte met gedeelde faciliteiten (44%), voor een duur van 10 jaar of langer (49%).

Hoeveel m² moet de werkruimte minimaal zijn?

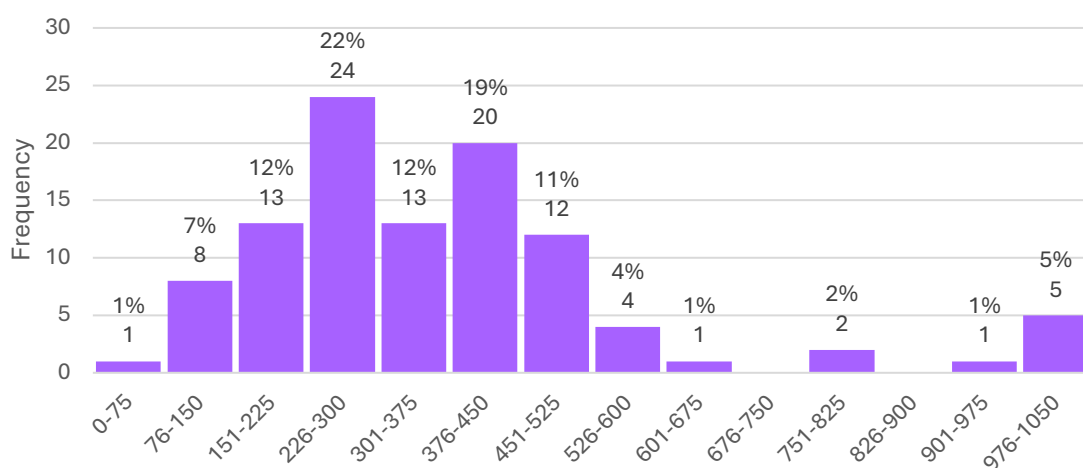
Respondenten momenteel met creatieve werkruimte en (passief) op zoek naar een nieuwe
n=108

Wat is de maximale prijs per maand die respondenten bereid zijn om te betalen?

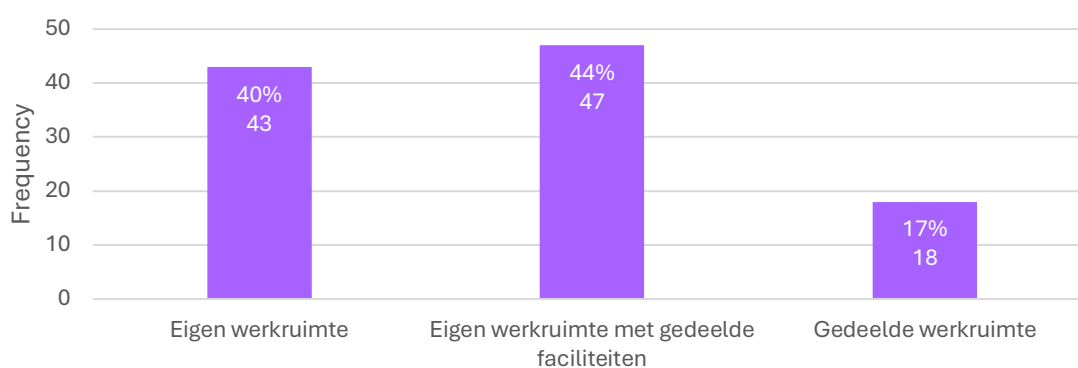
Dit was een **open vraag** en op basis van de antwoorden werd het volgende bereik afgebakend om de gegevens te visualiseren.

Respondenten momenteel met creatieve werkruimte en (passief) op zoek naar een nieuwe
n=108

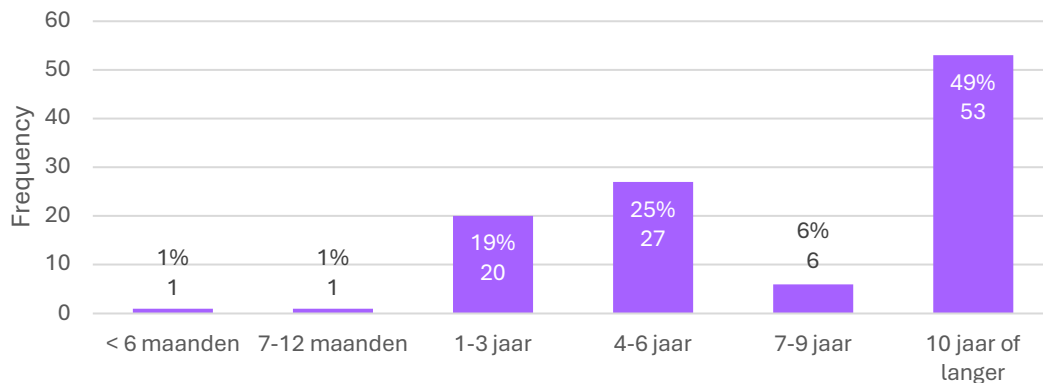
Zijn zij op zoek naar een eigen werkruimte of willen ze graag delen met anderen?

Respondenten momenteel met creatieve werkruimte en (passief) op zoek naar een nieuwe
n=108

Voor hoe lang zouden ze een werkruimte willen hebben?

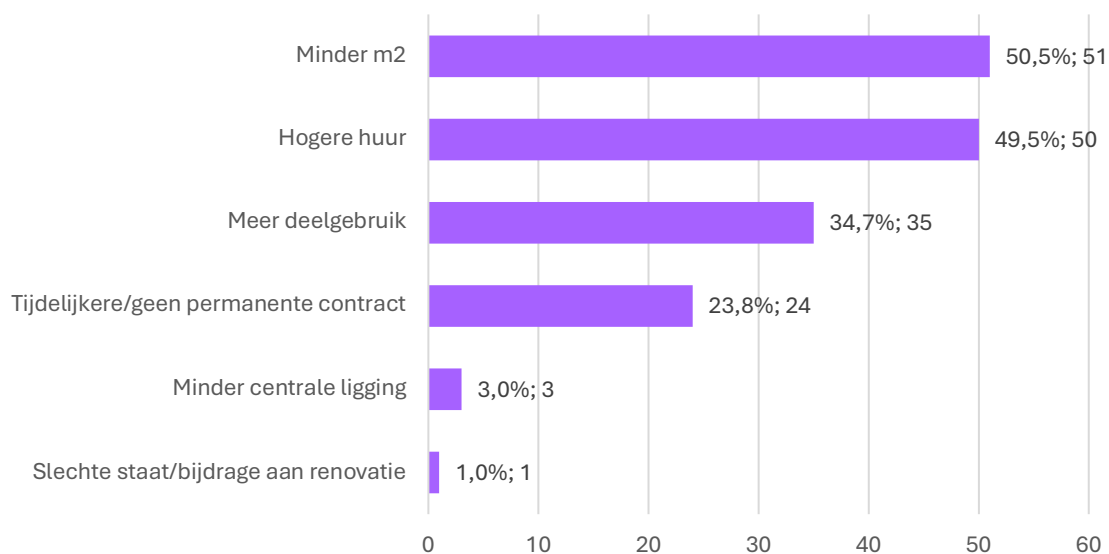
Respondenten momenteel met creatieve werkruimte en (passief) op zoek naar een nieuwe
n=108

Welke compromissen zijn ze bereid te sluiten om aan een werkruimte te komen of om deze te kunnen behouden?

Verder werden deze respondenten gevraagd op welke van de bovengenoemde aspecten zij bereid waren compromissen te sluiten om een werkplek te krijgen of te behouden.

Respondenten momenteel met creatieve werkruimte en (passief) op zoek naar een nieuwe
n=108

50,5% van de respondenten zou bereid zijn om een kleinere werkruimte te gebruiken
49,5% zou bereid zijn om hun huur te verhogen om hun werkruimte te behouden
(n=108).

Opvallend is dat een minder centrale ligging en een slechte onderhoudsstaat samen voor nog geen 5% van de respondenten een werkbaar compromis is.

Criteria voor creatieve werkruimtes: zoekenden met werkruimte

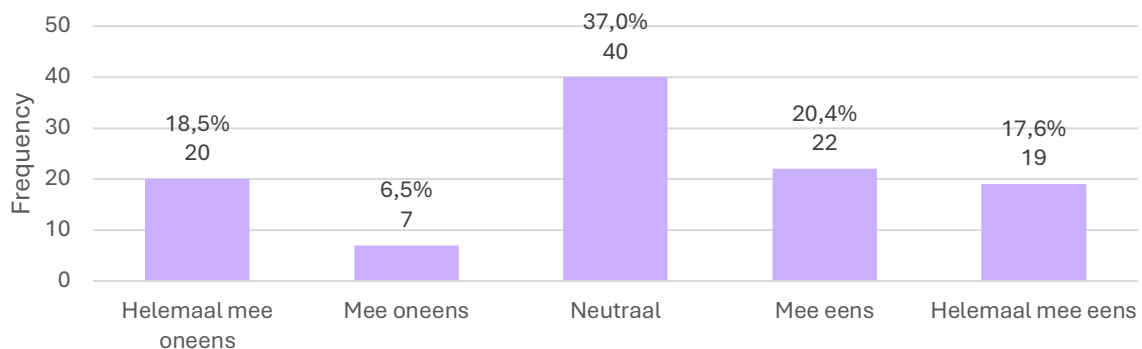
Respondenten die momenteel wél een werkruimte hebben en alsnog op zoek zijn (n=108) kregen aanvullende vragen over hun voorkeuren met betrekking tot creatieve werkruimtes. Dit konden zij aangeven op een Likert-schaal (1=helemaal oneens; 5=helemaal eens):

- 37% van de respondenten met een werkruimte (en alsnog op zoek naar een werkruimte) staat **neutraal** tegenover de deelname aan **gemeenschapsprojecten** in de buurt (M=3,12).
- 41,7% is het er **helemaal mee eens** dat vergaderruimtes, presentatieruimtes en workshops **gemakkelijk gedeeld** moeten kunnen worden (M=3,99).
- De houding ten opzichte van de mogelijkheid om ruimtes (regelmatig) te **delen of onder te verhuren** om de kosten te minimaliseren varieert sterk (M=2,77), waarbij 43% het hier **mee oneens** is.
- Tot slot wil 49,5% **niet** in hetzelfde gebouw **wonen en werken** (M=2,63).

Deze uitkomsten wijken niet veel af van de meningen van de respondenten die op zoek zijn maar momenteel géén werkruimte hebben.

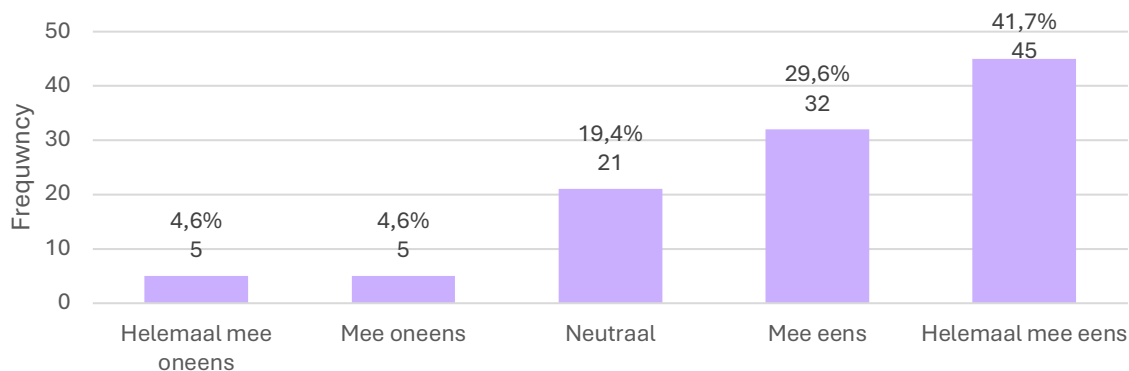
“Ik wil kunnen meewerken aan gemeenschappelijke projecten in de wijk..”

Respondenten momenteel met creatieve werkruimte en (passief) op zoek naar een nieuwe
n=108

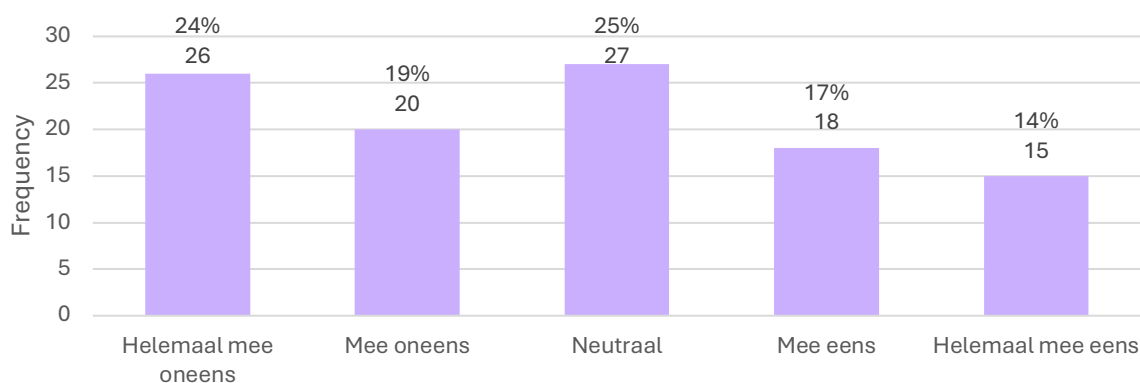
“Het moet makkelijk zijn om ontmoetingsruimtes, presentatieruimtes, gedeelde werkplaatsen (bijv. opnamestudio, lab, houtwerkplaats en machines, etc.) te delen.”

Respondenten momenteel met creatieve werkruimte en (passief) op zoek naar een nieuwe
n=108

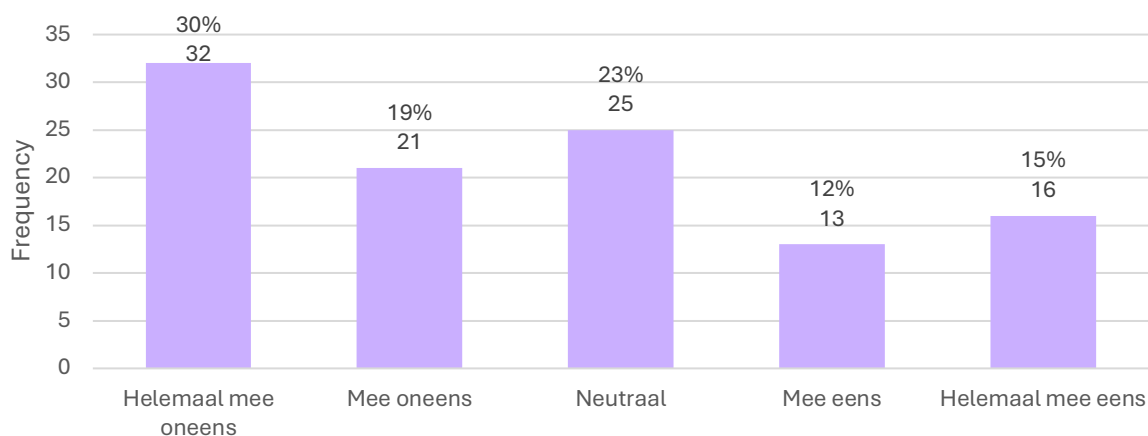
“Ik zou (regelmatig) mijn ruimte willen delen/onderverhuren en daarmee de kosten delen.”

Respondenten momenteel met creatieve werkruimte en (passief) op zoek naar een nieuwe
n=108

“Ik wil in hetzelfde pand wonen en werken.”

Respondenten momenteel met creatieve werkruimte en (passief) op zoek naar een nieuwe
n=108

Professionaliteit en pluriformiteit in kwalitatieve sessies

Uit de interviews blijkt dat een baan in de kunstsector nog steeds uniek is op de arbeidsmarkt. Met tijdelijke of variabele arbeidscontracten en zelfstandigheid zijn vormen van sociale zekerheid zoals minimumloon, bescherming tegen lange werktijden, ziekte-uitkeringen en voorspelbare loopbanen niet gegarandeerd. Zo verwijzen de deelnemers ook naar het ontbreken van een standaard carrièreladder waarin het inkomen proportioneel stijgt met ervaring. Het bekende succesverhaal is voorbehouden aan een klein percentage.

“Ik ken echt mensen die tot hun pensioen van het minimum leven. (...) En dat is niet omdat ze slechte kunstenaars zijn.” Steffie (36; keramiste)

De carrière van creatieven wordt gekenmerkt door hoge eisen, lage lonen, onzekerheid door projectmatig werk en geen garantie op rendement. Ontwikkelen, innoveren en groeien binnen de eigen artistieke praktijk, wat essentieel is om opdrachten en kansen te verwerven, moet vaak wijken voor het vervullen van basisbehoeften. Dit plaatst creatieven vervolgens in een “vicieuze cirkel”, aldus Aaron (fashion designer):

”Het moeten kiezen of je de ene huur of dit gaat betalen gaat je mentale weerbaarheid aantasten. Dat komt weer met burn-out klachten en isolatie, dat leidt tot minder goed werk en minder goed werk leidt tot minder inkomstenbronnen.”

Veel deelnemers omschrijven zichzelf als ‘fulltime’ kunstenaars. Deze omschrijving verwijst alleen naar de werktijden, want het inkomen, de zekerheid en de vooruitzichten zijn niet vergelijkbaar met die van een reguliere baan. De meesten hebben (meerdere) banen (gehad) om zichzelf te kunnen onderhouden. Zo heeft Gerrit (62; beeldend kunstenaar en fotograaf) eerst fulltime en vervolgens 15 jaar lang parttime gewerkt als consultant en ging Maarten (72; schilder, illustrator, theatermaker) toen zijn kinderen waren geboren bij een onderwijsinstelling werken. Bovendien hebben sommige deelnemers partners die ook creatieven zijn. In deze gevallen drukken de lasten van twee werkruimtes op één huishouden. Ook moeten de beperkte financiële middelen van (een) kunstenaarshuishouden(s) voldoende zijn om eventuele kinderen te onderhouden.

Belangrijker nog, veel deelnemers blijken op een bestaansminimum te leven, dat bijvoorbeeld vorm krijgt in dagenlang hetzelfde eten tot bezoek van deurwaarders. Deze omstandigheden ontzeggen creatieven bestaanszekerheid. Succes (en daarmee gepaard gaande financiële ruimte) wordt ervaren als onvoorspelbaar of onbereikbaar:

“Oef, [bestaanszekerheid] heb ik echt nooit gehad [lacht]. Nee, zeg maar, met bestaanszekerheid bedoel je toch dat je zeker weet dat je het komende jaar gaat overleven? (...) Nee, heb ik nooit gehad.” (Dorieke, 38; (tattoo) artist)

Voor anderen betekent bestaanszekerheid de mogelijkheid om tijd en aandacht te hebben om kunst te maken (Floor) of een balans te vinden tussen voldoende inkomen en voldoende tijd (Gerrit). Hoewel zij de precariteit van hun beroep ervaren, zijn Heather en Pip (oprichters van een sociaal kunstinitiatief) zich ook bewust van het feit dat zij voor dit leven hebben gekozen.

Voor de deelnemers zijn creatieve werkruimtes dan ook geen luxe, maar een basisvoorwaarde voor hun bestaan. Dit betekent echter niet dat permanente werkruimte automatisch tot succes leidt en bestaanszekerheid biedt. Niet elke ruimte is namelijk even geschikt. De fysieke ruimte kan het maakproces in mentale en praktische zin beperken en zo de artistieke ontwikkeling remmen. Noa is performancekunstenaar en stuit regelmatig op de grenzen tijdens repetities en producties vanwege de indeling en constructie van de ruimte. Noa's ruimte, hoewel groot en uitgerust voor (dans)repetities, heeft pilaren in het midden van de kamer en Noa legt uit dat het erg frustrerend en vrijwel onmogelijk is om deze pilaren “weg te denken”.

Ruimten moeten dus voorzien in de diversiteit van behoeften die samenhangen met verschillende disciplines. Een ruimte die geschikt is voor een schilder is niet even geschikt voor een performancekunstenaar, en omgekeerd. En zelfs onder schilders bestaan er verschillende behoeften, bijvoorbeeld wat betreft de grootte van de ruimte, de opslagmogelijkheden, de ventilatiemogelijkheden, lichtinval, enz.

Creatieven wegen gewenste eigenschappen (bijv. repetitieruimte, grootte, opslag, krachtstroom) tegen elkaar af, binnen een economie waar schaarste heerst. Zij maken al compromissen in hun keuze voor een werkruimte en passen ruimtes vaak zelf aan:

“Een muurtje zetten en dingen aanpassen, dat wordt allemaal door ons zelf gedaan. [Zodat] je dan [niet] afhankelijk bent van je verhuurder of er lang op moet wachten. Dus er wordt veel zelf opgepakt.” (Peter, 46; visuele kunstenaar, fotograaf, printer en illustrator)

Soms volstaat de aanpasbaarheid, soms niet, zoals bij rolstoeltoegankelijkheid of beperkte hoogte, wanneer een kunstenaar zeer groot werk maakt.

Kortom, de loopbaan van creatieven past niet in een standaardmodel van werk en de financiële middelen van creatieven nemen niet evenredig toe met hun jarenlange ervaring. Daarnaast hebben de geïnterviewde creatieven zeer lage verwachtingen van hun bestaanszekerheid. Zij tonen realisme en flexibiliteit en zoeken zelf al de grenzen op binnen het mogelijke. Dergelijke offers roepen de vraag op wat creatieven aan deze plaats bindt. De rol die deze stad speelt voor creatievelingen en hun werkplekken wordt in het volgende hoofdstuk besproken.

BINDING AAN DE STAD

Dit laatste hoofdstuk gaat over de verbinding met de stad, lokale betrokkenheid en zichtbaarheid. Alle respondenten werd gevraagd naar de rol die creatieve werkruimtes spelen in hun binding aan de stad. Niet alleen de verbinding met de stad als geheel kan licht werpen op de rol van creatieven, maar ook hun lokale betrokkenheid. De (artistieke) betrokkenheid bij de buurt werd onderzocht binnen de groep respondenten met werkruimte. Om de spreiding van creatieven over de verschillende gebieden van Rotterdam beter in kaart te brengen, werden profielen binnen de respectieve gebieden verzameld.

De band met de stad, de wijk en de buurt is belangrijk voor de artistieke praktijk. Daarom worden de gebruikersprofielen gevolgd door een verdieping met de perspectieven van creatieven op de impact van lokale betrokkenheid en zichtbaarheid.

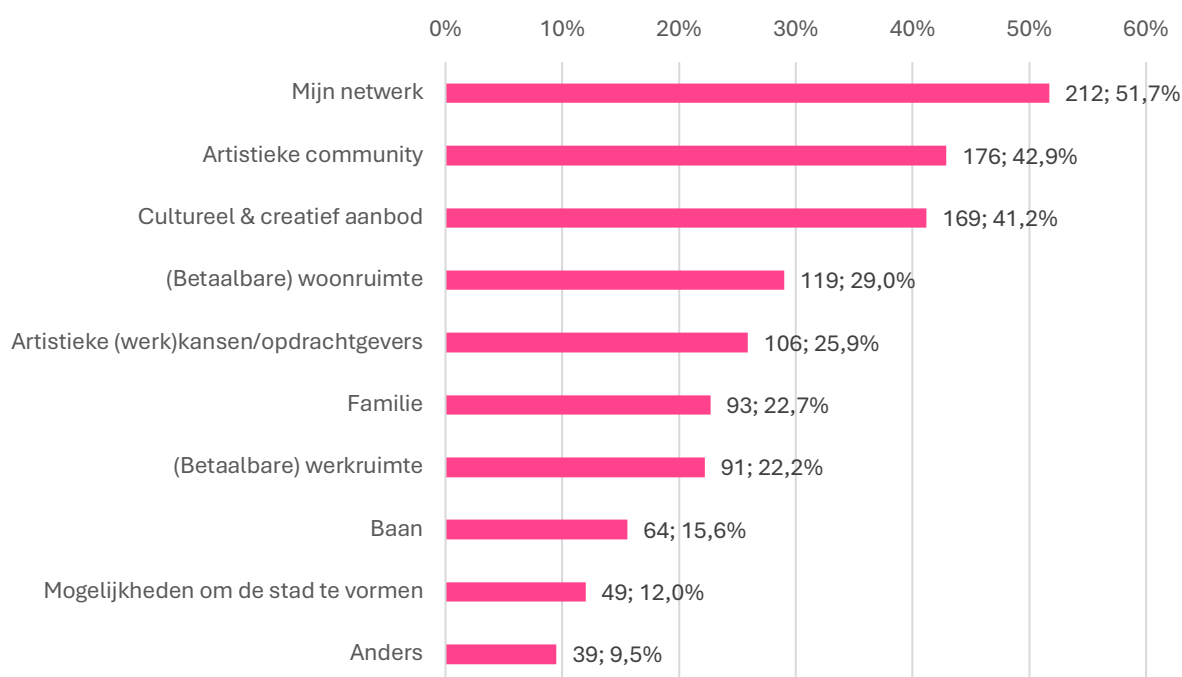
Lokale hechting

Wat bindt creatieven aan Rotterdam?

53,5% van de respondenten in de huidige steekproef vindt dat hun netwerk (waaronder vrienden) hen aan Rotterdam bindt (n=447). De tweede en derde meest prominente aspecten die respondenten noemden die hen in Rotterdam houden, zijn de (hun) artistieke gemeenschap (43,4%) en het culturele en creatieve aanbod van Rotterdam (40,7%).

Alle respondenten

n=447 (490, 43 missing)

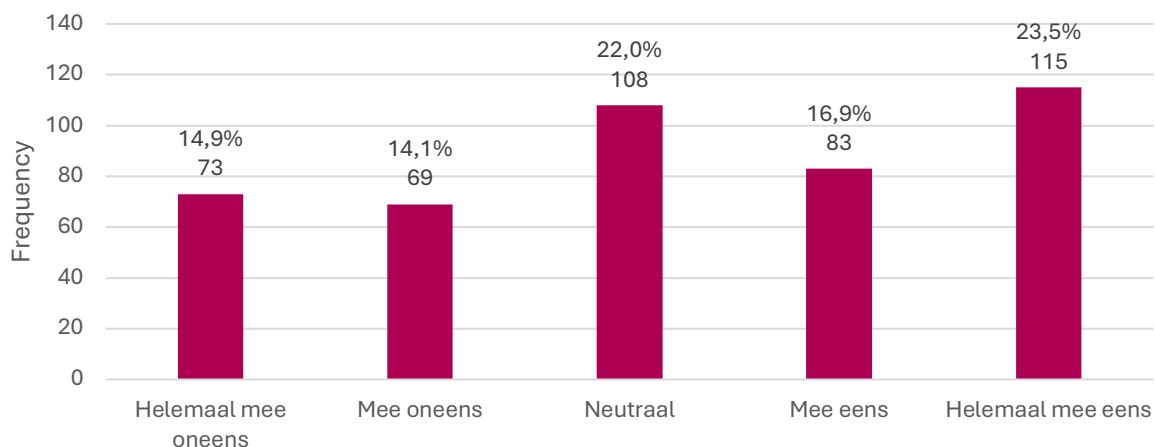

Afgezien van de aspecten die de respondenten aan de stad binden, ziet 40,4% van alle respondenten in de steekproef een tekort aan creatieve werkruimte als een reden om de stad te verlaten (n=490).

“Een gebrek aan werkruimte in Rotterdam kan voor mij een reden zijn om te verhuizen naar een andere stad.”

Alle respondenten

n=448 (490, 42 missing)

Vergelijking met enquêteonderzoek 2020

Dit is een vergelijkbaar percentage als het aantal respondenten dat ook in 2020 aangaf dat een tekort aan werkruimte een reden zou zijn om te vertrekken (40%; n=369).

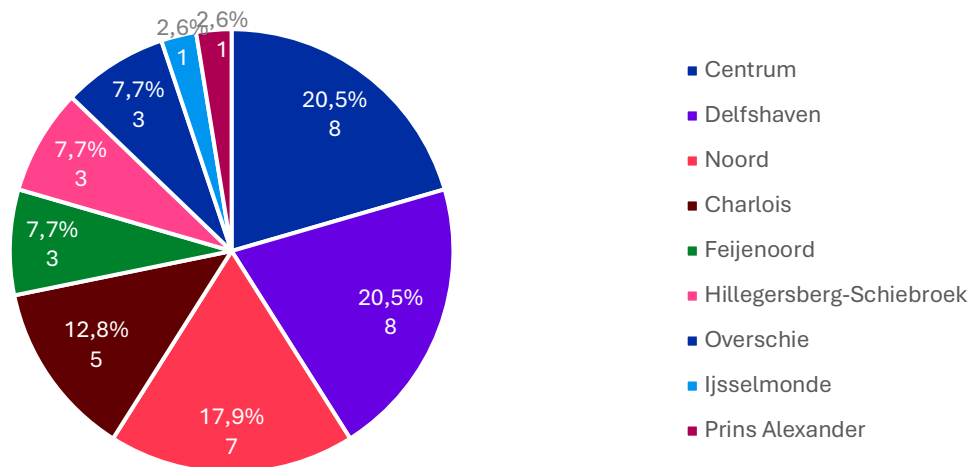
Lokale betrokkenheid

In welke gebieden liggen de werkruimtes van degene die aan gemeenschappelijke projecten in de wijk willen meewerken?

Zoals hierboven al getoond is staat 37% van de respondenten (met werkruimte en alsnog op zoek) neutraal tegenover de deelname aan gemeenschapsprojecten in de buurt (M=3,12). Uit verdere analyse bleek dat de respondenten die het helemaal eens waren met de stelling “Ik wil kunnen meewerken aan gemeenschappelijke projecten in de wijk.” hun werkruimte voornamelijk in de volgende gebieden hebben: Centrum (20,5%), Delfshaven (20,5%), Noord (17,9%), Charlois (12,8%). Er bestaat echter geen statistisch verband tussen de buurt van de werkruimte en de wens om deel te nemen aan wijkprojecten. Op basis van deze verdeling kunnen dus **geen uitspraken worden gedaan** over **wijkgebonden verschillen** in participatiebereidheid.

Zoekende met werkruimte die helemaal eens waren met de stelling “Ik wil kunnen meewerken aan gemeenschappelijke projecten in de wijk.”

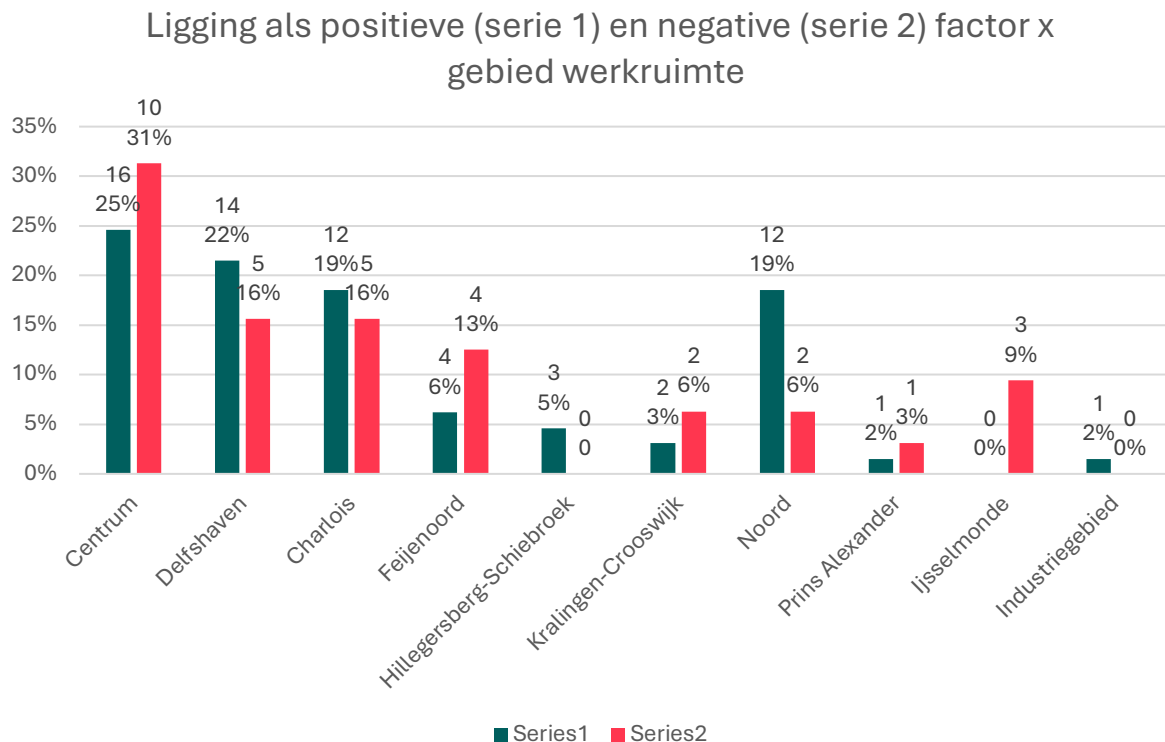
n=39

In welke gebieden liggen de werkruimtes van de creatieven die hebben aangegeven dat de ligging een positieve invloed heeft op hun praktijk?

Een aantal respondenten noemt de ligging van hun huidige werkruimte als positieve of negatieve factor voor hun artistieke praktijk. Daarbij worden zowel fysieke als sociale aspecten genoemd, zoals “*dicht bij huis*”, “*in een fijne wijk*”, “*rustige omgeving*”, tegenover “*te afgelegen*” of “*onveilige buurt*”.

Daarin valt op dat 31% van de respondenten de ligging van werkruimtes in het **Centrum** als minder gunstig ervaart en 25% juist als positief. Dit verschil lijkt vooral te wijzen op uiteenlopende voorkeuren voor rust of stedelijke levendigheid, niet op een afname in waardering voor het centrum. Locaties in **Delfshaven** en **Charlois** worden iets vaker positief dan negatief beoordeeld (22% vs. 16%; 19% vs. 16%). Voor **Feijenoord** geldt het omgekeerde (13% vs. 6%), terwijl **Noord** juist vaker positief wordt beoordeeld (19% vs. 6%). In **Hillegersberg-Schiebroek** en het industriegebied (Spaanse Polder) hebben slechts enkele respondenten een werkruimte, maar niemand is ontevreden. In de wijken die niet in de onderstaande grafiek voorkomen, heeft geen enkele respondent de ligging expliciet als positief of negatief benoemd (de enquêtevraag was open geformuleerd). Deze resultaten geven slechts een globale indruk, omdat (a) de verschillende gebieden ongelijk zijn vertegenwoordigd en (b) het aantal respondenten dat de ligging als positief (n=65) of negatief (n=32) beoordeelde, verschilt.

Hoewel de cijfers niet representatief zijn per gebied, geven ze wel inzicht in de uiteenlopende manieren waarop creatieven hun werkomgeving ervaren. Om deze resultaten verder te kunnen duiden, is hieronder in kaart gebracht wat de verhouding tussen het woongebied en locatie van de werkruimte is.

Spreiding

Profiel: atelier-gebruikers in gebied Centrum

Werkruimte wijk

51 respondenten hebben een atelier in het centrum, voornamelijk in het CS-kwartier (24) en Oude Westen (22).

Aanbieder en contractduur

Van deze ateliers is het merendeel anti-kraak (24) en in totaal 27 van tijdelijke duur (en 2 onduidelijk).

Privé/gedeeld gebruik

Van deze 51 personen hebben 33 een gedeelde werkruimte en 1 persoon een eigen werkruimte met gedeelde faciliteiten.

Grootte

Een derde van de ruimtes is 20-40 m² groot. Het aandeel ruimtes van 10-20 m² en 40-60 m² is even groot (11).

Prijs

Gemiddeld vermelden respondenten tussen de €81 en €240 per maand te betalen. Servicekosten zijn bij 49 respondenten inbegrepen en bij 4 betreft het de kale huur.

Discipline

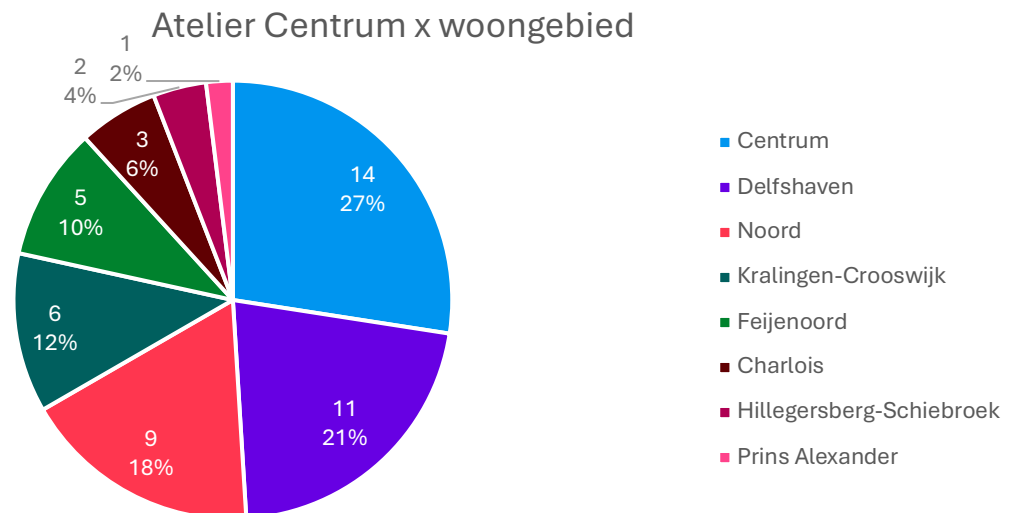
40 van hen zijn autonoom beeldend kunstenaars, daarnaast 8 fotografen en 6 illustratoren (meerdere antwoorden waren mogelijk).

Leeftijd

De leeftijd is gemiddeld 43 jaar.

Woongebied

Zij wonen in deze gebieden:

Profiel: atelier-gebruikers in gebied Charlois

Werkruimte wijk

33 respondenten hebben een werkruimte in Charlois, voornamelijk in Oud-Charlois (20).

Aanbieder en contractduur

Veel van deze werkruimtes worden gehuurd van een commerciële/particuliere verhuurder (8), net als werkruimte aan huis (8). Meer dan de helft van de ruimtes is permanent (22). Twee mensen weten niet of ze de ruimte tijdelijk of permanent kunnen gebruiken.

Privé/gedeeld gebruik

Van deze groep hebben 22 personen een werkruimte voor hen alleen.

Grootte

Ruim een derde van deze werkruimtes is 20-40m² (10).

Prijs

Er wordt in dit gebied door de meesten tussen de €81 en €160 aan huur betaald (excl. de personen die een ruimte aan huis hebben). Voor ruim de twee derde is dit inclusief servicekosten (21). Eén persoon, die bij een commerciële/particuliere verhuurder werkruimte huurt, geeft aan dat het onduidelijk is wat in de prijs inbegrepen is.

Discipline

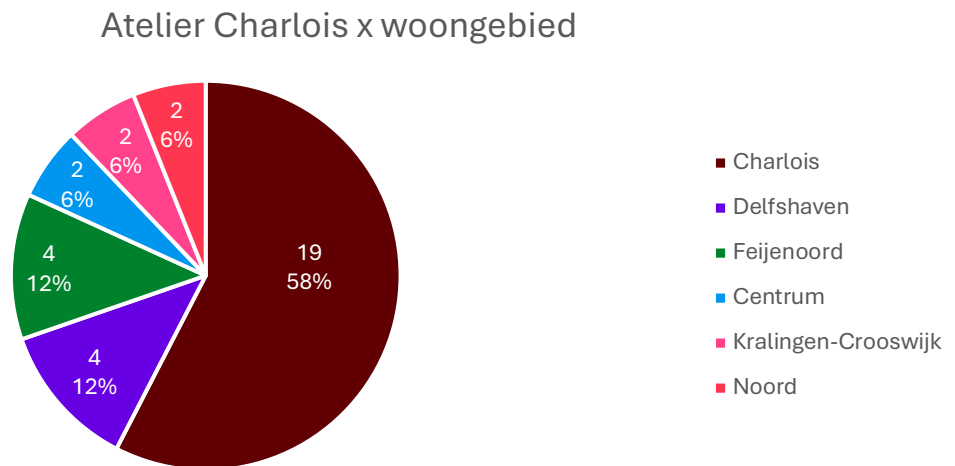
Op één na zijn allen autonoom beeldend kunstenaars. De ene uitzondering is (interieur)architect.

Leeftijd

De gemiddelde leeftijd van deze respondenten is 51 jaar.

Woongebied

Zij wonen in deze gebieden:

Profiel: atelier-gebruikers in gebied Delfshaven

Werkruimte wijk

85 respondenten hebben een werkruimte in gebied Delfshaven, voornamelijk in de wijk Delfshaven (28). De rest is verspreid over alle 7 de andere wijken binnen het gebied, een opvallende evenredige spreiding.

Aanbieder en contractduur

Het merendeel (29) huurt bij SKAR, gevolgd door een commerciële/particuliere verhuurder (19) en kunstenaarscollectief (14). Twee van hen hebben een werkruimte gekocht. Het merendeel gebruikt een permanente werkruimte (54).

Privé/gedeeld gebruik

Het overgrote merendeel heeft een eigen werkruimte (50).

Grootte

Ruim een derde is 20-40m² (31) en een derde is groter dan 40m² (28).

Prijs

Het meest voorkomende bedrag dat hier wordt betaald voor de huur, ligt tussen de €241 en €400. Voor het merendeel is de prijs inclusief servicekosten, voor 14 personen betreft het kale huur en van bij 3 van hen is het eigendom.

Discipline

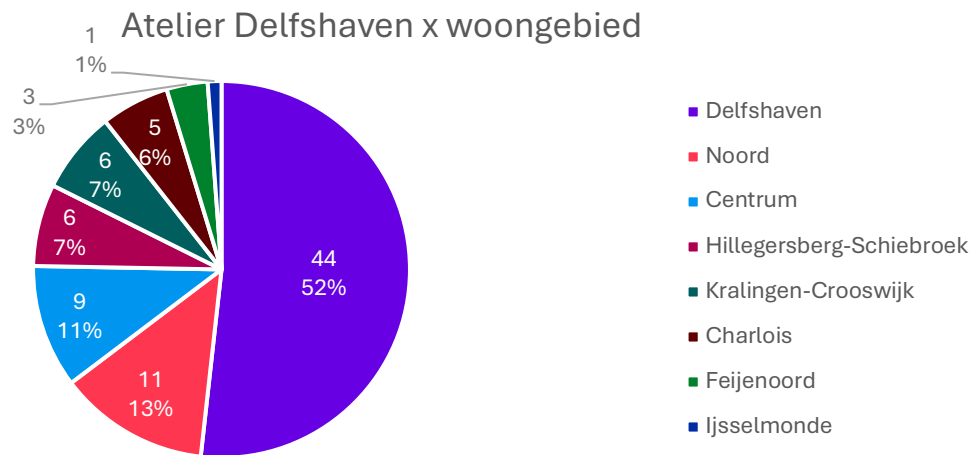
Het merendeel (61) is autonoom beeldend kunstenaar.

Leeftijd

De gemiddelde leeftijd betreft 47 jaar.

Woongebied

Zij wonen in deze gebieden:

Profiel: atelier-gebruikers in gebied Feijenoord

Werkruimte wijk

28 respondenten hebben een werkruimte in het gebied Feijenoord, waaronder evenveel in Bloemhof (4) als in Feijenoord (wijk) (4).

Aanbieder en contractduur

Meer dan de helft huurt bij SKAR (16). Het merendeel heeft een permanente werkruimte (20) en voor één persoon is de dit onduidelijk.

Privé/gedeeld gebruik

Vrijwel evenveel respondenten hebben een gedeelde werkruimte (13) als een eigen werkruimte (12).

Grootte

De grootte 20-40m² komt hier het meeste voor (11).

Prijs

In dit gebied wordt naar verluidt tussen de €241 en €320 per maand betaald. Voor de meesten is dit inclusief servicekosten, maar voor 6 huurders is dit de kale huur.

Discipline

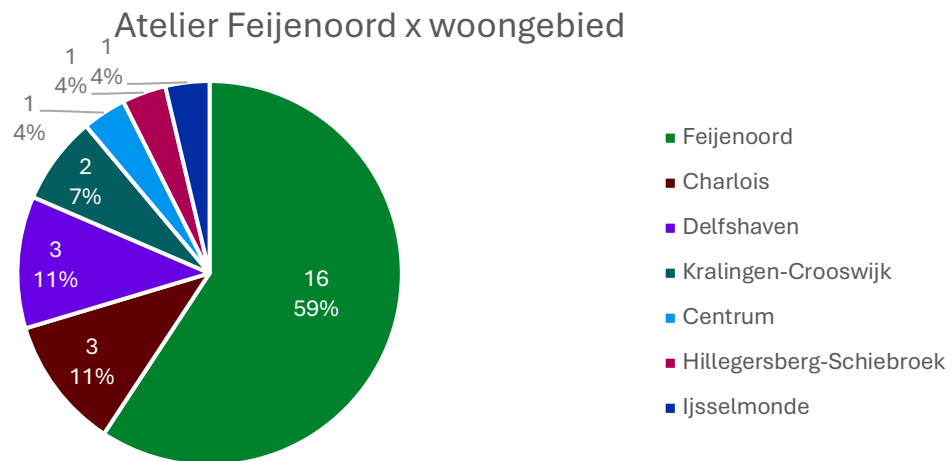
24 respondenten zijn autonoom beeldend kunstenaar.

Leeftijd

De gemiddelde leeftijd van de respondenten die een werkruimte hebben in dit gebied is 45 jaar.

Woongebied

Meer dan de helft woont ook in het gebied.

Profiel: atelier-gebruikers in gebied Hillegersberg-Schiebroek

Werkruimte wijk

10 respondenten gebruiken een werkruimte in Hillegersberg-Schiebroek, waarvan de helft in Hillegersberg-Zuid (5).

Aanbieder en contractduur

4 gebruikers huren hun werkruimte bij SKAR. Daarnaast is er een evenredige verdeling tussen commerciële/particuliere verhuurders (2), kunstenaarscollectief (2) of aan huis (2). Alle werkruimtes zijn permanent en het merendeel heeft een eigen ruimte (7).

Grootte

De meeste ruimtes zijn 20-40m².

Prijs

In dit gebied geeft men aan tussen de €241 en €320 te betalen. Deze prijs is voornamelijk inclusief en de overige twee hebben hun werkruimte in eigendom (aan huis).

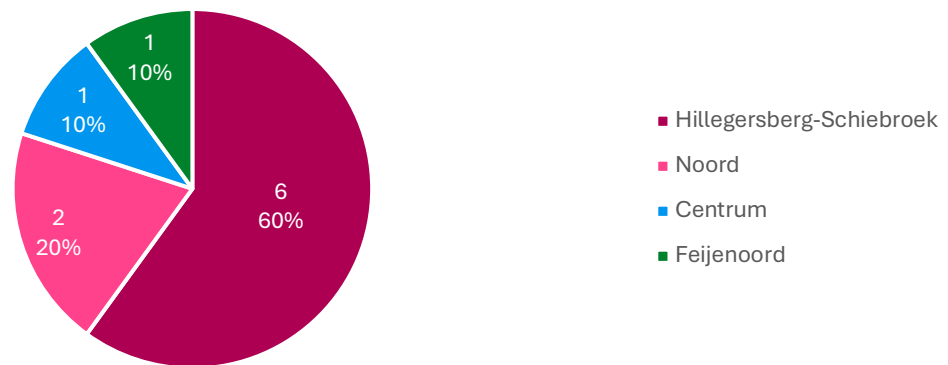
Discipline

Van de 10 respondenten zien 8 zichzelf als autonoom beeldend kunstenaar. De overige twee, die geen autonoom beeldend kunstenaar zijn, werken als keramist en fermenter.

Woongebied

Deze atelier-gebruikers wonen voornamelijk in Hillegersberg-Schiebroek en Noord.

Atelier Hilegersberg-Schieboek x woongebied

*Profiel: atelier-gebruikers in gebied IJsselmonde***Werkruimte wijk**

Slechts 6 respondenten gebruiken een werkruimte in gebied IJsselmonde, voornamelijk in de wijk Lombardijen (5).

Aanbieder en contractduur

Dit betreffen voornamelijk SKAR werkruimtes (5). De duur van het gebruik van de ruimte wordt door respondenten verschillend beantwoord: permanent (3), tijdelijk (2) en 'dat weet ik niet' (1).

Grootte en prijs

Voor de eigen werkruimtes van voornamelijk 10-20m² wordt gemiddeld €261 betaald (inclusief).

Discipline

Drie van hen ziet zichzelf als autonoom beeldend kunstenaar, 2 zien zich niet als autonoom kunstenaars maar als fotografen.

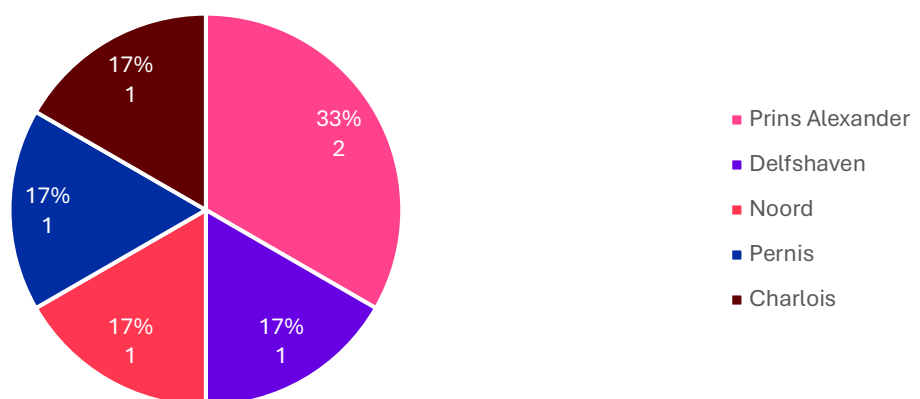
Leeftijd

De gemiddelde leeftijd is 53 jaar.

Woongebied

Geen van hen woont in IJsselmonde.

Atelier IJsselmonde x woongebied

*Profiel: atelier-gebruikers in gebied Kralingen-Crooswijk***Werkruimte wijk**

6 respondenten gebruiken een werkruimte in Kralingen-Crooswijk, verspreid over vijf wijken, waaronder De Esch (2).

Aanbieder en contractduur

Het merendeel huurt bij een commerciële partij/particuliere verhuurder (7), daarna bij SKAR (5). Voor de meesten is het gebruik permanent (8), het andere deel huurt tijdelijk (4) en weet het niet (4).

Grootte

De meesten hebben een eigen ruimte (11) van voornamelijk 20-40m² (6).

Prijs

De meesten betalen hiervoor tussen de €241 en €400 per maand, incl. servicekosten (13).

Discipline

13 van hen zijn beeldend kunstenaars, de overige twee zijn keramisten.

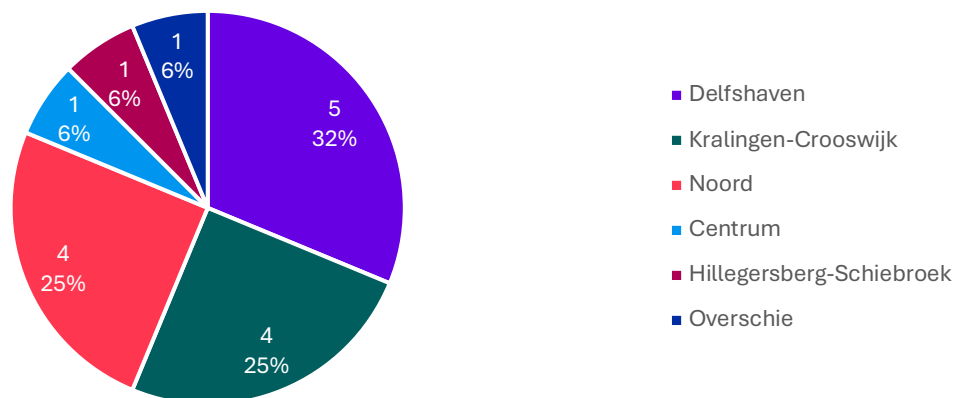
Leeftijd

De gemiddelde leeftijd is 55 jaar.

Woongebied

Zij wonen in de volgende gebieden:

Atelier Kralingen-Crooswijk x woonwijk

*Profiel: atelier-gebruikers in gebied Noord***Werkruimte wijk**

Van de respondenten gebruiken 71 personen een werkruimte in het gebied Noord, voornamelijk in het Oude Noorden (27) en de Liskwartier (21).

Aanbieder en contractduur

Dit zijn voornamelijk SKAR werkruimtes (39). Het aantal kunstenaarscollectieven en broedplaatsen zijn evenredig verdeeld (9). In dit gebied betreft het opvallend veel permanente werkruimtes (45).

Grootte

De meesten gebruikers hebben een eigen werkruimte van 20-40m² (20) of 40-60m² (20).

Prijs

De meeste gebruikers geven aan tussen de €321 en €400 te betalen.

Discipline

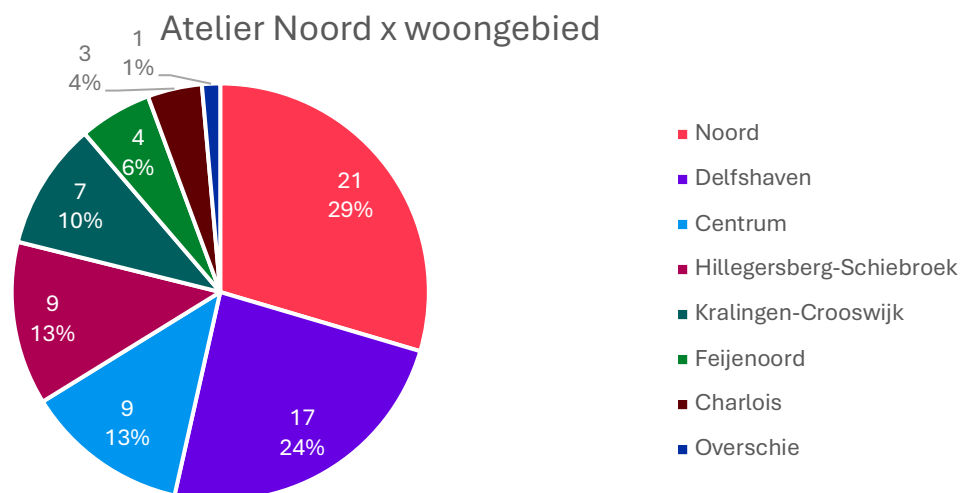
52 van hen zijn autonoom beeldend kunstenaar (10).

Leeftijd

De gemiddelde leeftijd van deze respondenten is 48 jaar.

Woongebied

21 van hen wonen ook in Noord:

Profiel: atelier-gebruikers in gebied Overschie

Werkruimte wijk

12 respondenten gebruiken een werkruimte in gebied Overschie, voornamelijk in de wijk Overschie (4).

Aanbieder en contractduur

Dit zijn voornamelijk SKAR werkruimtes (3) en kunstenaarscollectieven (4). Voor het merendeel is het gebruik van tijdelijke duur (8).

Grootte

De helft van de respondenten heeft een eigen werkruimte (6), variërend tussen de 20-40m² en 40-60m².

Prijs

Er wordt gemiddeld €371 per maand betaald. Deze prijs is incl. servicekosten, op 2 personen na.

Discipline

Op één na (film/videomaker) is iedereen autonoom beeldend kunstenaar (9).

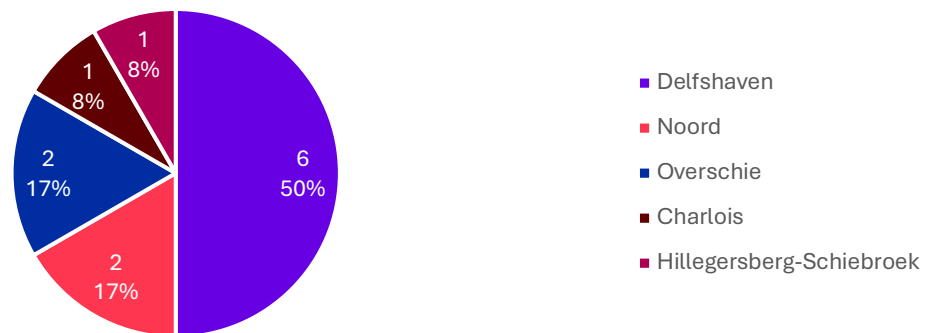
Leeftijd

De gemiddelde leeftijd van deze respondenten is 38 jaar.

Woongebied

Zij wonen in de volgende gebieden:

Atelier Overschie x woongebied

Profiel: atelier-gebruikers in gebied Prins Alexander

In Prins Alexander gebruiken slechts drie respondenten een werkruimte, waarvan één ook in Prins Alexander woont (Ommoord). Eén werkruimte is anti-kraak, één aan huis en één wordt aangeboden via commerciële/particuliere verhuur. De eigen werkruimtes (2) zijn 20-40m² groot en tijdelijk (2). De vermelde huurprijs is gemiddeld 288 per maand, alles inbegrepen. De gebruikers zijn 2 beeldend kunstenaars en één zakelijk leider van gemiddeld 44 jaar.

Profiel: atelier-gebruikers in de Spaanse Polder

Twee gebruiker huren hun werkruimte in de Spaanse Polder, beide via commerciële/particuliere verhuurders. Beide ruimtes worden gedeeld, maar verder verschillen ze sterk in grootte (één is <10m² en de ander >60m²) en zijn permanent en tijdelijk. De gemiddelde huurprijs is €500 per maand, de ene prijs is inclusief, de andere exclusief. Beide huurders zijn mannen van gemiddeld 52 jaar oud, die zich als autonoom beeldend kunstenaar zien. Opvallende is dat ze allebei in Delfshaven wonen.

*Profiel: atelier-gebruikers in de overige gebieden/Kleine Kernen***Hoek van Holland**

Geen enkele respondent uit deze steekproef geeft aan een werkruimte te gebruiken in Hoek van Holland.

Hoogvliet

Slechts één respondent geeft aan een werkruimte te gebruiken in Hoogvliet, via een commerciële/particuliere verhuurder. Deze ruimte is tijdelijk in gebruik en 40-60m². Deze autonoom beeldend kunstenaar **woont niet in Rotterdam**.

Pernis

Geen enkele respondent in deze steekproef geeft aan een werkruimte te gebruiken in Pernis.

Rozenburg

Geen enkele respondent in deze steekproef geeft aan een werkruimte te gebruiken in Rozenburg.

Lokale betrokkenheid en zichtbaarheid in kwalitatieve sessies

Veel creatieven zoeken bewust contact met een publiek rondom hun werkruimte. De buurt fungeert als bron van inspiratie én als potentiële markt. Floor (39; kunstenaar) legt uit hoe de locatie van haar werkruimtes het succes en de verkoop van haar werk heeft vergroot. De werkruimte bevindt zich in de nabijheid van andere kleine winkels en heeft een etalage waar ze haar werk aan voorbijgangers kan tonen. Dit was een van de redenen waarom ze ondanks de stijgende huurprijs na een renovatie bleef.

Zichtbaarheid in de wijk wordt gezien als cruciaal voor verkoop, opdrachten en naamsbekendheid, maar ook als een brug tussen creatieven en bewoners. Via hun initiatieven dragen creatieven actief bij aan het culturele landschap van Rotterdam. Ook is het een laagdrempelige manier voor mensen om met kunst in aanraking te komen.

Zo zijn veel respondenten betrokken bij of initiatiefnemer van organisaties, stichtingen, collectieven, activiteiten of evenementen die culturele participatie bevorderen. Claire is “circulair wijkondersteuner” en oprichter van een “weggeefwinkel,” Heather en Pip richtten *Art is Home* op, Amrita stichtte een eetfestival en een stichting die culturele projecten bevordert en eenheid stimuleren en Hedwig maakt community art.

Volgens hen stimuleren sociale contacten binnen en buiten het gebouw uitwisseling, inspiratie en gemeenschapsvorming en brengt dit kunst buiten de muren van musea. Ondanks hun intrinsieke motivatie ervaren velen echter ook nadelen van deze aanpak: uitputting, gebruik van eigen spaargeld en het moeten bouwen op vrijwilligerswerk. Ze voelen zich ondergewaardeerd in hun maatschappelijke rol en onvoldoende erkend door de gemeente.

Deze frustratie komt deels voort uit het gevoel dat creatieven worden gebruikt in gentrificatieprocessen, die hen vervolgens uit dezelfde buurten verdrijven richting “de periferie” (een term die respondenten gebruiken voor bijvoorbeeld Hoogvliet of Prins Alexander). Daar ontbreekt volgens velen de levendigheid die nodig is voor inspiratie, publiek en verkoop. Daarnaast is de (zo beperkt mogelijke) reistijd tussen woning en werkruimte een belangrijke factor.

“(…) voor mij is het drie minuten fietsen. En dat is ook echt belangrijk, want dan moet je naar de oven kijken of je moet even gecontroleerd iets drogen. (...) ik heb echt ontzettend lang bijbanen gehad, dus dan heb ik misschien één dagdeel tijd om naar mijn atelier te gaan. Dus ja, dan vind ik het wel fijn dat ik dan niet nog een uur eerst moet fietsen voordat ik bij mijn werkruimte ben.” (Steffie, 36; keramist)

Er zijn ook mensen die (zouden kunnen) profiteren van werkruimtes in buitenwijken. Had Grijs (38; schilder, installatie maker, schrijver) geweten dat er werkruimtes in zijn woonomgeving Prins Alexander waren, zou hij daar veel baat bij hebben gehad. Tegelijkertijd wonen slechts weinigen van zijn collega's daar, waardoor uitwisseling beperkt mogelijk is. Wiebe (50; beeldend kunstenaar met staal en metaal), die maar nog tot volgend jaar een werkruimte in Hoogvliet heeft, is zelf afhankelijk van zulke locaties buiten het centrum vanwege de grootte van zijn werk, het materiaalgebruik en de benodigde vergunningen.

Kortom, een nauwe band met de omgeving zorgt voor inspiratie en klandizie. Creatieven leggen vaak al contacten en zorgen voor culturele uitwisseling via projecten, evenementen en stichtingen. Deze relaties en kansen zijn niet altijd aanwezig in buitenwijken en een grotere afstand tot huis maakt dit nog minder aantrekkelijk. De “periferie” is echter niet per definitie nadelig, maar de mate waarin creatieven hiervan kunnen profiteren, hangt af van hun discipline en behoefte aan zichtbaarheid en nabijheid tot hun publiek, collega's en huis.

CONCLUSIE

De zoektocht naar een betaalbare, passende en stabiele werkruimte is voor veel Rotterdamse creatieven nog steeds dagelijkse realiteit. Van deze hele steekproef is **45,5% van de respondenten op dit moment op zoek naar een creatieve werkruimte**. Bijna de helft van deze groep heeft al een werkruimte, maar moet opnieuw zoeken omdat die tijdelijk, ongeschikt, te duur is of op korte termijn verdwijnt. Hierdoor blijft de verhuisfrequentie onder creatieven extreem hoog.

Een opvallende constante sinds 2020 is dat **40% van de creatieven overweegt de stad te verlaten** wanneer zij geen passende, betaalbare werkruimte kunnen vinden. Die vertrekintentie is niet incidenteel, maar structureel en vormt een serieuze bedreiging voor het creatieve fundament van Rotterdam.

Makers verwachten geen luxe; zij weten dat deze tijd met hoge vastgoedprijzen concessies en flexibiliteit vraagt. Zij zoeken voortdurend naar manieren om hun praktijk overeind te houden, maar deze veerkracht heeft grenzen. **Hoeveel rek zit er nog in de groep creatieven voordat zij de stad verlaten?** De afstand tussen wat creatieven nodig hebben, namelijk betaalbaarheid, nabijheid, stabiliteit en geschiktheid van ruimte enerzijds en de huidige realiteit anderzijds zorgt voor urgentie.

Tegelijkertijd laat het onderzoek zien dat Rotterdam wél over bouwstenen beschikt voor verbetering: een groeiend netwerk van alternatieve aanbieders, sterke creatieve gemeenschappen en een momentum in de stad om werkruimte als structureel vraagstuk te erkennen. Maar de resultaten maken ook duidelijk dat er nog belangrijke hiaten zijn: het aanbod wordt ervaren als te schaars, te duur en onvoldoende passend. **Tijdelijkheid is de norm geworden en 65% van de creatieven werkt buiten het SKAR-stelsel**, waardoor een groot deel van de creatieve beroepspraktijk buiten gemeentelijke ondersteuning en monitoring valt.

Deze conclusie duidt de bevindingen in relatie tot de situatie van creatieve werkruimtes in Rotterdam: welke patronen zichtbaar worden en waar de structurele kwetsbaarheden liggen, en creatieven zelf kansen zien. Daarmee vormt het de basis voor de aanbevelingen die volgen.

Kwaliteit en kwantiteit van huidige werkruimtes

Het percentage respondenten dat momenteel over een creatieve werkruimte beschikt (74%, n=490) is vergelijkbaar met de bevindingen van dit onderzoek uit 2020 (70%; n=369), echter verschilt de verdeling van de typen creatieve werkruimtes onderling. De meest ingrijpende veranderingen doen zich voor in het percentage SKAR werkruimtes, dat in de steekproef is gestegen van 21,9% in 2020 naar 35,3% in 2024,

wat erop neerkomt dat op dit moment 1 op de 3 respondenten met een creatieve werkruimte huurt via de SKAR.

De overige, maar ook grootste groep creatieven, regelt hun werkruimte nog altijd buiten de SKAR om. De grootste groep hierbinnen heeft een ruimte via een aanbieder die werkruimtes verhuren als verdienmodel (particuliere commerciële verhuurders 19%, anti-kraak 11%). Binnen deze groep is het aandeel leegstandsbeheer het sterkst afgenomen ten opzichte van 2020 (van 21% naar 11% van het totaal).

Type werkruimtes

Wat betreft tevredenheid per beheervorm kan worden gesteld dat iedere vorm zijn eigen voor- en nadelen kent. De uiteenlopende waarderingsscores op grootte, betaalbaarheid, ligging, veiligheid en sfeer schieten vaak uit op voor de hand liggende aspecten. Zo scoort thuiswerken erg hoog op ligging en betaalbaarheid, maar laag op sfeer en uitwisseling.

Bij het vergelijken van de verschillende beheersmodellen laat het onderzoek maar één significant verschil zien: de sfeer scoort onder broedplaatsen significant hoger dan ruimte van commerciële/particuliere verhuurders, anti-kraak en aan huis.

De creatieven noemen de sfeer als de belangrijkste positieve factor die van invloed is op de kwalitatieve ontwikkeling van hun werk. Deze uitkomst benadrukt het belang van een sociale en collectieve dimensie van het kunstenaarschap. De werkomgeving heeft dus niet enkel een fysieke, maar ook een sociale functie. Een ruimte zonder collegiale interactie kan de productiviteit en het welzijn van creatieven juist ondermijnen. En omgekeerd, een goede sfeer en uitwisseling kunnen de kwaliteit van de professionele ontwikkeling versterken. Dit gegeven vraagt om beleidsmatige aandacht voor de sociale kwaliteiten van werkruimtes, zoals sfeer, communityvorming en mogelijkheden tot ontmoeting. Hoe dit er (qua ruimtegebruik) in de praktijk uit ziet en hoe dat vanuit beheer de juiste vorm en inhoud kan krijgen, vraagt om verder onderzoek.

Behoeftes binnen de groep creatieven

Dit onderzoek laat zien dat 'één type werkruimte' nooit voor alle creatieven passend kan zijn. Disciplines, levensfasen, inkomensposities en werkvormen verschillen te veel, wat Griffioens (2024) oproep tot pluriformiteit in het aanbod ondersteunt. En zelfs binnen disciplines kunnen er enorme verschillen in behoeftes bestaan, afhankelijk van bijvoorbeeld de grootte van het werk. Ruimtes kunnen creatieven dus mentaal en fysiek beperken, maar ook bekrachtigen. De zoektocht naar een passende werkruimte is voor veel creatieven een structureel en voortdurend proces dat zelfs doorgaat onder creatieven met werkruimte.

Een opvallend patroon is de dalende ambitie in wensen en eisen ten aanzien van werkruimtes. Sommige kenmerken van ruimte kunnen door creatieven zelf worden aangepast, maar andere behoeften zijn groter dan dat. Waar creatieven in 2020 nog droomden van permanente, ruimere en duurzamere faciliteiten, zeggen ze nu tevreden te zijn met een kleinere ruimte voor een periode van één tot drie jaar.

Door meerdere resultaten naast elkaar te leggen blijkt dat niet de behoeften zijn veranderd, maar dat de verwachtingen zijn aangepast aan de huidige situatie en de druk van de woning- en vastgoedmarkt. Dit verschil is ook zichtbaar tussen zoekenden mét en zonder werkruimte. Wie al ruimte heeft, zoekt vooral een eigen plek, die groter en langdurig is (≥ 10 jaar, 49%), terwijl zoekenden zonder werkruimte zich sterker richten op delen en flexibiliteit. Zoekenden met werkruimte stellen dus hogere eisen dan degenen zonder werkruimte. Zij hebben waarschijnlijk een duidelijker beeld van wat zij nodig hebben. De groep zonder werkruimte bevindt zich in een meer precarie positie en accepteert lagere normen, wellicht uit noodzaak.

Uit de cijfers blijkt in het algemeen wel een grote bereidheid tot concessies. 57,4% zou een kleinere ruimte accepteren dan oorspronkelijk gewenst, 69,6% zou bereid zijn om het gedeelde gebruik van hun werkruimte te vergroten. Creatieven zien dit als een noodzakelijke oplossing in de omgang met de schaarste aan ruimte en betaalbaarheid.

65% van de respondenten ziet onderhuur tijdens afwezigheid als een kans om werkruimtes efficiënter te gebruiken. Maar alleen weinigen zijn bereid hun eigen ruimte daadwerkelijk te delen via onderhuur (16,6%). Kortom, men begrijpt het probleem, maar velen zijn onder de huidige condities niet bereid hun ruimte te delen.

Er is dus potentieel voor collectieve oplossingen als deze structureel worden gefaciliteerd met duidelijke juridische kaders, afspraken en gedeelde infrastructuren. Maar de wanhoop onder zoekenden maakt duidelijk dat meer aanbod alleen het probleem niet volledig zal oplossen zolang betaalbaarheid, zelfs binnen gesubsidieerde structuren, de grootste barrière blijft voor toegang tot werkruimte.

Betaalbaarheid als harde grens

Een werkruimte is feitelijk dure werkkleding: een benodigdheid om het werk te kunnen doen. Een buitenstaander denkt wellicht dat het zonder ook wel kan, maar - net als bij andere professies - is het cruciaal voor het leveren van kwaliteit, het welzijn van de maker en een professionele uitstraling.

De deelnemers aan dit onderzoek geven aan dat het een grote uitdaging is om van kunst te kunnen leven. Voor degenen die het lukt, blijft het vaak een onzekere fase. Voor creatieven betekent betaalbaarheid dat zij de (huur)kosten kunnen betalen uit hun (neven)inkomsten. Veel creatieven hebben daarom een bijbaan of teren op spaargeld

om hun werkruimte en levensonderhoud te bekostigen. Toch leven velen op of rond het bestaansminimum. Dit sluit aan bij recent onderzoek waaruit blijkt dat beeldend kunstenaars, die een grote groep binnen dit onderzoek zijn, gemiddeld rond de €19.000 per jaar verdienen (HTH Research & Berenschot, 2025).

Daarmee wordt een dieper liggend punt zichtbaar: De creatieve praktijk valt onder “non-standard work” (de Graaf-Zijl et al., 2018, p. 172) en mist zekerheden die in andere sectoren vanzelfsprekend zijn. Er is geen voorspelbare carrièreladder waarin het inkomen meegroeit met ervaring, wat ook uit dit onderzoek blijkt. 65% van de respondenten is het oneens met de stelling dat creatieven na vier jaar meer financiële draagkracht hebben. Veel creatieven leven - ongeacht starter of ervaren - blijvend rond het bestaansminimum. Een gegarandeerd betaalbare werkruimte die aansluit bij deze lage inkomens is daarom cruciaal voor hun professionaliteit én mentaal welzijn. De tevredenheid over betaalbaarheid van (alle) werkruimtes is sinds 2020 significant gedaald. Recente, plotselinge stijgingen van huur-, gas- en servicekosten hebben gezorgd voor een forse prijsstijging. De gemiddelde huurprijs die creatieven betalen voor (hun aandeel in) een werkplek is gestegen van €150-300 in 2020 naar €251-400 nu.

Dat is gemiddeld hoger dan wat de grootste groep zoekende aangeeft maximaal te kunnen betalen: 74% van de zoekenden gaf ≤€300 per maand als plafond aan. Het huidige aanbod wordt daarmee door 65,7% van de zoekenden simpelweg als te duur ervaren. Slechts 10% van de zoekenden geeft aan meer te kunnen betalen als compromis voor het vinden van ruimte die past binnen hun wensen.

Tot slot, in de discussie over betaalbaarheid naar creatieve werkruimtes moet de woonsituatie van de maker niet vergeten worden. Een goedkopere (huur)woning maakt een iets duurdere werkruimte mogelijk en omgekeerd. Hieruit blijkt ook dat creatieven die al decennia in de stad wonen vaak bereid zijn meer te betalen voor een werkruimte, omdat zij nog de lage prijzen betalen voor hun (huur)woning, terwijl nieuwkomers met veel hogere kosten te maken krijgen voor hun woonsituatie. Dit kan leiden tot een steeds grotere tweedeling tussen reeds gevestigde en nieuw (te vestigen) creatieven die een hogere instapprijs moeten betalen.

Tijdelijkheid als norm, onzekerheid als probleem

De resultaten over tijdelijkheid laten zien dat onzekerheid over de duur van gebruik van werkruimte een structureel kenmerk vormt van het creatieve werkruimte- en vestigingsklimaat in Rotterdam. Van de creatieven die momenteel een werkruimte hebben, geeft 58% aan een permanente werkplek te hebben en 33,8% een tijdelijke. Opvallend is echter dat zelfs binnen de groep met een zogenoemde ‘permanente’ werkruimte 30,3% niet weet hoe lang zij er mogen blijven. Ook dit is tijdelijkheid, of dat nu op korte of lange termijn is. Het “niet weten” zorgt vaak voor onzekerheid.

Tijdens de groepsgesprekken wordt duidelijk dat tijdelijkheid vaak een noodgedwongen concessie is voor een lagere huurprijs. Tegelijkertijd wordt een permanente werkruimte door vrijwel iedereen gezien als het ideaal: vanwege de rust, stabiliteit, experimenteerruimte, focus en de mogelijkheid om een duurzaam klantenbestand op te bouwen. In de praktijk blijkt dat veel creatieven hier niet aan toekomen.

Dit komt doordat de mobiliteit onder Rotterdamse creatieven zeer hoog is. 52% van de respondenten moest in de afgelopen vijf jaar minstens één keer van werkruimte verhuizen. De belangrijkste reden voor verhuizing is sloop of renovatie van het pand (35,6%), wat de directe gevolgen laat zien van een stedelijk beleid dat in hoge mate leunt op tijdelijk vastgoed. Daarnaast gaf een aanzienlijk deel aan te zijn verhuisd omdat hun ruimte niet (meer) voldeed aan hun professionele of praktische behoeften. Daarmee wordt verhuizen niet alleen een ruimtelijk probleem, maar ook een professioneel risico. Het onderbreekt werkprocessen, remt ontwikkeling en vergroot de kwetsbaarheid van creatieven die een precair bestaan kennen.

De gevolgen zijn groot: verhuizen brengt hoge kosten en forse logistieke problemen met zich mee, vooral bij zware apparatuur, ovens, materialen of grote kunstwerken. Daarbovenop veroorzaakt de voortdurende dreiging van vertrek mentale druk. Deze onzekerheid belemmert niet alleen de artistieke ontwikkeling, maar leidt ook tot een gebrek aan investering en verantwoordelijkheid, zowel bij huurders als bij verhuurders.

Uit de enquête blijkt ook dat er al onzekerheid ontstaat bij relatief korte termijnen, volgens de respondenten gemiddeld tot 2,56 jaar. Onder creatieven met een tijdelijke werkruimte weet 46,4% niet hoelang zij mogen blijven. Dit onderstreept dat het probleem niet zozeer zit in kortdurende contracten op zichzelf, maar in het ontbreken van perspectief en duidelijke einddata. Tijdelijkheid is dus niet enkel een logistiek begrip, maar vooral een ervaring van onzekerheid, gevormd door de mate van transparantie en voorspelbaarheid.

Tijdelijkheid heeft daarnaast directe gevolgen voor de stedelijke culturele infrastructuur. Kleine organisaties verdwijnen, samenwerkingen worden telkens afgebroken en opnieuw opgebouwd en creatieven raken steeds afhankelijker van grotere, vaak duurdere instellingen. Voor programmeurs, organisatoren en performers leidt dit tot hogere kosten, meer bureaucratie (vergunningen) en minder continuïteit richting publiek en opdrachtgevers. Daarmee blijkt tijdelijkheid niet goedkoper, maar juist op de lange termijn financieel, organisatorisch én maatschappelijk duurder.

Binding en spreiding

Tot slot werd de verbinding met de stad, lokale betrokkenheid en zichtbaarheid onderzocht. De drie meest genoemde aspecten die creatieven aan Rotterdam binden

zijn sociale netwerken, de artistieke community in de stad en het culturele en creatieve aanbod van Rotterdam. Zoals genoemd geldt voor beide steekproeven (2020 en 2024) dat voor 40% van de respondenten het gebrek aan werkruimte een reden zou kunnen zijn om de stad te verlaten, wat tijdens de kwalitatieve sessies (2025) werd bevestigd. Daarmee vormt het gebrek aan betaalbare werkruimte een bedreiging voor de stad, maar ook voor de wijken.

Creatieve werkruimtes zorgen voor een wisselwerking tussen hun gebruikers en de buurt. Voor de gebruikers van de werkruimte biedt de wijk waarin hun werkplek ligt inspiratie, wordt er gebouwd aan gemeenschapsvorming dichtbij en fungeert de nabije omgeving als potentiële markt voor verkoop en opdrachten. Creatieven zoeken vaak op eigen initiatief contact met een publiek rondom hun werkruimte. Door middel van (raam)tentoonstellingen, performances, open ateliers, educatieve of sociale initiatieven en evenementen, brengen ze op een laagdrempelige manier kunst buiten de muren van een museum. Voor de buurt betekent dit meer dan culturele aankleding. Het draagt bij aan levendigheid, ontmoeting en een gedeelde lokale identiteit. Creatieve activiteiten kunnen sociale cohesie versterken, wijken aantrekkelijker maken en publieke ruimte activeren (Bishop, 2012). Tegelijkertijd versterkt de lokale inbedding de artistieke groei en economische bestaanszekerheid van creatieven. Samen vormt dit een essentieel fundament voor een duurzaam, divers en veerkrachtig creatief ecosysteem in de stad.

Veel deelnemers zijn betrokken bij (of initiatiefnemer van) organisaties, stichtingen, collectieven, activiteiten of evenementen die culturele participatie bevorderen. De bereidheid om aan wijkprojecten bij te dragen lijkt in de meeste wijken aanwezig, mogelijk zelfs meer dan dit onderzoek laat zien. Toch zien de deelnemers meer kansen in levendige stadswijken dan in de ‘periferie’, waar volgens hen de reuring ontbreekt die nodig is voor inspiratie, publiek en verkoop.

De nabijheid van een werkruimte ten opzichte van de woonlocatie komt in veel gesprekken naar voren als een belangrijke factor voor een succesvolle artistieke praktijk. Tegelijkertijd is de tevredenheid over de ligging van werkruimtes sinds 2020 significant gedaald (2020 M=4,11; 2024 M=3,86). In wijken waar creatieven vaak zowel wonen als werken (zoals Charlois, Delfshaven, Feijenoord, Hillegersberg-Schiebroek en Noord) heeft de locatie een positieve invloed op de praktijk. In het Centrum wonen creatieven minder vaak zelf, maar wordt de ligging alsnog als gunstig ervaren, waarschijnlijk vanwege de culturele infrastructuur, interactie met publiek en centrale ligging in de stad. Creatieven die dicht bij hun werkruimte wonen geven aan hun praktijk beter te kunnen combineren met ander werk en hun privéleven en daardoor consistentier te kunnen bouwen aan hun professionele ontwikkeling. Dit onderstreept dat nabijheid bijdraagt aan binding met de wijk, zichtbaarheid, opdrachten en stabiliteit in de artistieke praktijk.

88% van de respondenten woont in de volgende zes stadswijken: Delfshaven, Noord, Centrum, Charlois, Feijenoord en Kralingen-Crooswijk. In verhouding werkt het grootste deel van deze groep in de buurt waar ze wonen, op het Centrum, Noord en Kralingen-Crooswijk na. 13% van de respondenten woont in andere gebieden van Rotterdam. Op basis daarvan en de kwalitatieve sessies kan gesteld worden dat woonruimtes voor kunstenaars zich buiten het stadscentrum verplaatsen, maar dat tegelijkertijd werkruimtes aan de randen van de stad voor het grootste deel van de respondenten geen aantrekkelijke optie zijn. Dit is met uitzondering van degenen met specifieke werkzaamheden en behoeftes, zoals creatieven die werken met grote of zware materialen.

Het valt op dat het Centrum samen met Overschie de grootste verhouding werkruimtes met tijdelijke contracten kent. Op wijkniveau blijkt dat het verdwijnen van een (deel) van betaalbare werkruimtes tot een sneeuwbaaleffect kan leiden: minder betaalbaar aanbod van werkruimtes en minder culturele en sociale initiatieven maakt het minder aantrekkelijk voor (nieuwe) creatieven zich hier te (blijven) vestigen. Daar tegenover staat dat de kans om tweeledig te vestigen in de wijk (qua wonen en werkruimte) bijdraagt aan de zelfredzaamheid en professionele ontwikkeling van de maker en de (onderlinge) (ver)binding met de wijk.

BEPERKINGEN VAN HET ONDERZOEK

Samenstelling van de steekproef

Er werden enkele vragen gesteld over het aantal respondenten dat in het zuiden van de stad woont. De manier waarop makers zijn bereikt en uitgevraagd, is goed vastgelegd en reeds op p.9 beschreven. Waar de respondenten wonen, zegt vooral iets over de netwerken van de partijen die de enquête verspreid hebben: naast AUR ook o.a. GRAW, CBK en SKAR. Het zegt natuurlijk niet dat er geen makers in de buitengebieden wonen.

Aangezien er echter geen betrouwbare gegevens beschikbaar zijn over de geografische spreiding van creatieven in Rotterdam, is het niet mogelijk om te beoordelen of dit een ondervertegenwoordiging of de werkelijke spreiding van de bevolking weerspiegelt. De geografische spreiding in de steekproef doet dus geen afbreuk aan de bredere representativiteit van het onderzoek.

Data over woonplekken van makers in de hele stad hebben wij zelf niet beschikbaar. Indien een partij deze heeft, kunnen we dit naast onze data leggen in een vervolgonderzoek. We zien het als gezamenlijke verantwoordelijkheid om te blijven streven naar een zo breed mogelijke representativiteit. Het feit dat we weten waar respondenten wonen, heeft juist dit inzicht gegeven.

Beschrijvende statistieken

Dit onderzoek maakt voornamelijk gebruik van beschrijvende statistieken. Dit betekent dat we ons richten op het beschrijven van patronen en tendensen in plaats van sterke uitspraken te doen over de gehele populatie. Hoewel dit de generalisatie beperkt, stelt het ons toch in staat om veel te zeggen over de huidige situatie, opkomende trends en structurele kwesties in het veld.

Diepgang van kwalitatief deel

De kwalitatieve gegevens werden verkregen via groepsdiscussies. Dit maakte het mogelijk om gedeelde ervaringen te identificeren en de kwantitatieve resultaten te verdiepen, met name rond thema's die moeilijk te kwantificeren zijn, zoals tijdelijkheid en betaalbaarheid. Vanwege beperkte tijd en capaciteit werden er geen individuele interviews gehouden, waardoor persoonlijke nuances minder centraal stonden. Het doel van dit onderzoek was echter om de situatie in kaart te brengen en een solide basis te leggen voor discussie en toekomstige beleidsontwikkeling. Een vervolgonderzoek met verdiepende kwalitatieve analyse van geselecteerde ervaringen zou een waardevolle volgende stap kunnen zijn.

Structurele verankering van participatie

Dit onderzoek is voortgekomen uit een participatief, bottom-up initiatief vanuit het veld, wat een wezenlijke kracht van het traject vormt. Tegelijkertijd is participatie geen onuitputtelijke bron en dient de structurele en duurzame financiering expliciet onderdeel te zijn van het gesprek.

In de aanloop naar de uitvoering is gezocht naar een passende vergoeding vanuit institutionele partners. Hoewel uiteindelijk een beperkte financiële bijdrage is gerealiseerd, bleef deze onder een passend en toereikend niveau. Het proces om tot een gezamenlijke opdrachtformulering en financiële bijdrage te komen bleek complex en nam aanzienlijk meer tijd in beslag dan voorzien. Dit biedt aanknopingspunten voor (gezamenlijke) reflectie.

Deze langdurige procesfase heeft geleid tot vertraging in de uitvoering en heeft de beschikbare onderzoekscapaciteit beperkt. Desalniettemin biedt dit onderzoek de meest recente cijfers die op dit moment een zo breed mogelijk beeld geven van de huidige situatie rondom creatieve werkruimte in Rotterdam.

Een duurzaam en gelijkwaardig partnerschap vraagt om volwaardige participatie zowel inhoudelijk als procesmatig. Initiatieven uit het veld moeten worden erkend als gelijkwaardige partners, met zorgvuldige afstemming, wederkerigheid, en structurele, passend gewaardeerde en vergoede bijdragen.

AANBEVELINGEN VOOR HET ROTTERDAM VAN MORGEN

Het Groot Rotterdams Atelier Onderzoek 2024–2025 laat zien dat betaalbare en passende creatieve werkruimte in Rotterdam structureel onder druk staat. Wat in 2020 voor het eerst op stedelijke schaal werd geagendeerd, is vijf jaar later geen tijdelijk probleem meer, maar een hardnekkige en complexe realiteit. Nog steeds overweegt circa 40% van de creatieven Rotterdam te verlaten wanneer betaalbare en passende werkruimte ontbreekt.

Respondenten zijn via verschillende netwerken benaderd om een zo breed en divers mogelijke groep te bereiken. De verspreiding verliep via de [AtelierUnie Rotterdam](#) (AUR), het netwerk verbonden aan [CBK](#), [SKAR](#), [TimeWindow](#) en het [Groot Rotterdams Atelier Weekend](#) (GRAW).

De urgentie zit niet alleen in de cijfers, maar in wat er op het spel staat voor de lange termijn. We staan op een cruciaal punt: we moeten willen omdenken, anders verliezen we het gezicht van het levendige Rotterdam met gevolgen voor de spreiding van culturele activiteiten, de leefbaarheid van wijken en het karakter van Rotterdam als innovatieve en creatieve stad.

Wat nu nodig is: **scherpere keuzes waarin het beleid aansluit op de praktijk**

Creatieve (werk)ruimte als stedelijke infrastructuur

Creatieve werkruimtes zijn meer dan een fysieke voorziening. Zij functioneren als plekken van productie, ontmoeting, kennisdeling en lokale betrokkenheid en vormen daarmee een essentieel onderdeel van de stedelijke infrastructuur. Juist deze sociale, maatschappelijke en culturele kwaliteiten hebben stabiliteit en langdurige verankering nodig. Dat vraagt om beleid dat niet alleen inzet op het toevoegen van vierkante meters, maar ook op het faciliteren van werkplekken die aansluiten bij de werkpraktijk van creatieven én ruimte bieden voor samenwerking met de omgeving.

Verruiming van het beleid

Rotterdam legt met het Atelier- en Broedplaatsenbeleid 2023–2030 en de samenwerking met SKAR een waardevol fundament, maar ondersteunt daarmee feitelijk slechts een deel van de beoogde doelgroep. 65% van de creatieve huurt buiten

de SKAR om en wordt daardoor uitgesloten van gemeentelijke steun en monitoring. Deze focus op een minderheid zorgt voor een vertekend beeld in prognoses en maakt het beleid exclusief. Deze eenzijdige focus op een minderheid staat haaks op de Code Diversiteit & Inclusie die als fundament dient voor het Cultuurplan 2025–2028. Voor een werkelijk inclusief klimaat is een integrale aanpak noodzakelijk die het volledige aanbod beslaat. Alleen door alle aanbieders en organisatievormen van creatieven te steunen, kan het beleid de veelkleurigheid van de Rotterdamse creatieve sector werkelijk borgen.

Ook landelijk wordt atelierontwikkeling gezien als een structureel en weerbarstig vraagstuk. De uitdagingen van Rotterdam staan niet op zichzelf. In *Plaats vergaan* (2024) typeert Roel Griffioen¹ dit als een *wicked problem*: niet oplosbaar met één maatregel, maar afhankelijk van consistente keuzes, institutionele borging en langdurige samenwerking tussen beleid en praktijk. Dit onderstreept dat ook in Rotterdam een structurele en samenhangende aanpak noodzakelijk is.

Samenwerking als essentieel onderdeel

Voor ons raakt dit vraagstuk aan een fundamenteel bestuurlijke opgave: de positie van creatieven in beleid en uitvoering. Ondanks eerdere pogingen ontbreekt nog steeds een helder, structureel en geborgd inspraak- en samenwerkingsmodel waarin zichtbaar is hoe en wanneer creatieven worden betrokken bij beleid dat hen direct raakt. Tot nu toe is veel kennis, organisatiekracht en initiatief vanuit de sector zelf gekomen. Deze vorm van zelforganisatie is waardevol, maar te kwetsbaar om structureel op te leunen. Participatie en medezeggenschap zijn geen vanzelfsprekendheid; zij vragen om duidelijke afspraken, continuïteit en actieve borging in beleid van de gemeente.

Door structureel samen te werken met meerdere vastgoedpartijen, collectieve kracht te benutten en creatieven niet alleen als gebruikers maar als mede-verantwoordelijke partners te betrekken, kan beleid effectiever worden ingericht en beter aansluiten op wat in de praktijk werkt. Dat biedt kansen om, ook zonder extra budget, slimmer te sturen op zekerheid, betaalbaarheid en passend gebruik van creatieve werkruimte.

Hieronder formuleren we een set aanbevelingen die bovenstaande verder concretiseert. Zij zijn gebaseerd op ervaring uit het veld, verzameld via enquête, focusgroepen en paneldiscussie (16 januari 2026) en aangevuld met inzichten uit eerdere studies en andere steden. De aanbevelingen bieden richting en handelingsperspectief, maar zijn nadrukkelijk geen eindpunt. Zij vormen een uitnodiging om gezamenlijk verder te werken aan een structurele aanpak.

¹ Roel Griffioen, Institute of Network Cultures, 2024

A. Monitor en borg een divers en permanent aanbod aan creatieve werkruimte

1. Zorg voor overzicht van de diverse creatieve werkruimtes in de stad, door te monitoren wat verdwijnt én erbij komt. Niet alleen via inzicht in de portefeuille van SKAR, maar werk samen met o.a. GRAW, AUR, CBK en andere partijen die vanuit de praktijk zicht hebben op wat erbij komt en verdwijnt via andere aanbieders;
2. Maak pluriformiteit leidend in het aanbod van werkruimtes en sluit aan bij de actuele vraag, o.a.: vaste en flexplekken, gedeelde faciliteiten (met semi-publieke functie), atelierwoningen, etc;
3. Verricht nader onderzoek naar hoe de aanwezigheid van creatieve ruimtes in de stad en wijken bijdraagt aan de sociale cohesie en hoe je daarin de creatieven faciliteert zodat zij als lokale krachten daaraan bijdragen;
4. Stel een gemeentelijk minimum m² creatieve werkruimte per inwoner vast en ontwikkel een permanente, diverse 'ijzeren voorraad'.
5. Voorkom dat maatschappelijk of commercieel vastgoed waar creatieven in zitten niet verkocht wordt. Of indien verkoop onvermijdelijk is, biedt creatieven de kans het gebouw aan te kopen, tegen een redelijke of kostprijs.

Vergelijking aanbevelingen Groot Rotterdams Atelier Enquête 2020

Monitoren totale voorraad. Destijds (GRAE 2020) was al duidelijk dat er geen volledig stedelijk overzicht bestaat van creatieve werkruimte: wat verdwijnt, wat erbij komt en voor wie het toegankelijk is. Zonder deze kennisbasis blijft gericht sturen op een divers en passend aanbod van werkruimte beperkt. Dat deze aanbeveling wordt herhaald, onderstreept dat structurele monitoring een essentiële basis vormt voor het creëren en evalueren van passend aanbod.

B. Breid het ruimtebeleid uit en benut collectieve kracht

6. Maak gemeentelijk en maatschappelijk vastgoed toegankelijk voor een breder scala aan aanbieders, waaronder PlaceBased en andere betrouwbare partners met ervaring, waaronder in het bijzonder collectieve en coöperatieve makersinitiatieven. Doe dit tegen kostendekkende huur.
7. Faciliteer meer eigenaarschap van kunstenaarscollectieven en creatieve gemeenschappen door aantrekkelijke gedeelde verhuur of aankoop van maatschappelijk vastgoed om het zelf organiseren van beheer mogelijk te maken. Zodat creatieven meer zeggenschap en ondernemerschap kunnen ontwikkelen in het gebruik en ontwikkelen van ruimtes. Dat vergroot de binding

met - en impact op - de omgeving. Kijk voor de concrete maatregelen en vorm naar de subsidie van Tilburg².

8. Richt een onafhankelijk loket in voor bemiddeling en financieel-, juridisch-, en zakelijk advies over aanbod (creatieve)werkruimte en beheer, waarin relevante gemeentelijke afdelingen samenwerken met lokale partijen zoals AUR, GRAW, TimeWindow, Makerscoalitie, SKAR en PlaceBased. Kijk voor concrete maatregelen en vormen naar hoe andere steden dit inrichten, zoals Den Haag³ en Amsterdam⁴.
9. Faciliteer gedeeld en collectief ruimtegebruik met duidelijke juridische en organisatorische kaders (bevorderen de economie) om uitdagingen op het gebied van betaalbaarheid constructief aan te gaan. Maak delen en onderhuur mogelijk en aantrekkelijk door samen te werken met o.a. Aboutspace⁵.

Vergelijking aanbevelingen Groot Rotterdams Atelier Enquête 2020

Beleid voor iedereen. Destijds (GRAE 2020) was al duidelijk dat veel creatieven en aanbieders van creatieve werkruimte buiten het bestaande beleidskader vallen, omdat de gemeente primair met SKAR werkt voor de invulling van de vierkante meters. Dat deze aanbeveling wordt herhaald, laat zien dat het beleid zich nog steeds onvoldoende verhoudt tot de diversiteit van de sector. Verbreding van samenwerking is nodig om beleid representatiever en effectiever te maken.

Stimuleer en erken eigenaarschap en collectieve kracht. Ook werden collectieven, zelfbeheer en eigenaarschap hoog gewaardeerd door creatieven, hetgeen bijdraagt aan duurzame gemeenschappen en de ontwikkeling van de artistieke maakpraktijk. Deze kansen worden tot op heden onvoldoende benut, terwijl zij essentieel zijn voor een veerkrachtig creatief ecosysteem.

C. Vergroot zekerheid en maak betaalbaarheid leidend

10. Voorkom dat tijdelijke oplossingen structureel tekort verhullen. Zorg daarom ten alle tijden voor voldoende langdurige voorzieningen naast tijdelijke oplossingen. Borg tevens ook dat wat in tijdelijkheid ontstaat aan maatschappelijke meerwaarde voor het gebied kan landen in nieuwe gebiedsontwikkelingen;

² [Subsidieregeling Atelierfonds 2024-2026](#)

³ [Nota Broedplaatsbeleid '25-'30 Den Haag](#)

⁴ [Atelier en broedplaatsenbeleid '23-'26 Amsterdam](#)

⁵ [AboutSpace](#) is een nieuw deelplatform voor creatieve werkruimte in Rotterdam (in ontwikkeling, lancering 2026) dat aansluit bij de deeleconomie om creatieven eigen ruimte slimmer te laten delen én behouden.

11. Vergroot contractuele zekerheid met behulp van langere looptijden, minimale opzegtermijnen van 3-6 maanden en transparante en regelmatige communicatie over beoogde einddata;
12. Ontwikkel een inspanningsverplichting van verhuurders om alternatieve werkruimte aan te bieden, zodat creatieven perspectief houden op continuïteit. Hiervoor liggen kansen in gebiedsontwikkelingen die in voorbereiding zijn, maar waarvan de uitvoering nog een aantal jaren duurt;
13. Onderzoek de invoer van een m²-prijsplafond voor ateliers voor creatieven met lage inkomens, niet gebaseerd op een loopbaanladder of leeftijd; gebaseerd op draagkracht van de gebruiker (à la sociale huurwoning-model);
14. Behoud en/of introduceer alternatieve vormen van betaling huur, zoals beheerwerkzaamheden, onderhoudswerkzaamheden en communityvorming.

Vergelijking aanbevelingen Groot Rotterdams Atelier Enquête 2020

Zo laag mogelijke m² prijs blijven borgen. Destijds (GRAE 2020) werd al gewezen op de dreiging van 40% die overweegt de stad te verlaten vanwege o.a. (on)betalbaarheid. Dit cijfer blijft consistent. De herhaling van deze aanbeveling benadrukt dat betaalbaarheid onverminderd een probleem vormt en het uitblijven van (meer) actie vergaande gevolgen kan hebben voor de rol van kunst in Rotterdam.

D. Veranker creatieven structureel in gebiedsontwikkeling

15. Herintroduceer de 1%-regeling bij gebiedsontwikkelingen die het gemeentelijk BRO model volgen, maar dan voor de functie creatieve ruimte, waaronder expositieruimte en werkruimte voor kunst & cultuur. Neem als uitgangspunt voor de invulling de activiteiten van collectieven en creatieven in het (omliggende) gebied.
16. Onderzoek de invoering van een leegstandstax, naar effectief Belgisch voorbeeld. Leegstand levert nu nog te veel gemak op ten opzichte van het organiseren van (tijdelijk) beheer door vastgoedeigenaren. Het ontbreekt ook aan zicht op hoeveel bedrijfsruimte leeg staat in Rotterdam en het vraagt meer actie om te onderzoeken hoe deze functioneel gemaakt kan worden voor de vraag naar ruimte. Combineer dit met een duidelijke visie op tijdelijkheid zoals eerder beschreven.
17. Borg creatieve werkruimtes, bewust ook in centrale en levendige stadswijken; nabijheid van wonen, publiek en netwerken is essentieel. Werk aan de praktische vertaling van de Ruimtelijke Visie Cultuur 2028⁶. Neem daarbij niet alleen als uitgangspunt om cultuur naar wijken te brengen waar nog weinig

⁶ [Ruimtelijke Visie Cultuur 2028](#)

aanbod is, maar geef ook vorm aan de behoefte om creatieven ruimte te geven daar waar de levendigheid er reeds is.

18. Faciliteer en stimuleer cultuurparticipatie in wijken actief en uitsluitend vanuit bestaande, intrinsiek gemotiveerde initiatieven en voorkom top-down inzet en participatie eisen voor tijdelijke gebieds*branding*.
19. Borg de Coalitie Creatieve Ruimte Rotterdam (CCRR)⁷ als structureel platform tussen beleid en praktijk. De coalitie verbindt creatieven, gemeentelijke domeinen en relevante spelers en vastgoedpartijen om werkbare modellen en concrete oplossingen te ontwikkelen voor het structureel verankeren van creatieve werkruimte binnen gebiedsontwikkeling. Het bevordert de integrale en domeinoverstijgende samenwerking die hiervoor noodzakelijk is.
20. Veranker creatieven structureel in gebiedsontwikkeling: de door de Rotterdamse cultuurpolitiek vormgegeven *Cultuurhaven*⁸ biedt een concrete kans en een voordehandliggende stap voor geborgde en brede samenwerking in de nabije toekomst.

Vergelijking aanbevelingen Groot Rotterdams Atelier Enquête 2020

Inpraak en samenwerking met de praktijk verankeren. Destijds (GRAE 2020) was al duidelijk dat het perspectief van creatieven structureel ontbreekt in ruimtelijk beleid en gebiedsontwikkeling. De aanbevelingen van destijds zijn slechts deels en zonder afstemming in het beleid overgenomen. Hoewel sindsdien vormen van overleg zijn ontstaan, is samenwerking niet structureel en daarom nog onvoldoende geborgd in beleid en processen.

⁷ Initiatief van GRAW, opgericht september 2025 en vooralsnog bestaande uit deze partners: AIR, Dura Vermeer, engage Rotterdam, Gemeente Rotterdam (Cultuur, Maatschappelijke Ontwikkeling, Stadsontwikkeling), HD Groep, Heijmans, PlaceBased, Re:Invent, VORM en groep creatieven en cultureel ondernemers.

⁸ Cultuurhaven: een nieuwe gemeentelijke organisatiestructuur in de Rotterdamse kunst- en cultuurpolitiek, ter bevordering van democratisering en participatieprocessen. Hier kunnen onderwerpen onder vallen als creatieve werkruimtes in gebiedsontwikkeling met het veld worden vormgegeven, nachtprogrammering of samenwerken in de zorg.

EN HOE NU VERDER

Wij zijn trots op het traject dat is doorlopen en op het feit dat wij, zes jaar na het eerste onderzoek in 2020, opnieuw een inhoudelijke en relevante bijdrage hebben kunnen leveren. Wij danken de Gemeente Rotterdam, SKAR en CBK voor hun betrokkenheid en ondersteuning op afstand.

Deze aanbevelingen zijn geen pleidooi voor uitzonderingsposities of een ideaalbeeld, maar voor een consistent en rechtvaardig ruimtebeleid. Daarbij erkennen we de inzet die de afgelopen jaren al is geleverd én dat de aanbevelingen verdere verdieping vraagt.

Gebruik data

Dit onderzoek is grotendeels uitgevoerd op basis van vrijwillige inzet. Dit onderstreept zowel de urgentie van het onderwerp als de onafhankelijke positie van de onderzoekers. Wij moedigen brede verspreiding, kennisdeling en inhoudelijke dialoog op basis van dit onderzoek nadrukkelijk aan.

Voor opname van data, cijfers of analyses uit dit onderzoek in beleidsstukken, bestuurlijke documenten of formele besluitvorming is voorafgaande schriftelijke toestemming van de onderzoeksgroep vereist via info@atelierunierotterdam.nl

Noodzaak vervolgstappen

Tot slot benadrukken wij de dringende noodzaak om gezamenlijk vervolgstappen te ondernemen. Als onderzoeksgroep zijn wij bereid om in opdracht een rol te vervullen als aanspreekpunt, onafhankelijk kennisplatform of adviesorgaan om de stedelijke partijen te adviseren in het realiseren van vervolgstappen.

De vraag waar we graag met stedelijke partijen over in gesprek willen om de slag van papier naar actie te maken is;

“Waar zien jullie aanknopingspunten in de conclusies en aanbevelingen voor concrete vervolgstappen, en op welke wijze zien jullie het vervolgproces voor je?”

namens **AtelierUnie Rotterdam**

Annejet Gosselink (Groot Rotterdams Atelier Weekend - GRAW)

Elisa Matse (onafhankelijke onderzoekster & strategisch adviseur)

Jette Schneider (TimeWindow)

Katta Rasche (onafhankelijke onderzoekster & grafisch kunstenaar)

Sander van Wettum (fotograaf)

BIBLIOGRAFIE

- Bain, A. L. (2004). Female artistic identity in place: the studio. *Social & Cultural Geography*, 5(2), 171-193. <https://doi.org/10.1080/14649360410001690204>
- Becker, H. S. (1974). Art as Collective Action. *American Sociological Review*, 39(6), 767-776. <https://doi.org/10.2307/2094151>
- Bik Van der Pol (2011). Work To Do. *State of the Art*. TENT Rotterdam.
- Bishop, C. (2012) The Social Turn: Collaboration and Its Discontents. In *Artificial Hells: Participatory Art and the Politics of Spectatorship* (p.11-40).
- Centraal Bureau voor de Statistiek [CBS]. (2024a). *Dashboard bevolking*. Centraal Bureau Voor De Statistiek. <https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/dashboard-bevolking>
- Centraal Bureau voor de Statistiek [CBS]. (2024b). *Tabellenset Arbeidsmarkt culturele en creatieve sector* (Version 2010-2024Q1) [Dataset; Excel]. Centraal Bureau voor de Statistiek. <https://www.cbs.nl/nl-nl/maatwerk/2024/26/arbeidsmarkt-culturele-en-creatieve-sector-2010-2024q1>
- Conor, B., Gill, R., & Taylor, S. (2015). Gender and Creative Labour. *The Sociological Review*, 63(1_suppl), 1-22. <https://doi.org/10.1111/1467-954X.12237>
- de Graaf-Zijl, M., Scheer, B., & Bolhaar, J. (2018). Netherlands: non-standard work and social protection. In OECD (2018), *The Future of Social Protection: What Works for Non-standard Workers?* OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264306943-10-en>
- Doucet, B., van Kempen, R., & van Weesp, J. (2011). 'We're a rich city with poor people': municipal strategies of new-build gentrification in Rotterdam and Glasgow. *Environment and Planning A*, 43, 1438-1454. <https://doi.org/10.1068/a43470>
- Gemeenteraad van Rotterdam. (2024). *Uitvoeringsnota ateliers en broedplaatsen 2023-2030 Werkruimte voor creatieven* (23bb006293). [Bijlage behorende bij 23bb006292]. Gemeente Rotterdam. <https://gemeenteraad.rotterdam.nl/Agenda/Document/9ca5f70a-be23-41a5-a64c-8ba085e4cf62?documentId=36d32f11-a34a-4954-a5a2-01de639bc355&agendaltemId=d4b358b8-d30e-46a1-b67f-0dd9fb6d5ed4>
- Gielen, W. (2021). *Tabellenset Kunstenaarsmonitor 2021: Tabellen op basis van de Nationale Enquête Arbeidsomstandigheden (NEA) en Zelfstandigen Enquête Arbeid (ZEA)* [Dataset]. Centraal Bureau voor de Statistiek. <https://www.cbs.nl/nl-nl/maatwerk/2021/23/kunstenaars-en-werkenden-in-overige-creatieve-beroepen-2017-2019>
- Griffioen, R. (2024). Plaats vergaan: Politiek en praktijk van atelierontwikkeling. *Network Notions*, 3. Instituut of Network Cultures. https://networkcultures.org/wp-content/uploads/2024/11/Network_NOTIONS_3_online_pdf.pdf
- Groot Rotterdams Atelier Weekend [GRAW]. (2024a). Ateliercomplexen. Groot Rotterdams Atelier Weekend. Retrieved October 2, 2024, from <https://www.grootrotterdamsatelierweekend.nl/locaties/?index=5>
- Groot Rotterdams Atelier Weekend [GRAW]. (2024b). Home. Groot Rotterdams Atelier Weekend. Retrieved October 2, 2024, from <https://www.grootrotterdamsatelierweekend.nl/en/home/>
- Groot Rotterdams Atelier Weekend [GRAW]. (2024c). Over Groot Rotterdams Atelier Weekend. Groot Rotterdams Atelier Weekend. Retrieved October 2, 2024, from

<https://www.grootrotterdamsatelierweekend.nl/over-groot-rotterdams-atelier-weekend/>

Groot Rotterdams Atelier Weekend [GRAW]. (2024d). Plattegrond. Groot Rotterdams Atelier Weekend. Retrieved October 2, 2024, from

<https://www.grootrotterdamsatelierweekend.nl/plattegrond/>

HTH Research & Berenschot. (2025). Collectieve Selfie #5: Cijfers en trends in de beeldende kunst. In BKNL. <https://bknl.nl/onderzoeken/collectieve-selfie-5/>

Kraaijeveld, J., Kuipers, M., & Schulkens, M. (2020). Geen Stad Zonder Kunst #2 Onderzoeksrapport. Platform Beeldende Kunst [Platform BK] & Kunstenbond.

https://www.platformbk.nl/wp-content/uploads/2020/03/Onderzoeksrapport-GSZK2_Platform-BK_Kunstenbond_feb-2020.pdf

Meiers, M. J. (2019). *Visual Artist Studios in Philadelphia: A Case Study of Three Studio Facilities* (Order No. 13899388). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global.

(2300563766). <https://www.proquest.com/dissertations-theses/visual-artist-studios-philadelphia-case-study/docview/2300563766/se-2>

Mulder, J., & Cohn, R. (2021, October 11). Evaluatie Atelier- en Broedplaatsenbeleid Rotterdam. KWINK Groep. <https://www.kwinkgroep.nl/2021/10/evaluatie-atelier-en-broedplaatsenbeleid-rotterdam/>

RebelGroup. (2020). Meerwaarde creatieve bedrijfshuisvesting: onderbouwen & benutten. RebelGroup. <https://catalogus.boekman.nl/pub/P21-0039.pdf>

Rutten, P., Manshanden, W., & Visser, F. (2023). Monitor creatieve industrie 2023: Nederland, Top-15 steden creatieve industrie en ICT, Bedrijven, beroepen en zzp'ers. Stichting Media Perspectives. https://mediaperspectives.nl/app/uploads/2024/01/Monitor_2023_DIG.pdf

Schmidt, W. (Winter 2023/2024). Tijdelijkheid is niet erg, maar wat is de stap erna? *Boekman*, 137. <https://www.boekman.nl/tijdschrift-artikel/artikelen/tijdelijkheid-is-niet-erg-maar-wat-is-de-stap-erna/>

Sjöholm, J. (2013). The art studio as archive: tracing the geography of artistic potentiality, progress and production. *Cultural Geographies*, 21(3), 505–514.

<https://doi.org/10.1177/1474474012473060>

SKAR. (2020). *Van kloosters en clusters: beleidsplan SKAR 2020-2024*. Stichting Kunst Accommodatie Rotterdam. <https://catalogus.boekman.nl/pub/P23-0578.pdf>

Van De Wal, O. (2024, December 6). Over de SKARNorm - SKAR. SKAR. <https://skar-ateliers.nl/magazine/over-de-skarnorm/>